

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ukraina Lithuanica:

студії з історії

Великого князівства Литовського

Т. V

Київ

2019

Повна назва: Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського
Скорочена назва: Ukraina Lithuanica
Засновник і видавець: Інститут історії України Національної академії наук України

Адреса редакційної колегії та видавця: 01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4, тел. (044) 279-63-62
E-mail: ukrainalithuanica@gmail.com, dvashchuk@ukr.net, blashchuks@gmail.com

Key title: Ukraina Lithuanica
Abbreviated key title: Ukraina Lithuanica
Parallel title: Ukraina Lithuanica
Founder and Publisher: Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine
Address of the Editorial Board and Publisher: 4 Mykhailo Hrushevskyi str., Kyiv, 01001, Ukraine, tel. (044) 279-63-62
E-mail: ukrainalithuanica@gmail.com, dvashchuk@ukr.net, blashchuks@gmail.com

У наукових статтях та розвідках запропонованого збірника розглядаються раніше не досліджені або маловивчені питання вітчизняної історії литовської доби, а також важливе коло проблем, пов'язаних із генезою поліетнічної держави епохи пізнього середньовіччя – початку нового часу – Великого князівства Литовського. Зацікавлений читач знайде у них авторське бачення відповідей на широке коло проблем, що досліджуються вперше або по-новому оцінюються, а також познайомиться з важливими джерелами, які вперше вводяться до наукового обігу. Для істориків-литуаністів, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією України та Великого князівства Литовського

The collection covers a number of new issues related to the history of the Grand Duchy of Lithuania; in particular, analysis of different peculiarities of its development in the Middle Ages and Early Modern Times. The given research is supposed to extend empirical and theoretical aspects of the mentioned issue. For historians, faculty members, students and everybody' interested in history of Ukraine and the Grand Duchy of Lithuania.

Редакційна колегія: Дмитро Ващук (*головний редактор*), Світлана Блащук (*секретар редколегії*), Андрій Блануца, Дмитро Вирський, Мирослав Волощук, Олег Дзярнович (Білорусь), Лариса Жеребцова, Йоліта Сарцевічене (Литва), Ігор Старенький, Ірина Хромова, Борис Черкас, Тарас Чухліб, Адріан Юсупович (Польща).

Веб-сайт видання: ul.history.org.ua

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України
Національної академії наук України
(протокол № 9 від 28 листопада 2019 р.)

Видання індексується у наукометричних і реферативних базах даних:
Україніка наукова, Slavic Humanities Index

ISSN 2307-4329 (Print)

© Інститут історії України НАН України, 2019
© Автори, 2019

Зміст

Передмова	VII
------------------------	-----

Політика

Костянтин Хромов, Ірина Хромова

Генезис монетної справи у контексті питання про політичну автономію на землях литовсько-ординського кордону (друга половина XIV – перша половина XV ст.)	1
--	---

Роман Івашко

Єпископи Львівської митрополії латинського обряду у військових конфліктах напередодні Флорентійської унії	15
---	----

Ольга Білецька

Караул в історичних джерелах XV–XVI ст.	28
--	----

Борис Черкас

Битви князя Костянтина Острозького, як приклад реформ військової тактики	53
--	----

Петро Кулаковський

Шляхта Великого князівства Литовського на Чернігово-Сіверщині (1618–1648 рр.)	63
---	----

Олександр Юга

Згасання інтересу литовської знаті до розв'язання "української проблеми" у Речі Посполитій у другій половині 1655 р.	78
---	----

Археологія

Ігор Старенький

Археологічні дослідження палацу XIV–XV ст. у Бакоті упродовж 60-х рр. XX ст.	87
---	----

Історіографічні розвідки

Андрій Блануца

Історіографічні версії та інтерпретації історії Переяславської землі у другій половині XIII – першій половині XIV ст. 97

Дмитро Ващук

Державний устрій Великого князівства Литовського у світлі історіографічних концепцій 112

Світлана Блащук

"Каптурові суди" Петра Сосенка: історія однієї студії часів "великого перелому" 121

Рецензії та огляди

Петро Кулаковський

Литовська Метрика. Книга № 235 (1547–1549):
20-та Книга судових справ / Підготував Дмитро Ващук.
Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. I–XX; 75 151

Дмитро Ващук, Олександр Юга

VI міжнародна наукова конференція "Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі" 156

Contents

Preface	VII
----------------------	-----

Policy

Kostiantyn Khromov, Iryna Khromova

Coinage Genesis in the Context of the Political Autonomy on the Lithuanian-Horde Border Lands (the Second Half of the 14 th – the First Half of the 15 th Century)	1
--	---

Roman Ivashko

The Bishops of the Latin Metropolitanate of Lviv in Military Conflicts on the Eve of the Florentine Union	15
--	----

Olga Biletska

Karaul in the Historical Sources 15 th –16 th Centuries	28
---	----

Borys Cherkas

The Kostiantyn Ostrozky's Battles, as an Example of the Duchy's Reforms in Tactics	53
---	----

Petro Kulakovskiy

The Gentry of the Grand Duchy of Lithuania on the Chernihiv-Siversky Lands (1618–1648)	63
---	----

Oleksandr Juga

Loss of Interest of the Lithuanian Nobility in the Solution of the “Ukrainian Problem” in the Commonwealth in the Second Half of 1655	78
--	----

Archeology

Ihor Starenkyi

Archaeological Research of Palace of the 14 th –15 th Centuries in Bakota in the 60's of the 20 th Century	87
--	----

Historiography

Andrii Blanutsa

Historiographical Version and Interpretation of Pereyaslav Land
history in the Second Half of the 13th – the First Half of the 16th Century 97

Dmytro Vashchuk

The State Structure of the Grand Duchy of Lithuania
in Light of Historiographical Concepts 112

Svitlana Blashchuk

"The Kaptur Courts" (*kapturovi sudy*) by Petro Sosenko:
History of one Studying Case During the Great Turn Times 121

Reviews

Petro Kulakovskiy

The Lithuanian Metrica (1547–1549): Court record book no 20 /
Prepared by Dmytro Vashchuk. Kyiv:
Institute of History of Ukraine NASU, 2019. I–XX; 75 151

Dmytro Vashchuk, Oleksandr Juga

VI International Scientific Conference "Ukraine and the
Grand Duchy of Lithuania in the 14th –18th Centuries:
Political, Economic, Interethnic and Socio-Cultural Relations
in the Pan-European Dimension" 156

Передмова

До змісту чергового, п'ятого, випуску збірника наукових праць "Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського" увійшли актуальні та не досліджені в історіографії питання пізньосередньовічної та ранньомодерної України й Центрально-Східної Європи. Традиційно усі публікації розподілені на чотири тематичні розділи. Перший – Політика – відкриває стаття **Костянтина та Ірини Хромових** "Генезис монетної справи у контексті питання про політичну автономію на землях литовсько-ординського кордону (друга половина XIV – перша половина XV ст.)". Автори розглянули генезис монетної справи на території литовсько-ординського порубіжжя, а саме Київського та Сіверського князівств. Об'єктом вивчення стала грошово-вагова система. Зважаючи на постійну нестачу офіційної валюти (данг), яка карбувалася в усіх монетних дворах Улусу Джучі, його відсутність на території згаданих князівств компенсувалась карбуванням регулярних та нерегулярних місцевих наслідувань. Найбільш відомими були так звані «Київські» випуски імітацій джучидського данга з ім'ям хана Джанібєка. Незважаючи на те, що політичні обставини могли впливати на зовнішній вигляд монет, метрологічні показники залишалися практично без змін. Бурхливий розвиток місцевої монетної справи, на думку авторів, йде на спад після Кревської унії 1385 р.

Публікація **Романа Івашка** – "Єпископи Львівської митрополії латинського обряду у військових конфліктах напередодні Флорентійської унії" – присвячена військовим конфліктам у Центрально-Східній Європі та участі у них львівських католицьких єпископів. Зокрема, автор звернув увагу на проблеми татарських нападів, гуситські війни, агресію Тевтонського ордену, так звані Свидригайлові війни й початки Османського завоювання. Відповідно було проаналізовано діяльність таких прелатів як львівський митрополит Ян Жешовський; єпископів: холмського Яна Біскупця та Анджея de Laschis; кам'янецького Збігнєва з Лапанова й Павела з Боянчиць (взяв безпо-

середню участь в організації арешту литовського намісника на Поділлі); київського Міхала Трестки; луцького Анджея з Плонська та Баї Ян Риза; перемишльського Мацея Яніна.

Ольга Білецька присвятила своє дослідження невеликому поселенню на р. Дністер: *"Караул в історичних джерелах XV–XVI ст."*. Опрацювавши наративні джерела (хроніку Яна Длугоша) та десять актових документів дослідниця дійшла висновку, що з однойменною назвою існувало два поселення. Перший Караул розташовувався на землях сучасного с. Катеринівка (поблизу теперішнього с. Рашково, Автономне територіальне утворення з особливим правовим статусом Придністров'я). Додатковим свідченням, окрім писемних джерел, слугує збережена до нині назва лісу – Караул. Інший населений пункт розташовувався у гирлі Дністра на лівому березі поблизу затоки Карагвол (можливо нині – с. Надлиманське Одеської області). На думку авторки статі, обидва поселення з'явилися у часи Золотої Орди, мали замкові укріплення і, можливо, митниці.

Стаття **Бориса Черкаса** *"Битви князя Костянтина Острозького як приклад реформ військової тактики"* присвячена дослідженню військового таланту князя Костянтина Івановича Острозького у контексті реформ військової тактики. Великі географічні відкриття спричинили революційні зміни у Європі. Вони охопили усі сфери суспільства, в тому числі й військову. На думку автора, основою армії стає наймане військо, а не лицарсько-феодалне ополчення. Перемога уже залежала не від холодної зброї, а вогнепальної та умілого її використання. Одним із головних критеріїв боєздатності війська стала дисципліна, а відтак уклалися військові устави. Як показав автор статті, К. Острозький уміло справився з усіма викликами часу і не випадково саме він став першим гетьманом Великого князівства Литовського.

Не менш цікавою є стаття **Петра Кулаковського** – *"Шляхта Великого князівства Литовського на Чернігово-Сіверщині (1618–1648 рр.)"*. У ній йдеться про формування шляхетського стану на території Чернігово-Сіверщини після Деулінського перемир'я 1618 р. Влада Речі Посполитої намагалася одночасно вирішити декілька проблем: колонізувати здобуту територію, створити ефективну систему оборони північно-східного кордону та нагородити учасників війни із Московським царством. Людський ресурс направлявся із Мазовії, Волині, Київщини та окремих регіонів Великого князівства Литовського. Як встановив автор статті, шляхта Великого князівства Литовського найбільше перебувала в околиці Чернігова та Новгород-Сіверська та умовно поділялась на чотири групи. До першої увійшли ротмістри часів війни із Московією (роди Паців, Тризн, Полубінських). Другу групу склали чернігівські й новгород-сіверські земські урядники (Е. Стравінський, Д. Керло, С. Огницький, С. Мінвід). Третя група складалась із мігрантів товаришів військових підрозділів, очолюваних впливовими регіональними політиками

(С. Пац, О. Пісочинський та ін.). Окрім цього, у цій групі інколи були представники родинних вояцьких братств (наприклад, Гарабурди). Четверту групу формували клієнти, слуги, орендарі місцевих магнатських родин. Саме вони, на думку автора, залишаться у регіоні після 1648 р.

Перший розділ збірника завершує стаття **Олександра Юги** – "Згасання інтересу литовської знаті до розв'язання «української проблеми» у Речі Посполитій у другій половині 1655 р.". Він аналізує політичну позицію литовської шляхти стосовно українських проблем у другій половині 1655 р. Зокрема, автор з'ясував, що їхні політичні орієнтири мали прошведський, промосковський та пропольський вектори. За браком джерел важко визначити також позицію представників політичної еліти – Я. Радзивілла, П. Сапіги, В. Гонсевського та ін. Натомість проукраїнський був абсолютно відсутній порівняно з попередніми роками. На думку автора, причиною цього стала московська та шведська інтервенція. Відтак головним постало питання збереженні єдності Речі Посполитої.

У другому розділі збірника – Археологія – поміщено статтю **Ігоря Старенького** "Археологічні дослідження палацу XIV–XV ст. у Бакоті упродовж 60-х рр. XX ст.". Учений вивчав так званий Бакотський палац на основі археологічних досліджень, проведених у 60-х рр. XX ст. (кер. Г. Хотюн та І. Винкур). Споруда мала розміри 30×10 м, змурована із тесаного каменю-вапняку на вапняковому розчині. Були виявлені елементи декору, плитку для підлоги. Керівники експедицій запропонували датування палацу: XIV–XV ст. Та пов'язали його із іменем подільського старости Немири Бакотського, відомого із писемних джерел. Автором статті були проаналізовані усі віднайдені артефакти. Відповідно він дійшов висновку, що наявні речові джерела не піддаються надійному датуванню, а фрагменти посуду та пічні кахлі відносяться до XVII–XVIII ст. Відповідно, за відсутності керамічних виробів, озброєння, нумізматичного матеріалу тощо не має достатньо підстав говорити про точність датування палацу.

У третьому розділі – Історіографічні розвідки – розглянуто актуальні питання історіописання в окресленій тематиці. Стаття **Андрія Блануци** має назву "Історіографічні версії та інтерпретації історії Переяславської землі у другій половині XIII – першій половині XIV ст.". Дослідник звернув увагу на те, що в історіографії існує чимало праць, які висвітлюють історію Переяславського князівства до монгольської навали. Водночас золотоординська епоха та наступна литовська висвітлені досить фрагментарно. Тому автор статті здійснив фронтальний аналіз наявних наукових праць, які безпосередньо стосувались історії Переяславщини другої половини XIII – першої половини XVI ст. Це понад 30 робіт з історії, археології, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, опублікованих починаючи з кінця XIX ст.

Дмитро Ващук присвятив свою розвідку проблемі державно правового устрою Великого князівства Литовського. У ній під назвою "Державний ус-

трій Великого князівства Литовського у світлі історіографічних концепцій" розглянуто праці вчених, які тією чи іншою мірою стосуються окресленої проблеми. Корифеї литуаністики (М. Любавський, М. Довнар-Запольський та ін.), а за ними й інші учені (в тому числі й сучасні) стверджували про федеративний характер усієї держави. Ця концепція отримала аргументовану критику науковців різних періодів (Ф. Леонтович, певною мірою О. Єфименко, Н. Молчановський, В. Заїкин та З. Норкус). Щоправда, не кожен із них пропонував свій варіант класифікації. Виняток становлять праці В. Заїкина та З. Норкуса. Перший писав про можливі періоди зміни форми державного устрою Великого князівства Литовського. Другий, наслідуючи концепцію теоретика права М. Ромериса, вважав, що ця держава за формою державного устрою була імперією.

Завершує цей розділ збірника надзвичайно цікава стаття **Світлани Блащук** "«Каптурові суди» Петра Сосенка: історія однієї студії часів «великого перелому»". Вона стосується наукової діяльності репресованого дослідника Петра Сосенка, аспіранта Комісії вивчення західно-руського та українського права. Предметом його вивчення стала діяльність каптурових судів на українських землях. Він отримав унікальну можливість першим опрацювати величезний масив документів у Київському центральному архіві давніх актів. Авторка статті встановила, що ним була підготовлена праця під назвою "Походження й розвиток каптурових судів на Правобережній Україні (XVI ст.)", але на сторінках друкованого органу "Комісії..." через арешт історика вона так і не з'явилася. Водночас, вдалося з'ясувати, що П. Сосенко виконав роботу і навіть її захистив. Зокрема, в особовому фонді голови "Комісії..." акад. М. Василенка (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського) зберігається машинопис тез доповіді, які П. Сосенко виголосив на одному із засідань "Комісії..." 4 січня 1930 р. Цей текст вперше опубліковано додатком до статті із необхідними коментарями.

В останньому розділі збірника – Рецензії та огляди – міститься декілька матеріалів, у яких висвітлено останні новини сучасної української литуаністики. Перший, автором якого є **Петро Кулаковський**, містить огляд щойно опублікованої Книги Литовської Метрики: "Литовська Метрика. Книга № 235 (1547–1549): 20-та Книга судових справ / Підготував Дмитро Ващук. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. I–XX; 75 с." Учений охарактеризував власне міжнародний науковий проект видання книг Литовської Метрики, відзначив надзвичайну важливість цього видання для литуаністичних студій та проаналізував зміст 20-ї Книги судових справ. Другий (автори **Дмитро Ващук** та **Олександр Юга**) стосується інформації про VI Міжнародну наукову конференцію "Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі", яка відбувалася з 18 по 21 вересня 2019 р. Організаторами виступили Інститут історії України Національної академії

наук України та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. До складу учасників конференції увішли представники Англії, Білорусі, Литви, Молдови, Польщі та України.

*Дмитро Ващук,
головний редактор*

Політика

UDC: 930.2:737(477)"14/15"

Kostiantyn Khromov,

Independed researcher, numismatist,
member of Oriental Numismatic Society (UK-based international),
Central Asia Numismatic Institute (Cambridge, United Kingdom),
beksufi@gmail.com,
orcid.org/0000-0001-8608-4935

Iryna Khromova,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Researcher, Institute of History of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
khromova_i@ukr.net,
orcid.org/0000-0003-2173-7071

COINAGE GENESIS IN THE CONTEXT OF THE POLITICAL AUTONOMY ON THE LITHUANIAN-HORDE BORDER LANDS the second half of the 14th – the first half of the 15th century

The article is represented genesis of the coinage on the lands of the Lithuanian-Horde borderlands. Juchi coin system which had been fixed on the territories of Lower Dnieper region, gave impulse to the restoration for local coinage both in Rus' principalities and the south-eastern part of the Grand Duchy of Lithuania. At the initial stage it became an example in the technological, iconographic and economic aspects of local land minters.

Changes in political conditions influenced mainly on the external characteristics of a specific monetary material, but its metrological indicators (weight and fineness) remained practically unchanged. The explanation lies in the main purpose of a local coin issuing. It was in meeting the needs of the local market (for ordinary emissions) or emergency filling of the local treasury (military money, etc.). Traditional weight standards served as a pass for a coin into the money market. However the possibility of local minting was caused by the fact of a certain autonomy as well as the right to coin regalia. The termination of the local coins (original or imitation) minting often meant a legal loss of economic and political independence.

Keywords: numismatics, coinage, mint, metrology, weight, miskal, dang, groshen, money market, Grand Duchy of Lithuania, Uls Juchi, border lands.

Костянтин Хромов,

незалежний дослідник, нумізмат,
член Товариства східної нумізматики Oriental Numismatic Society
(UK-based international), Інституту нумізматики Центральної Азії
Central Asia Numismatic Institute (Cambridge, United Kingdom),
beksufi@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8608-4935

Ірина Хромова,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут історії України Національної академії наук України
(Україна, Київ),
khromova_i@ukr.net, orcid.org/0000-0003-2173-7071

ГЕНЕЗИС МОНЕТНОЇ СПРАВИ У КОНТЕКСТІ ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ АВТОНОМІЮ НА ЗЕМЛЯХ ЛИТОВСЬКО-ОРДИНСЬКОГО КОРДОНУ друга половина XIV – перша половина XV ст.

Джучидська монетна система, затвердившись на подніпровських територіях, дала поштовх для відновлення місцевого карбування руських князівств та в південно-східній частині Великого князівства Литовського, ставши на початковому етапі прикладом у технологічному, іконографічному та економічному аспектах для місцевих карбувальників. Метою даної публікації є презентація генезису монетної справи на землях литовсько-ординського прикордоння. Головний акцент зроблено на характеристиці грошово-вагової системи.

Після ряду реформ у грошовій справі за часів хана Токти та Узбека, майже всі відомі у той час монетні двори Улусу Джучі випускають срібну монету – данг, – яка являє собою 1/6 частину від рахункового динара вагою в 2 мискала срібла. Протягом всього існування, вагові характеристики монет змінювались внаслідок зміни значення вагового міскала.

Нестача повноцінних грошей в обігу, карбованих офіційно володарями права монетної регалії, компенсувалася карбуванням регулярних та нерегулярних місцевих наслідувань, що обслуговували, передусім, повсяк-

денний грошовий обіг (дрібний опт, роздріб, послуги та інші дрібні операції). Часто такі випуски ставали основою для створення подальшого місцевого карбування і представляли собою чітко вибудований ланцюжок з оригінальних номіналів та типів. Зразковим є випуск у Київському князівстві імітацій, що нагадували джучидський данг з ім'ям Джанібєка, карбований у Гюлістані 753 року Хіджри. Спроба визначити міскал якої ваги було покладено у основу емісії, привела лише до висновку, що найближчим є міскал вагою у 4,26 грам. Проте, багато монет не підпадають під цю, чи інші визначені норми, тому питання про вагову систему, по якій було зроблено випуск цих монет досі лишається відкритим.

Наступним етапом став випуск у Києві була проведена від імені литовського князя Володимира Ольгердовича. Ці емісії також поки не піддаються детальному метрологічному аналізу та визначенню стопи та вагової системи. Вони дуже схожі на попередні випуски, але мають значно менше вагових груп.

Нумізматичні джерела з історії Київського та Сіверських князівств другої половини XIV – початку XV століть свідчать про активний розвиток власної монетної справи тільки до часу укладання Кривської унії. Після неї грошове виробництво на вказаних територіях іде на спад. Також це виявилось у припиненні карбування руських грошків у Львові на початку XV століття.

Зміна політичних умов впливала головним чином на зовнішні характеристики удільного монетного матеріалу, однак його метрологічні показники (вага і проба) лишалися практично незмінними. Пояснення криється у основній меті випуску місцевої монети – задовольнити потреби місцевого ринку (для ординарних емісій) або екстрено наповнити місцеву скарбницю (військові гроші тощо). Традиційні вагові норми слугували перепусткою монеті у грошовий ринок. Однак, сама можливість місцевого карбування, природно, впливала з факту певної автономії, а звідси і права на монетну регалію. Припинення карбування місцевих монет (оригінальних чи то наслідувань) часто означало юридичну втрату економічної та політичної незалежності.

Ключові слова: нумізматика, монетна справа, карбування, метрологія, вага, міскал, данг, гріш, грошовий ринок, Велике князівство Литовське, Улус Джучі, прикордоння.

Political history and the economy development of the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the 14th – early 15th century can not be considered without taking into account the rapid extension of its territory to the south and south-east as well as close political and economic contact between Lithuanians and Juchi Ulus with Rus' principalities, the ruins of Kievan Rus, subordinated to it.

Since the 40's of the 13th century the territory of Kyiv, Pereyaslavl, Chernihiv, Novhorod-Siversky principalities and the parts of the Dasht-i-Kipchak had been included into Ulus. Via the peculiarities of Juchi Ulus state system most of the captured Rus' lands with established territorial boundaries retained the local

administration subordinated to Ulus. Besides, the institutions of external management and income collection (*baskaki*) were added to it (Rusyna, 1998: 34; Rusyna, 2008; El'nikov, 2001; Yel'nykov, 2008). One of the most important moments in the economy of the Ulus was *the proper coinage* which began in the middle of the 13th century in several centers at the same time and had territorial features, weight standards and principal schemes of the monetary system. With the strengthening of central government and the merging uluses in one economic space, *the unification of the monetary system and single weighing standard* are introduced. However, several centers as Azaq and Khwarizm (Urgench) continue to mint a coin of another weight (Map 1).

It is known that there were different relics of the monetary counting in the affiliated territories, those ones which had left since the times of Kievan Rus' and contributed while the existence under Ulus Juchi power. Juchi coin system which had been fixed on the territories of Lower Dnieper region, gave impulse to the restoration for local coinage both in Rus' principalities and the south-eastern part of the Grand Duchy of Lithuania. At the initial stage it became an example in the technological, iconographic and economic aspects of local land minters.

The coin case has never been a special object of numismatic research in the marked territory. The main sources are coin material.

The purpose of this publication is to present the genesis of the coinage on the lands of the Lithuanian-Horde borderlands. The main emphasis is on the characteristics of the money and weight system.

We propose to start the presentation of the main material with a brief overview of the key stages in the history of the monetary economy properly Juchi state (Table 1.).

It is known that the proper coinage by the Mongols on the territory of the future Juchi Ulus was set up during the time of the unified Great Mongolian Ulus (Ulugh Mongol Ulus). During the time of Berke reign and the establishment of the independent Juchi state the minting was started in key ulus centers from east to west – Khwarizm, Sarai, Azaq, Qrim and, later, Saqchi. On Map 2 we have presented almost all centers of Juchi Ulus coinage while its existence, which gives us an idea of the political boundaries of the state formation.

After the series of monetary reforms in the times of Toqta and Uzbek Khans almost all the well-known mints issued silver coins *dang* which is 1/6 of the *dinar* weighing 2 *miskals* of silver.

Throughout their existence the weight characteristics of coins have been changed because of changing the value of the weight *miskal*.

To service small cash operations in their own market all mints stamp a copper coin that has a clearly recognized exchange rate of "16 *puls* equal to 1 *dang*". This *dang* was a counting unit of the *miskal* 1/6 and for the whole time of the coinage it had different names. They are reflected on some silver and copper coins: *dang*, *akche*. I.e. the silver coin "*dang*" was equal to 32 copper *puls*.

Since the middle of the 14th century Juchi Ulus had entered into the period so-called as "great confusion". Together with a plague pandemic it leads to significant changes in the western part of Ulus. A well-established scheme of caravans in the direction of "east – west" had been broken. Again as it was in the times of Kievan Rus, the priority of the direction "south-north" returned. Together with the reorientation of trade routes direction the economic significance of the regions that were still on the periphery of economic and political boundaries, grew. It is quite visible due to the analysis of monetary discoveries. Until that moment receipts of Juchi coins was negligible on the lands which later form a significant part of the Lithuanian-Horde border. From the side of Juchi Ulus it led to the appearance of coin production in the territories that controlled the revived or newly laid out trade routes – soqmas. Cities similar to Shehr al-Jadid, a large settlement near the modern Costesti (Moldova) and a fortress near Balykleja in the Southern Buh, become such centers.

In general while assessing the composition of the local money market since the middle of the 14th century we can see an interesting distribution of the coin according to the market directions. **Prague groschens and ingots:** tatar sommas and hryvnias (Novgorod and Lithuanian) served *international trade operations* in the west and north. **Juchid dangs:** served east and south *international trade operations, regional and local markets*. **Lviv half groschens (pivgrish) or Rus groschens (groshyk):** served *the regional market*, which connected the Galician kingdom with the principalities in the territory of the Dnieper region.

At the local market small operations were served by small denominations: in the territory of the principalities: **Lithuanian denariuses** and **local imitation** of Juchi coins; in the territory of Juchi Ulus copper coins **puls**. It was a credit coin which was in circulation at the established rate: 16 puls – dang (counting dang = 0.78 grams), or 32 coins per silver minted dang. However in the borderlands copper coins were not accepted and were not used in circulation.

Therefore the presence or absence among finds on certain territories of Jucid copper coins is a peculiar indicator of the fact that such territory belonged to the lands of Juchi Ulus, or to the lands which were subordinated to Ulus, but with rather self-developed economic relations. Along with the local market **Kyiv imitation of the Jani Beg coins** were quite widespread in the territory of Volyn. A few finds of single coins are known in Western Belarus and the Crimea. Juchid small silver fractions had not been distributed in the region which was selected for this research, therefore they had no influence on the money circulation.

In the late 60's the Ordu became the capital of the western part of Juchi Ulus. It was located on the Dnipro river below the rapids Kuchugurske hillfort (item 2 on Map 2). A significant amount of coins minted in this center subsequently leads to the dissemination of local imitations for silver dangs Ghiyath al-Din Muhammad, the Ordu minting in 772 – 777's of Hijra on the vast territory of the Lithuanian-Horde

border. Such imitations are known by their origin from the territory of Siversk principality and constitute the beginnings of princely minting in this territory.

On the place near a convenient crossing across the Siversky Donets river at the same time another one Ordu, which has close ties with Shehr al-Jadid on the Dniester, begins to mint.

The lack of full value moneys which were minted officially by the right of the monetary regalia was offset by the minting of regular and irregular local imitations. First of all it's served daily money circulation (small wholesale, retail, services and other small operations). Such issues often became the basis for further local minting and represented a distinctly constructed chain of original denominations and types.

The establishment of old trade routes through the Kyiv principality and the lack of a circulating coin to satisfy the money market forced the local authorities to begin issue of their own imitations, reminiscent of the Juchid dang with Jani Beg name which had been minted in Gulistan in 753's of Hijra. This issue which was conducted approximately in 1355 – 1366 is a unique phenomenon nowadays. Considering that the local market did not accept a copper coin, the issuer decided to saturate the local market with a large number of small fractions from Juchid dang. Today the smallest known coin of this type weighs 0.09 grams.

We tried to determine the miskal of which weight was the basis for the issue, but only came to the conclusion that the nearest is the miskal weighing 4.26 grams. However many coins do not fall under this one or other defined norms, so the question as for the weight system on which the issuance of these coins had been produced is still open.

The next issue in Kyiv was held on behalf of the Lithuanian Prince Volodymyr Olgerdovych. 5 types of coins are identified (Table 2). Volodymyr's emissions are not yet the subject for detailed metrological analysis and determination of coin stop as well as weight system. They are very similar to previous issues but have significantly less weight groups.

While Volodymyr Olgerdovich reigning Kyiv land had already become a part of the Grand Duchy of Lithuania. However he freely enjoyed the right of the coin regalia. The main feature of these coin issues is the placement of the so-called "prince's sign" on the reverse and the named legend on the obverse. Thus the official right of the prince to the cash issue was emphasized. It is the last phenomenon which is the final phase in the formation of the local monetary affair.

And here it is worth mentioning one of the important events in the political and economic life of the Grand Duchy of Lithuania which also influenced on the development of the monetary economy. It was the Union of Krewo (Act of Krewa) in 1385.

Numismatic sources from the history of the Kyiv and Seversk principalities of the second half 14th and early 15th centuries, representing the coinage of Kyiv Prince Volodymyr Olgerdovich, Bryansk Prince Dmitry Olgerdovich and Siversk

Prince Dmitry-Koribut Olgerdovich, testify to the active development of their own monetary affair only up to the time of the Union conclusion. But after it the money production goes down in the specified territories. It also led to the end of Rus' groshens (groshyky) minting in Lviv in the early 15th century.

When returning to the weight and monetary systems we note that in the second half of the 14th century the imported eastern element of the market provides massive influx of Juchid silver coins in the lands of the Dnieper region. Subsequently coins, with circulation got an international importance, are added: Prague groshens and Rus' half groshens (pivgrish). Respectively the local market uses a valuable silver coin as well.

Various names of monetary denominations and weighted-monetary systems, monetary calculus systems, etc. are often mentioned. However the local coin names and their image are often manifestations of the political side of numismatics. The economic component of the monetary circulation research is always concealed somewhere in depth, in the metrological properties of the coin itself, its weight and fineness. It was decided to find out common metrological data for all those coins which are shown on the slide. And that is what we have got.

Juchid coin system like almost all of these Middle Ages systems is based on earlier systems dating back to the depths of ancient Greece and Rome.

At the moment we know that it was based on a duodecimal notation and on several values by one of the major weight unit – miskal. At this time we know about 5 different weight values of miskal if they are expressed in grams (Table 3). The next two weight units of this system are habba and kirat which have become known to us due to the work of the researcher W. Hinz. For example, he cites a sources (Ibn Mo'ad, also mentioned by M. Sauvair in 1884 – *Auth.*): "In Iraq ... the golden miskal consisted of 20 kirats each per 3 habbas, the dirham of silver consisted of 12 kirats each per 4 habbas..." (Xinc, 1970: 12). So we have almost all the weight units to calculate the weight of the coins such as miskal, kirat and habba. They relate among themselves in such a way 1 miskal is 24 kirats or 96 habbas. While studying the Table 4, you can see one of the miskal values equal to 4.26 grams. 1/96 of this weight i.e. habba is equal to 0,044 grams. The same weight standards completely coincide with Old Rus' names zolotnik and dolia. Since the 14th century dang which is equivalent to 1/6 of miskal and Rus' denga are coincided too. The unit "kirat" does not find its analog. The Novgorod pochka only has some similar features, but before the decision of the possible different values for zolotnik weight in Novgorod, there is no answer to this question. And the long existence of only two weight units in the silver coins of Rus' (4 zolotniks, 21 dolias) shows that precisely these two units were used in monetary affair.

The understanding of the above-mentioned things gives us the opportunity to realize that the weight standards of neighboring countries are based on a single principle scheme with norms in Juchi Ulus. In view of the possible confusion in modern attempts to understand such a system, it should be noted that it

had never considered any weight or weighting in grams. It had never expected a gradual decrease or increase in weight for the future either.

Another interesting point is the question of the name "Lithuanian groshen (lytovskii grish)" in Novgorod sources of the first half of the 14th century. We will cite the only one from the Chronicle of Novgorod. There is the following testimony in 1410, Novgorod inhabitants started trading between themselves "лопъци и гроши литовьськими [groshi litovskymi], а куны отложиша..." (Novgorodskaya pervaya letopis', 1950: 402).

Unfortunately because of the certain circumstances we almost do not know the monetary discoveries on the territory of Novgorod republic for the specified time. Therefore we can not analyze that numismatic material. But we have to note the following.

As it is known that in the Grand Duchy of Lithuania they only began to mint the real coin denominations groshen/grish or pivgrish at the end of Alexander II Yagelonchik (1492 – 1505) reign. Thus to find exactly "Lithuanian groshen" it makes sense to look for some well-known and widely distributed coin of Grand Duchy of Lithuania which would be able to claim the name of such a denomination by its weight and fineness.

In our opinion the name "Lithuanian groshen" early in the 15th century was defined as a collective image of coins which had been used in Grand Duchy of Lithuania and weighed half of Prague groshen. Taking into account that in the western part of Grand Duchy of Lithuania this nominal value did not exist, we can assume that at the turn of the 14th – 15th centuries the monetary-weight unit "Lithuanian groshen" matched the real coins: Rus' groshens (rus'kii groshyk) and Crimean dangs (Table 4).

The Crimean Ulus coinage study makes it possible for such a statement. Since the beginning of Toqtamysh Khan midst of reign (since the 90's of the 14th century) and especially after Shadi Beg Khan reform in 1402 the weight of the Crimean dang begins to differ from the weight in other centers of the Horde minting and it is clearly correlated with the weight change and a fineness of Prague groshen. Along with Rus groshens the Crimean dangs arrive on the territory of the Left-Bank Dnieper region, receive Lithuanian orders and participate in the circulation of Lithuanian southern lands throughout the 15th century.

We consider the refusal to use the "Lithuanian groshen" by Novgorod inhabitants in 1420 was caused by the fact that the existing analogue of the "Lithuanian groshen" was equal to 5 kirat (20 dolias) and prevented the calculation in the existing monetary system on the basis of altyn, zolotnik and 1/6 zolotnik's – denga.

In **conclusion** we want to note that the change in political conditions influenced mainly on the external characteristics of a specific monetary material, but its metrological indicators (weight and fineness) remained practically unchanged. The explanation lies in the main purpose of a local coin issuing. It was in

meeting the needs of the local market (for ordinary emissions) or emergency filling of the local treasury (military money, etc.). Traditional weight standards served as a pass for a coin into the money market. However the possibility of local minting was caused by the fact of certain autonomy as well as the right to coin regalia. The termination of the local coins (original or imitation) minting often meant a legal loss of economic and political independence.

BIBLIOGRAPHY

- Ельников М. Памятники периода Золотой Орды Нижнего Поднепровья: история, итоги и перспективы. *Татар археологиясе*. № 1–2 (8–9). Казан, 2001, 126–165.
- Ельников М. В. *Золотоординські часи на українських землях*. Київ: Наш час, 2008. (Сер. Невідома Україна), 192.
- Мухамадиев А. Г. *Булгаро-татарская монетная система XII–XV вв.* Москва: Наука, 1983. 164.
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950.
- Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. *Україна крізь віки*. У 15-ти тт. / За заг. ред. В. Смолія. Київ: Альтернативи, 1998, т. 6, 320.
- Русина О. В. Татарська доба в історії України (1230–1330-ті рр.). *Україна: хронологія розвитку*. НАН України. Ін-т історії України, Київ: КРІОН, 2008, т. III. Від Батиевої навали до Люблінської унії, 11–119.
- Хинц В. *Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему* (перевод с немецкого Ю. Э. Брегеля). Москва, 1970. 147.

REFERENCES

- El'nikov, 2001 – El'nikov, M. (2001). Pamyatniki perioda Zolotoj Ordy Nizhnego Podneprov'ya: istoriya, itogi i perspektivy. *Tatar arxeologiyase*, 1–2 (8–9). Kazan, 126–165. [in Russian].
- Mukhamadiev, 1983 – Muxamadiev, A. G. *Bulgaro-tatarskaya monetnaya sistema XII–XV vv.* Moskva: Nauka. [in Russian].
- Novgorodskaya pervaya letopis', 1950 – *Novgorodskaya pervaya letopis' starshego i mladshego izvodov* (1950). Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR. [in Russian].
- Rusyna, 1998 – Rusyna, O. V. (1998). Ukraina pid tataramy i Lytvoiu. *Ukraina kriz' viky*. U 15-ty tt. Kyiv: Al'ternatyvy, 6. [in Ukrainian].
- Rusyna, 2008 – Rusyna, O. V. (2008). Tatars'ka doba v istorii Ukrainy (1230–1330 rr.). *Ukraina: khronolohiia rozvytku* (Vol. III). Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 11–119. [in Ukrainian].

Xinz, 1970 – Xinz, V. (1970). *Musul'manskie mery i vesa s perevodom v metrichekuyu sistemu*. Moskva. [in Russian].

Yel'nykov, 2008 – Yel'nykov, M. V. (2008). *Zolotoordyns'ki chasy na ukrains'kykh zemliakh*. Kyiv: Nash chas (Ser. Nevidoma Ukraina). [in Ukrainian].

ILLUSTRATIONS

Map 1

Table 1. Weight values in grams for different systems of miskal, used in Ulus Juchi's coinage (following Azgar Mukhamadiev, 1983)

proceeding time	miskal: term in scientific literature and weight		dang, max.	akche, max.	kirat	dang, Sarai	dang, Bulgar
before 1256	classic	4,26	1,42	0,712	0,178	-	-
Berke's reform 1256-1266	egyptian	4,68	1,56	0,78	0,196	-	-
1280-1310	-	4,095	1,365	0,683	0,17	-	-
Tokta's reform 1310	canonic	4,464	1,488	0,744	0,186	-	-
Uzbek's reign 1312-1341	-	4,56	1,52	0,76	0,19	1,52	-
Jani Beg's reign 1342-1357	egyptian	4,68	1,56	0,78	0,196	1,56	-
"Great Confusion" 1360-1380	-	4,56-4,095	1,52-1,365	-	0,19-0,17	1,52-1,365	-
Toqtamysh's reform	-	4,68	1,56	0,78	0,195	1,365 (7 kirats)	-
Shadibeg's reform 1408	-	4,68	1,56	0,78	0,195	1,17 (6 kirats)	0,78

Map 2. Mints on the Lithuanian-Horde borders (from South to North). **Saqchi** – the 2nd half 13th – the end of the 1st half of the 14th century; **Solkhat** – the middle of the 13th until the Horde of Girey’s establishment in the middle of the 15th century; **Kaffa** – the end of the 14th until the Horde of Girey’s establishment in the middle of the 15th century; **Azaq** – early 14th – 20s of the 15th century; **Costesti** – coinage by the Abdullah Khan’s reign (1363 – 1370); **Yangi Shehr** – coinage by the Abdullah Khan’s reign (1363 – 1370); **Balykleja** – coinage of copper imitation in the late 50’s of the 14th century; **1 – nomadic camp** on the left bank of the Dniro Estuary – coinage of the copper and silver imitation of the Abdullah Khan; **2 – Ordu (Mamay’s)** – coins with name of Abdullah Khan, Ghiyath al-Din Muhammad and Bulak; **3 – nomadic camp** near modern Lisichansk – copper and silver coins by the Abdallah Khan’s times (1363–1370); **4 – Ordu Bazar (1)** – nomadic camp of 2nd – 3rd quarter of the 15th century; **5 – Ordu Bazari (Ordu Muazzam)** – nomadic camp of 20’s of the 15th century; **Kyiv** – 1355 – 1362 – coinage of silver imitations of Jani Beg’s coins, 1362 – 1394 – coinage denarius with the name of Volodymyr Olgerdovich. **Novhorod-Siverskii** – coinage by the Dmytro-Korybut’s reign(1381-1392 biennium)

Table 2. Weight values by known ones of the Kievan imitations of the Jani Beg's dang and coins with Volodymyr Olgerdovich name. Values for different systems of miskal – zolotnik are colored: green – 4,26 grams; blue – 4,56 grams; orange – 4,68 grams

Weight, g	Kievan imitations of the Jani Beg's dang			Volodymyr Olgerdovich	Weight, g	Kievan imitations of the Jani Beg's dang			Volodymyr Olgerdovich
0,78					0,41	0,416			
0,76	0,76	0,77			0,39				
0,75					0,38	0,378			
0,73	0,722				0,37	0,37	0,372	0,375	
0,712	0,712	0,71	0,702 +		0,356				
0,68	0,684	0,695			0,33				II
0,67	0,672				0,31				I
0,65	0,661				0,29	0,284	0,29		
0,63	0,628				0,27				III
0,61				I	0,25	0,253			
0,585	0,599			II	0,23				
0,57	0,571	0,567			0,21	0,203			II
0,55	0,540	0,556			0,196				
0,534	0,533	0,53			0,19	0,19			II
0,51	0,522				0,178	0,16	0,162	0,175	IV - V
0,49					0,15	0,15	0,155		IV - V
0,47	0,486				0,13				
0,45	0,446	0,458			0,11				
0,43	0,432	0,434			0,09	0,09			

Weight, g	Kievan imitations of the Jani Beg's dang			Volodymyr Olgerdovich	Weight, g	Kievan imitations of the Jani Beg's dang			Volodymyr Olgerdovich
1,39					1,09	1,084			
1,365					1,068	1,075			
1,35					1,05				
1,33					1,03				
1,31					1,01				
1,29	1,29				0,99				
1,27					0,975				
1,246	1,245				0,95	0,943	0,946		
1,23					0,93	0,924	0,931		
1,21					0,91				
1,19	1,185				0,89	0,897	0,88		
1,17					0,87	0,865	0,875		
1,15					0,85	0,848	0,85		
1,14					0,83	0,826	0,83		
1,13					0,81	0,802	0,811	0,818	
1,11	1,105				0,79	0,791	0,8		

Table 3. The number of money-weight units (kirat, pochka (?), etc.) in the different monetary systems, which consist of 4 smallest monetary units (habba, dolia ...)

24	16	8	7	6	5	4	3	2	1
miskal	dinhani	dang				danik, akche			kirat
zlotnik	Prague groshen	Rus, Lithuanian groshen						Lubek denarius	pochka (?) 4 dolias Lithuanian denarius
4,095	2,73	1,365	1,195	1,025	0,855	0,683	0,51	0,34	0,17
4,26	2,84	1,42	1,246	1,068	0,89	0,712	0,534	0,356	0,178
4,464	2,976	1,488	1,302	1,116	0,93	0,744	0,558	0,372	0,186
4,56	3,04	1,52	1,33	1,14	0,95	0,76	0,57	0,38	0,19
4,68	3,12	1,56	1,365	1,17	0,975	0,78	0,585	0,39	0,196

Table 4. Values (miskal, zlotnik) for issues of weight characteristics by Kievan imitations of the Jani Beg's dang and coins of Volodymyr Olgerdovich, specified with colors.

24	16	8	7	6	5	4	3	2	1
miskal	dinhani	dang				danik, akche			kirat
zlotnik	Prague groshen	Rus, Lithuanian groshen						Lubek denarius	pochka (?) 4 dolias Lithuanian denarius
4,095	2,73	1,365	1,195	1,025	0,855	0,683	0,51	0,34	0,17
4,26	2,84	1,42	1,246	1,068	0,89	0,712	0,534	0,356	0,178
4,464	2,976	1,488	1,302	1,116	0,93	0,744	0,558	0,372	0,186
4,56	3,04	1,52	1,33	1,14	0,95	0,76	0,57	0,38	0,19
4,68	3,12	1,56	1,365	1,17	0,975	0,78	0,585	0,39	0,196

Roman Ivashko,
Postgraduate Student,
Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv),
romanivashko1@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-7265-464X

THE BISHOPS OF THE LATIN METROPOLITANATE OF LVIV IN MILITARY CONFLICTS ON THE EVE OF THE FLORENTINE UNION

The article deals generally with one aspect of the history of the Middle Ages of Central and Eastern Europe and the history of the lands of Rus' in particular. In recent years, particular attention has been paid to the participation of the Latin bishopric in the political life of the Crown of Poland and the Grand Duchy of Lithuania by Polish researchers Krzysztof Prokop and Tomasz Graff.

In principle, the population of the respective territory, where the Metropolitanate of Lviv was located, was forced to resist the Tatar raids, to participate in the Polish–Teutonic, Hussite and Švidrigaila's wars, and to accept the challenge of the threat of the Ottoman conquest. In these conflicts, the Latin bishop of the lands of Rus' was generally on the side of the King of Poland Władysław II Jagiełło.

It was found out which prelates were involved in military conflicts and forms of participation in its. First of all, it was the Metropolitan of Lviv Jan Rzeszowski. His evangelistic, inquisitorial, fiscal and diplomatic services were directed against the Teutonic Order, Hussites and "schismatics." The Metropolitan Jan Rzeszowski officially announced the transfer of the Metropolitan Cathedral from Halych to Lviv, which walls were supposed to protect against Tatar raids.

Diplomatic service was also provided by Bishops of Chołm Jan Biskupiec, Kamianets Zbigniew of Lapanów, Kyiv Michał Trestka, Lutsk Andrzej from Płońsk, and Bai Jan Ryza. Hussites were opposed by Bishop of Przemyśl Maciej Janina, and the "mysterious" Bishop of Chołm, Andrzej de Laschis. The Bishop of Lutsk Andrzej of Płońsk was episodically in the center of military and political vicissitudes. Obviously, the Bishop of Kamianets Pavel of Bojańczyk acted most

radically who taking a direct part in organizing the arrest of the Lithuanian governor in Podillia.

Military confrontations testified that the ecclesiastical jurisdiction of the Metropolitan of Lviv and its subordinate bishops in the territory of the Grand Duchy of Lithuania was rather formal. In reality, their jurisdiction extended to Kamianets and Lutsk. In many cases, there was a confrontation in the territory in which the division and religious affiliation of Catholics on the one hand and "schismatics", pagans or heretics on the other was also sustained.

Keywords: the Latin Metropolitanate of Lviv, Teutonic Order, the Hussite Wars, the Lithuanian Civil War (the Wars of Švitrigaila), Tatar raids, the Ottoman Threat.

Роман Івашко,

аспірант, Львівський національний університет
імені Івана Франка (Україна, Львів),
romanivashko1@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-7265-464X

ЕПИСКОПИ ЛЬВІВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ЛАТИНСЬКОГО ОБРЯДУ У ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТАХ НАПЕРЕДОДНІ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

Стаття присвячена одному з аспектів історії середніх віків Центрально-Східної Європи та історії руських земель зокрема. В останні роки окрему увагу на участь латинського єпископату у політичному житті Корони Польської та Великого князівства Литовського звернули польські дослідники Кишиштоф Прокоп та Томаш Граффі.

Населення відповідної території, де знаходилась Львівська митрополія, було змушене протистояти татарським набігам, брати участь у війнах з Тевтонським орденом, гуситських, Свидригайлових війнах та прийняти виклик загрози Османського завоювання. Латинський єпископат руських земель у цих конфліктах загалом був на стороні польського короля Владислава II Ягайла.

В даному дослідженні вдалося з'ясувати які саме прелати брали участь у військових конфліктах та форми участі у них. Перш за все, це був львівський митрополит Ян Жешовський. Його євангелізаторська, інквізиційна, фіскальна та дипломатична служби були спрямовані проти Тевтонського ордену, гуситів та "схизматиків". Митрополит Ян Жешовський офіційно проголосив перенесення митрополичої катедри з Галича до Львова, мури якого мали захищати від татарських набігів.

Дипломатичну службу здійснювали також єпископи Холма – Ян Біскупець, Кам'янець – Збігнєв за Лапанова, Києва – Міхал Трестка, Луцька – Анджей з Плонська, Баї – Ян Риза. Проти гуситів діяли єпископ Перемишля Мацей Яніна та загадковий єпископ Холма Анджей de Laschis. Епізодично у центрі військово-політичних перипетій опинився єпископ Луцька – Анджей з Плонська. Вочевидь, найрадикальніше діяв єпископ

Кам'янець – Павел з Боянчиц, який взяв безпосередню участь в організації арешту литовського намісника на Поділлі.

Військові протистояння свідчили про те, що церковна юрисдикція Львівського латинського митрополита та підлеглих йому єпископів-суфраганів на території Великого князівства Литовського була радше формальною. Реально їх юрисдикція сягала умовно Кам'янець та Луцька. В багатьох випадках на відповідній території була конфронтація при якій був витриманий також поділ і за релігійною ознакою на католиків з однієї сторони та "схизматиків", язичників чи єретиків з іншої.

Ключові слова: *Львівська митрополія латинського обряду, Тевтонський орден, Гуситські війни, Громадянська війна у Великому князівстві Литовському (Свидригайлові війни), татарські набіги, Османська загроза.*

The principles of the bishops' vassal dependence on secular lords were first defined by the Concordat of London on August 1, 1107, at the White Tower. The youngest son of William the Conqueror (1066–1087), the King of England Henry I (1100–1135), surrendered the right to appoint bishops and abbots in favor of Pope Paschal II (1099–1118). But vassal oath on a ground of allotment was to be made by bishops and abbots to the King (Bettenson, 1967: 218). The Concordat of Worms on September 23, 1122, was the second arrangement that reiterated the principles of separation of powers between the Pope and the secular ruler (Bettenson, 1967: 154). But even before that, bishops already participated in the defense of Paris in 885 and the First Crusade (1097–1099). In the following centuries, bishops participated in the landmark battles in particular at Los Navas de Tolosa on July 16, 1212, and Grunwald-Tannenberg on July 15, 1410. Besides that the archbishops of Mainz, Trier and Cologne elected Emperors of the Holy Roman Empire (IFS, Privilegien 107: 26-28). In addition, the growth of the dynastic possessions of the Jagiellonian dynasty was also conditioned by the policy of the Bishop of Kraków Zbigniew Oleśnicki (1423–1455), who had been saved life of the King Władysław II Jagiełło (1386–1434) at the battlefield of Grunwald-Tannenberg being the royal clerk (BJ, Rkps 33: 254 (253)). Instead, the examples of political, diplomatic and military activity of pastors of the Latin Metropolitanate of Lviv have not been abstracted so far.

The main written sources on the subject are the decrees of the Councils of Constance (1414–1418) and Basel (1431–1449) (Pietras, Baron, 2003), Medieval letters on parchment and their later copies, many of which are in the archives of Warsaw, Kraków and Lviv (Kupchynskiy, Ruzhytskyi, 1972). Many of its had already been published or digitized. The notifications about the activity of the pastors of the Lviv Church and their subordinates are also found in the chronicle of Jan Długosz (1415–1480) and the chronicle of the city of Lviv written by Bartolomey Zimorovich (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 1157). The last translation of the chronicle in Ukrainian was made by Nataliya Tsariova (Zimorovych,

2002). Leontii Voitovych's book on the formation of the Crimean Tatar people also contains information about Mongol and Tatar raids on Rus' lands in the early 15th century (Voitovych, 2009: 177–186). The latest generalizations regarding the participation of the Crown of Poland in the Hussite Wars and in the fight against the threat of Ottoman Turks conquest were made by John Jefferson (Jefferson, 2012). The book of the Moscow historian Sergei Poliekhov has also recently been published (Poliekhov, 2015). This is a real challenge for representatives of the Ukrainian historiography, including Olena Rusyna, Valerii Zema and Natalia Yakovenko (Rusyna, 2003: 12–13; Zema, 2018: 78–79; Yakovenko, 2005: 144–149). Recent studies on bishops of the Latin Metropolitanate of Lviv belong to Krzysztof Prokop (Prokop, 2001; Prokop, 2007; Prokop, 2010). The most active researcher in the history of the Metropolitanate of Lviv in recent years is Tomasz Graff (Graff, 2008a; Graff, 2008b; Graff, 2010).

The history of the Grand Duchy of Lithuania is being rethought by new generations of researchers. The author submits particularly results of researching the features of participation of the bishopric of the Latin Metropolitanate of Lviv in the confrontation between the Crown of Poland and the Grand Duchy of Lithuania with the Teutonic and Livonian Orders, the Hussite Wars, Lithuanian Civil War of 1432–1438 (the Wars of Švitrigaila) and a conquest of the Ottoman Turks of the Balkans, which affected at least the lands of Moldova (Ivashko, 2019: 46–48). It was left aside events related to activities of the Metropolitan of Kyiv and All Rus' Photius (1408–1431), whose sit was in Moscow, and the attempts of the Grand Duke Vytautas the Great to create the autocephalous Church in the Grand Duchy of Lithuania. However, in this generalizing English-language article some materials of national and foreign archives are included more broadly.

Tatar raids

Legal introduction of structures of the Latin Church in South-Western Rus' was the result of the dynastic crisis in the Kingdom of Rus'. The crisis was to some extent caused by the weakening of the Kingdom by the constant Tatar attacks. In this situation Latin clergy in the region was to become the mainstay of the Hungarian King Louis the Great (1342–1382). Apostolic See, guided by the realities of the 13th century, disposed of to create the Latin Metropolitanate of Halych at the request of the Hungarian side. But this city had been already lost its political significance and the Hungarian Governor Oppelni László (1372–1378) requested the transfer of the Cathedra of the Latin Metropolitan from unprotected Halych to the fortified Lviv, which at that time had real political and economic importance (Theiner, 1860: 719). In fact, the pro-Hungarian Metropolitans Maciej of Eger (1375–1380) and Bernard (1385–1390) immediately lived in Lviv, not in Halych. The case of the official transfer of the Cathedra was completed on the request of the King of Poland Władysław II Jagiełło to the (anti)Pope John XXIII (1410–1415) (Theiner, 1861: 5–6, 13). The King was the husband of the Polish Queen (King)

Jadwiga (1384–1399) who entered with the Polish troops into the land of Lviv in 1387 when she had been young girl yet. The first official Metropolitan of Lviv was Jan Rzeszowski (1414–1436) who solemnly proclaimed the transfer the Cathedra to Lviv in the Cathedral of Lviv on the eve of Christmas of 1414 (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 1157, арк. 56). Shortly thereafter, the emir of the Golden Horde Edigey (c.1345–1419) robbed Kyiv and the territories west of the Dnieper (Krekoten', Shevchuk, Ivanchenko, 2006: 111). The Polish troops could not fatally overcome Tartars even at the end of the outlined period, after being crushed at Red Field by them (MNK VIII-rkps-193: 29(15); ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 1157, арк. 59).

The Teutonic Order

Knights of the Teutonic Order were called to protect pilgrims into the Holy Land at the beginning of their history. The nature of the Order had been changed over time. Knights even broke celibacy, took care of feudal possessions, and even played dice. The grandmaster Ulrich von Jungingen (c.1360–1410) did not even like monks. They were further a danger as 'feudal lords' to Gentile Lithuanians with infidels and to Poles having a support of German Emperors and Apostolic See (Nicholson, 2004: 48). There is nothing left for the Poles, Lithuanians, and Ruthenians to join their efforts against the common enemy. The basics of unification were outlined by the Union of Krewo with dominance of the Catholic Kingdom of Poland (Frost, 2018: 50). The King of Poland Władysław II Jagiełło had started policy of patronage of the structures of the Latin Church in Rus' and Lithuania as an alternative to the activities of the Teutonic Order. In the meantime the flags of the Order obtained under Grunwald had been housed in the Lviv Cathedral up to November 11th, 1410 (Kozytskyi, 2014: 42). Further, the Latin bishops of Rus' witnessed the conclusion of the Union of Horodło on October 2, 1413 (BKCz, Perg. 300.). Bishop of Chołm Jan Biskupiec (1417–1452), who was previously the monk of the Dominican Order, received the foundation of the Cathedral as a sign of victory of King Władysław II Jagiełło in lawsuits with the Teutonic Order (BKCz, 11 IV Rkps: 531–538). The Council of Constance (1414–1418) even received the report from the Latin Metropolitan of Lviv Jan Rzeszowski (1414–1436) in the same year, who baptized the Gentiles of Žemaitija (Lewicki, 1891: 93–96). Also, the bishops of Kyiv and Kamianets namely Michał Trestka (1410–1429) and Zbigniew from Lapanów (1414–1423/1428) were witnesses when settling the treaty between the King Władysław II Jagiełło and the Danish King Eric VII (1439) which was directed against the Livonian Order which was the branch of the Teutonic Order (Barbashev, 2012: 112; Allmand, 1995: 679).

Ottoman Threat

The confrontation at a level "The Holy Roman Empire – the Crown of Poland" was also reflected in the example of confronting toward the threat of Ottoman

Turks conquest of Europe. The future German Emperor Sigismund Luxemburg craved a revenge for the defeat at Nikopol on September 25, 1396. He created the Knight Order of Dragon to fight infidels and "schismatics" (Whelan, 2014: 86). King Sigismund had been not allowing in diplomatic way to take lands of Teutonic Order to Poles. He tried to break the Polish-Lithuanian political union by crowning the Grand Duke Vytautas the Great of Lithuania. The King Władysław II Jagiełło received the proposal from the Patriarch of Constantinople to expel the Ottoman Turks from the Byzantine possessions next year after the defeat at Nikopol (Mončak, 1987: 152). The Polish King even helped Constantinople with grain in 1415 (BJ, Rkps 33: 298r). In contrast to the pro-Hungarian bishop Nicholas Venatoris (1413–1418), the pro-Polish bishop Tomasz Ebner (1413–1420) was appointed in Moldova. Also, another Moldavian Bishop of Bai Johannes Ryza (†1438) had been instructed by the Pope Martin V (1417–1431) to find out why the marriage between the pro-Polish ruler of Moldova Alexander the Good (1400–1432) and the sister of the Grand Duke Vytautas the Great Ringala (1367/1369–1423/1430) was broken (Rosseti, 1905: 307-310). This Moldavian lord defended Kiliya from the Ottoman Turks. The conditional climax of the confrontation took place at the Congress of Monarchs at Lutsk in January 1429. The Latin bishop of Lutsk Andrzej of Płońsk (1425–1459) participated in it. King Sigismund paid homage to the relics presented by this bishop at the beginning of the Congress (BJ, Rkps 33: 361r). It was going to the coronation of the Grand Duke Vytautas the Great of Lithuania but Poles intercepted the crown in September 1430 and the Lithuanian ruler died next month (Graff, 2008a: 79).

The Hussite Wars

Origins of Hussiteism can be traced back to the teaching of John Wycliffe (c.1320s–1384) at the University of Oxford (Bettenson, 1967: 242–247). But to some extent it violated the Catholic rite and dogmas and therefore was rejected by the Fathers of the Council of Constance. As a result, the founder of Hussitism Jan Hus (c.1369–1415) was burned as a heretic (Baron, Pietras, 2003: 134–135). But this caused dissatisfaction with supporters of the idea of a national Church in the Kingdom of Bohemia. Czechs refused to recognize the German and Hungarian King Sigismund as their king and summoned the King Władysław II Jagiello and the Grand Duke Vytautas the Great to the Czech throne. Pope Martin V (1417–1431) was forced to declare several unsuccessful Crusades against Czech heretics. The conditional peace with the Hussites was concluded in Prague in 1433. Perhaps, Bishop of Peremyshl Maciej Janina (1392–1419) was the first in the Latin Metropolitanate of Lviv who banned the activity of lollards under the diocesan statutes in June 1415 (Abraham, 1920: 53). Further, the Metropolitan of Lviv Jan Rzeszowski received inquisitorial authority in 1423 in the context of confrontation with Hussites (AGAD, MK, Nr. 4, Ser. 1, Sygn. 23: 567–569). The Metropolitan of Lviv also was involved in the gathering of tithes on the anti-

Hussite Crusade which was to be started in spring of 1425 (Theiner, 1861: 30–31). But the amount of the mandatory collection of 20,000 florins even in two years was unbearable for the Metropolitanate of Lviv. In his second assignment to the little know bishop of Chołm Andrzej de Laschis, the Pope reduced the amount by half (Theiner, 1861: 40). However, reports on the specific gathering and participation of natives from the Metropolitanate of Lviv in anti-Hussite campaigns on the side of Apostolic See and the Holy Roman Empire were not found. In contrast, the Bishop of Chołm Jan Biskupiec was willing to negotiate in the context of confrontation with the Teutonic Order with Hussites, who had adherents at least among Franciscan monks, Ruthenians and Moldovians (BJ, Rkps 33: 339r; Graff, 2008b: 45–46).

The Lithuanian Civil War (The Wars of Švitrigaila)

The King of Poland Władysław II Jagiełło had been hoped to obtain power over the Grand Duchy of Lithuania after the death of the Grand Duke Vytautas the Great. However, the Orthodox Lithuanian-Ruthenian nobility led by the Grand Duke Švitrigaila of Lithuania decided to separate from the Crown of Poland. Nobility of Polotsk, Vitebsk, Smolensk, Kyiv and Lutsk supported this action against which the military campaigns of the Polish nobility began. The Grand Duke Švitrigaila's allies were also the Livonian Order and the Golden Horde. After Volynians were allowed to practice the Orthodox faith, the election of the pro-Polish Grand Lithuanian Duke Sigismund Kęstutaitis (1432–1440), the extension of the Union of Horodło rights to Ruthenians, and burning at the stake Metropolitan of Kyiv and All Rus' Gerasim (1433–1435) the movement of Švitrigaila (b.1370–1452) had begun to lose force and support (BKCz, 15 IV Rkps: 211–213, 435–436). After the victorious battle for Poles at Wilkomierz (Ukmergė) on September 1, 1435, the Grand Duke Švitrigaila still had been had political support for three years yet, but eventually gave way (BJ, Rkps 33: 32v–33r). Regarding to bishoprics, probably the first to show loyalty to the Crown of Poland was the bishop of Kamianets, Paweł of Bojańczyk. He was the head of the conspiracy against the Lithuanian Governor Jonas Daugirdas (†c.1443), as a result of which Polish troops entered Kamianets, Skala and Chervonograd (BJ, Rkps 33: 381r–381v). Also, the Pope Eugene IV (1431–1447) identified him as the mediator in reconciliation of the parties (Daniłowicz, 1862: 159). As a result, together with the bishops of Lviv, Chołm, Łuck, the bishop Paul of Bojańczyk witnessed the conclusion of the Peace of Brześć Kujawski on December 31, 1435 (MNK, VIII–rkps–193: 8v–10r; Dogiel, 1764: 133; Graff, 2010: 65). The bishop of Lutsk Andrzej also tried to show his devotion to the King Władysław II Jagiełło, but on the way he was robbed by the Polish military. But the King compensated him the damages in the tent of the government official of the Crown of Poland Jan Oleśnicki (c.1400–1460) near Lutsk (BJ, Rkps 33: 390r–390v).

It was determined that bishops of the Latin Metropolitanate of Lviv were involved in conflicts with Tatars, the Teutonic Order, Hussites, Ruthenians and Ottoman Turks. It was found that the activities of the bishops were an alternative to the activities of the Teutonic Order in the region. These prelates of the Latin Church were involved in confrontation with the Order primarily through the missionary and diplomatic services. The bishops testified during the signing of the most important treaties of the Crown of Poland. During the conflicts with Hussites, the Inquisition Service and the Fiscal Crusade funding were added to the duties of the bishops. The local Latin bishop Paweł of Bojańczyc was the direct organizer of the change of government in Kamianets. The participation of the prelates in the fight against the threat of the Ottoman conquest was not vividly expressive.

ARCHIVES

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м Львів [The Lviv State Historical Archive in Lviv].

AGAD – Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie [The Central Archive of Ancient Documents in Warsaw].

BJ – Biblioteka Jagiellońska [Jagiellonian Library].

BKCz – Biblioteka Książąt Czartoryskich [The Princes Czartoryski Library].

IFS – Institut für Stadtgeschichte, Frankfurt am Main [Institute of Urban History, Frankfurt am Main].

MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie [National Museum in Krakow].

BIBLIOGRAPHY

Барбашев А. *Витовт. Последние двадцать лет княжения. 1410–1430 гг.* Біла Церква: видавець Олександр Пшонківський, 2012, 256.

Войтович Л. *Формування кримськотатарського народу. Вступ до етногенезу.* Біла Церква: видавець Олександр Пшонківський, 2009, 214.

Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Граб'янки. Упор. В. Крекотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. Київ: Дніпро, 2006, 977.

Зема В. *Конциліаризм і витоки унійних процесів у Київській митрополії. Україна в Центрально-Східній Європі.* Київ: Інститут історії України, Національна академія наук України, 2018, Вип. 18, 61–113.

Зіморевич Б. *Потрійний Львів. Leopoldis Triplex.* 2-ге вид. ред. Наталія Царьова. Львів: «Центр Європи», 2002, 248.

Івашко Р. *Єпископат Львівської митрополії і військові конфлікти першої третини XV ст. VI Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини загальноєвропейському вимірі».*

- Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 18–21 вересня 2019 р. Програма та тези доповідей.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2019, 46–48.
- Каталог пергаментних документів Центрального Державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799.* Ред. Олег Купчинський, Едвард Ружицький. Київ: Наукова думка, 1972, 676.
- Козицький А. *Нариси військової історії Львова XIII–XVIII ст. Leopolis Militans.* Львів: Априорі, 2014, 368.
- Полехов С. *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века.* Ред. Б. Флоря. Москва: "Индрик", 2015, 712.
- Русина О. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. *Український історичний журнал.* Київ: Інститут історії України, Національна Академія Наук України, 2003, № 6, 3–16.
- Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.* 2-ге вид. Київ: Критика, 2005, 584.
- Abraham W. *Najdawniejsze statuty synodalne Archidiecezji Gnieźnieńskiej oraz statuty z rękopisu Oss. Nr. 1627. z uwzględnieniem materiałów zebranych przez ś. p. B. Ulanowskiego.* Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1920, 56. (Studja i materiały do historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce Nr. 6).
- Allmand E. *The New Cambridge Medieval History.* Cambridge: Cambridge University Press, 1995, vol. 7, 1072.
- Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae.* Coll. Maciej Dogiel. Vilnae: Ex Typographia Regia & Reipubl. CC. RR. Scholarum Piarum, 1764, vol. 4, 548.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti.* Ed. Anatol Lewicki. Kraków: Akademia umiejętności, 1891. T. 2, 531. (Editionum Collegii Historici Academiae Literarum Cracoviensis. Nr. 46).
- Documents of the Christian Church.* Ed. by Henry Bettenson. London–New-York–Toronto: Oxford University Press, 1967, 456.
- Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski.* Ukł. ks. Ardakiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003, T. III, 680.
- Frost R. *The Oxford history of Poland-Lithuania. Volume 1: The making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569.* Oxford: Oxford University Press, 2018, 591.
- Graff T. Działalność polityczna Zbigniewa Oleśnickiego i polskiej hierarchii kościelnej w dobie tzw. burzy koronacyjnej. *Folia Historica Cracoviensia.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, 2008, 14, 75–85.
- Graff T. *Kościół w Polsce wobec konfliktu z zakonem Krzyżackim w XV wieku. Studium z dziejów kultury politycznej polskiego episkopatu.* Kraków: Wydaw-

- nictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, 2010, 124.
- Jefferson J. *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*. Leiden: Brill, 2012, 514.
- Medium Aevum: Середні віки. Підручник з історії Середніх віків для історичних факультетів університетів*. Ред. Леонтій Войтович. Львів: Тріада Плюс, 2010, 511.
- Mončák I. *Flontine Ecumenism in the Kyivan Church*. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1987, 376.
- Nicholson H. *The Crusades*. Westport: Greenwood Publishing Group, 2004, 196.
- Prokop K. *Arcybiskupi haliccy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne*. Biały Dunajec–Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2010, 451. (Biblioteka «Wołania z Wołynia», T. 72).
- Prokop K. *Biskupi kamieniemy od średniowiecza do współczesności: szkice biograficzne*. Biały Dunajec–Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2007, 401. (Biblioteka «Wołania z Wołynia», T. 55).
- Prokop K. *Sylwetki biskupów łuckich*. Biały Dunajec–Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2001, 258. (Biblioteka «Wołania z Wołynia», T. 20).
- Rosseti R. Despre unguri și episcopiiile Catolice din Moldova. *Analele Academiei Române*. 1905, 2/27, 247–322.
- Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów postępujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. Ukł. Ignacy Daniłowicz. Wilno: W drukarni A. H. Kirkora, 1862, T. 2, 370.
- Studium z dziejów kultury politycznej polskiego episkopatu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, 2010, 124.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Ed. Augustino Theiner. Romae: Typis Vaticanis, 1860, t. 1, 788. (Monumenta Historica Poloniae).
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Ed. Augustino Theiner. Romae: Typis Vaticanis, 1861, t. 2, 782. (Monumenta Historica Poloniae).
- Whelan M. *Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat, c. 1410–1437. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy*. London: University of London, 2014, 218.

REFERENCES

- Abraham, 1920 – Abraham, W. (1920). *Najdawniejsze statuty synodalne Archidiecezji Gnieźnieńskiej oraz statuty z rękopisu Oss. Nr. 1627. z uwzględnieniem materiałów zebranych przez ś. p. B. Ulanowskiego* [The oldest synodal statutes of the Gniezno Archdiocese and statutes from the manuscript Oss.

- No. 1627. including materials collected by B. Ulanowski]. Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności. [in Latin, Polish].
- Allmand, 1995 – Allmand, E. (1995). *The New Cambridge Medieval History*. (7). Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
- Barbashev, 2012 – Barbashev, A. (2012). *Vitovt. Posljedniie dvadtsat liet kniazheniia. 1410–1430 hh*. [Vitovt. The last twenty years of the reign. 1410–1430]. Reprinted. Bila Tserkva: vydavets Oleksandr Pshonkivskyi. [in Ukrainian and Russian].
- Baron, Pietras, 2003 – Baron, A., Pietras, H., ed. (2003). *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski* [Documents of General Councils. Text in Latin, Greek, Arabic, Armenian, Polish]. (3). Kraków: Wydawnictwo WAM. [in Latin, Greek, Arabian, Armenian, Polish].
- Bettenson, 1967 – Bettenson, H., ed. (1967). *Documents of the Christian Church*. London–New-York–Toronto: Oxford University Press. [in English].
- Dogiel, 1764 – Dogiel, M. ed. (1764). *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* [Diplomatic codex of the Crown of Poland and the Grand Duchy of Lithuania]. (4). Vilnae: Ex Typographia Regia & Reipubl. CC. RR. Scholarum Piarum, 1764. [in English].
- Graff, 2008a – Graff, T. (2008). Działalność polityczna Zbigniewa Oleśnickiego i polskiej hierarchii kościelnej w dobie tzw. burzy koronacyjnej [Political activity of Zbigniew Oleśnicki and the Polish Church hierarchy in the era of so-called "Coronation Storm"]. *Folia Historica Cracoviensia*, 14, 75–85. [in Polish].
- Graff, 2008b – Graff, T. (2008). Biskupi monarchii jagiellońskiej wobec herezji husyckiej w I połowie XV wieku [Bishops of the Jagiellonian monarchy against the Hussite heresy in the first half of the 15th century]. *Nasza Przyszłość*, (109), 37–54. [in Polish].
- Graff, 2010 – Graff, T. (2010). *Kościół w Polsce wobec konfliktu z zakonem Krzyżackim w XV wieku. Studium z dziejów kultury politycznej polskiego episkopatu* [Church in Poland in the face of the conflict with the Teutonic Order in the 15th century. A study of the history of the political culture of the Polish episcopate]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. [in Polish].
- Ivashko, 2019 – Ivashko, R. (2019). Yepyskopat Lvivskoi mytropolii i viiskovi konflikty pershoi tretyny XV st. [Bishops of the Metropolitanate of Lviv and the military conflicts of the first third of the 15th century]. *VI Mizhnarodna naukova konferentsiia «Ukraina i Velyke kniazivstvo Lytovske v XIV–XVIII st.: politychni, ekonomichni, mizhnatsionalni ta sotsiokulturni vidnosyny zahalnoievropeiskomu vymiri»*. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 18–21 veresnia 2019 r. Prohrama ta tezy dopovidei, 2019, 46–48. [in Ukrainian].

- Jefferson, 2012 – Jefferson, J. (2012). *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*. Leiden: Brill. [in English].
- Daniłowicz, 1862 – Daniłowicz, I., ed. (1862). *Skarbiec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów postępujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów* [Treasury of papal, imperial, royal, princely documents, national resolutions, resolutions of various authorities and offices serving to critically explain the history of Lithuania, Lithuanian Rus' and neighboring countries]. (2). Wilno: W drukarni A. H. Kirkora. [in Latin, Polish].
- Kozytskyi, 2014 – Kozytskyi, A. (2014). *Narysy viiskovoi istorii Lvova XIII–XVIII st. Leopoldis Militans* [Essays on Military History of Lviv of 13th–18th centuries]. Lviv: Apriori. [in Ukrainian].
- Krekoten', Shevchuk, Ivanchenko, 2006 – Krekoten', V., Shevchuk, V., Ivanchenko R. (2006). *Zbirnyk kozatskykh litopysiv. Hustynskyi. Samiila Velychka. Hrabianky* [The Collection of Cossack Chronicles. Gustynsky. Samiilo Wielyczko. Hrabianka]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
- Kupchynskyi, Ruzhytskyi, 1972 – Kupchynskyi, O., Ruzhytskyi, E., ed. (1972). *Kataloh perhamentnykh dokumentiv Tsentralnoho Derzhavnoho istorychnoho arkhivu URSR u Lvovi. 1233–1799* [Catalog of parchment documents of the Central State Historical Archives of the USSR in Lviv. 1233–1799]. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian, Latin, Old Slavic].
- Lewicki, 1891 – Lewicki, A., ed. (1891). *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* [The Codex of documents of the 15th century]. (2). Kraków: Akademia umiejętności. [in Latin].
- Mončak, 1987 – Monchak, I. (1987). *Flontine Ecumenism in the Kyivan Church*. Rome: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae. [in English].
- Nicholson, 2004 – Nicholson, H. (2004). *The Crusades*. Westport: Greenwood Publishing Group. [in English].
- Poliekhov, 2015 – Poliekhov, S. (2015). *Nasledniki Vitovta. Dinastichieskaia voina v Velikom kniazhiestvie Litovskom v 30-ye hody XV veka*. Moskva: "Indryk". [in Russian].
- Prokop, 2010 – Prokop, K. (2010). *Arcybiskupi haliccy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne* [Latin Archbishops of Halych and Lviv. Biographical sketches]. Biały Dunajec–Ostróg: Wołanie z Wołynia. [in Polish].
- Prokop, 2007 – Prokop, K. (2007). *Biskupi kamieniemy od średniowiecza do współczesności: szkice biograficzne*. Biały Dunajec–Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2007. [in Polish].
- Prokop, 2001 – Prokop, K. (2001). *Sylwetki biskupów łuckich*. Biały Dunajec–Ostróg: Wołanie z Wołynia. [in Polish].

- Rosseti, 1905 – Rosseti, R. (1905). Despre unguri și episcopiile Catolice din Moldova [About the Hungarian and Catholic bishops of Moldova]. *Analele Academiei Române*, 2/27, 247–322. [in Latin, Romanian].
- Rusyna, 2003 – Rusyna, O. (2003). Problemy politychnoi loialnosti naselennia Velykoho kniazivstva Lytovskoho u XIV–XVI st. [Problems of political loyalty of the population of the Grand Duchy of Lithuania in the XIV–XVI centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (6), 3–16. [in Ukrainian].
- Theiner, 1860 – Theiner, A. ed. (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. (1). Romae: Typis Vaticanis. [in Latin].
- Theiner, 1861 – Theiner, A. ed. (1861). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. (2). Romae: Typis Vaticanis. [in Latin].
- Voitovych, 2009 – Voitovych, L. (2009). *Formuvannia krymskotatarskoho narodu. Vstup do etnohenezu* [Formation of the Crimean Tatar people. Introduction to ethnogenesis.]. Bila Tserkva: vydavets Oleksandr Pshonkivskyi, 2009. [in Ukrainian].
- Whelan, 2014 – Whelan, M. (2014). *Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat, c. 1410–1437. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy*. London: University of London. [in English].
- Yakovenko, 2005 – Yakovenko, N. (2005). *Narys istorii serednovichnoi ta ranno-modernoï Ukrainy* [An Outline of History of the Medieval and Early Modern Ukraine]. 2-he vyd. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
- Zema, 2018 – Zema, V. (2018). Kontsyliaryzm i vytoky uniinykh protsesiv u Kyivskii mytropolii [Conciliarism and the origins of unified processes in the Metropolitanate of Kiev]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*, (18), 61–113. [in Ukrainian].
- Zimorovych, 2002 – Zimorovych, B. (2002). *Potriinyi Lviv. Leopold Triple* [Triple Lviv]. Lviv: Vydavnytstvo "Tsentralna Yevropa". [in Ukrainian].

Ольга Білецька,
кандидат історичних наук,
вчитель Осичківської ЗОШ І–ІІІ ступенів,
(Україна, с. Осички, Савранський район, Одеська область),
osychkypodolianka@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-5716-387X

КАРАУЛ В ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ XV–XVI ст.

Дослідження присвячено поселенню Караул, що датується XV–XVI ст. Стаття базується на письмових джерелах. Під час проведення розвідки були задіяні нарративні джерела (хроніка Яна Длугоша) і десять документальних джерел. У результаті автор дійшов до висновку, що в джерелах міститься інформація щодо двох різних населених пунктів. Обидва вони знаходилися на річці Дністер. Перший Караул (який іноді в документах записано як Калаур) розташовувався на території сучасного с. Катеринівка (поблизу с. Рашково) Кам'янського району незвіданої Придністровської Республіки (або Придністров'я). Відгомін тих часів зберігся у назві лісу Калаур в околицях с. Рашково. Інший Караул, швидше за все, був у гирлі Дністра на узбережжі Карагвольської затоки.

Ключові слова: Караул, Поділля, Північне Причорномор'я, історична географія України XV–XVI ст., Велике князівство Литовське, Польське королівство, королівські привілеї, ханський ярлик, подільські замки.

Olga Biletska,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
teacher, school of Osychny (Ukraine, Savran district Odessa region),
osychkypodolianka@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-5716-387X

KARAUL IN THE HISTORICAL SOURCES 15th–16th CENTURIES

The research deals with the study of settlement Karaul, dated from 15th–16th centuries. It was found, the scientists had identified Karavul in different ways. V. Antonovich, M. Grushevsky, F. Petrun, M. Kazak localized it near the modern village Rashkovo (Raşkovo) Kamenka district Pridnestrovia Republic.

The second group of scientists (Ph. Brun, O. Radzikhovskaya) considered Karaul was near the mouth of the Dniester River. The Polish scientist K. Ozhug saw Karaul near the mouth of the Dnieper and Ukrainian scientist F. Shabuldo suggested seeing of two Karauls. The first settlement was between Zvenigorod and Sokilts, and the other one was near Chernigorod and Dashev.

The article is based on the written sources. There were involved a narrative source (Jan Dlugosz's chronicle) and ten documentary sources (1410, undated [between 1411 and 1430], 1432, 1442, 1447, 1459, 1469, 1514, 1545 and 1581). The author concluded the data about two different settlements were remained in these sources. Both Karauls were on the Dniester River. The first Karaul was situated on the lands of modern village Katerynivka (near contemporary v. Rashkovo). The name of the forest Kalaur near v. Rashkovo is a rudimentary fact. In author's opinion, the name of the settlement Karaul can be traced back in the five sources: "Karaulski" (in 1410), "Karawol" (1411), "Karawol" (1447), "Kalaur" (1545), "Kalavur" (1581). By the way, there were some villages with the name Rashkovo. In particular, it is known village Rashkovo on the other (right bank) side of the Dniester River (now it is village Vadul-Rashkov Sholdanesht district Moldova).

Another Karaul was located in the mouth of the Dniester River, on the left bank. It should be found on the bank of the Gulf of Karagvol, perhaps now it is village Nadlymanske Odessa region. Probably, the names of this settlement are recorded in the next documents: "Mayak [Karawull]" (in the list of Swidigail's castles, 1432 (?), "castra nostra Carawl super Dniestr fluvio" (in the award of Polish king Vladislav Varnenchyk to Theodorik Buchatsky, 1442), "Strozowy hrod" (Khan's yarliks, 1461), "Carawl" ("Buchatsky's Division", 1469), "Kural" (Khan's yarliks, 1514), "Karaol" ("Register and Additions to the Acts of the Bar's Starostwo", 1564).

The author suggests that both settlements Karaul appeared in the Golden Horde time. Sources indicate both Karauls were castles and they were located in the strategically important places, on the way from Moldova Principality to the Tatar's territories. Perhaps, there were the fords across the Dniester Rivers and the customs houses. It was easy to identify and locate the upper castle Karaul. However, it cannot be said of the lower castle. That's why the question of identification and localization of the lower Karaul remains open. The first Karaul (it was transformed into v. Kalaur 16th century) was in the possession of hermits of Andriy Sudymuntovych. In the 16th century it was Chechel's family. Over time, the settlement changed its name and we can see "Rashkovo" on the G.L. de Boplan's map (the middle of 17th century).

The other castle Karaul was in the possession of the Buchatsky-Yazlovets' family. It was located at the mouth of the Dniester River, at the bank of the Gulf of Karagvol, near modern v. Mayaky Odessa region, because in the sources these toponyms (Mayak and Karaul) meet alongside. The etymology of the word "Karaul" is probably Turkic, and perhaps it means "guard", "watchman", "protection". There are other versions of the origin of this name (including this word means "fortress", or "something black").

Keywords: *Karaul, Podolia (Podillia), North Black Sea Region, the historical geography of Ukraine of the 15th–16th centuries, the Grand Duchy of Lithuania, Polish Kingdom, Royal privileges, Khan jarlig (yarlyk), Podolian castles.*

У джерелах XV–XVI ст. є географічні назви, які нині вже важко віднайти на сучасній карті. Водночас, вони все ще викликають певну зацікавленість дослідників у зв'язку з віднаходженням давніх документів. Ця розвідка присвячена одному з таких географічних об'єктів – Караулу¹. Мета розвідки – віднайти найдавніші писемні джерела, в яких згадується Караул; проаналізувати зміст документів щодо цього населеного пункту; встановити, де він знаходився та що собою представляв – село, місто, замок, митницю тощо.

Для вивчення минулого Караулу ми задіяли одне нарративне джерело (хроніка Яна Длугоша) та десять актових документів. Відомий польський хроніст Ян Длугош (1415–1480) на сторінках своєї хроніки двічі згадує про Караул. Вперше – під 1411 роком, коли оповідає про сумісну подорож польського короля Владислава та великого князя литовського Вітовта (Długosus, 1711: 314), і вдруге – під 1447 р. розповідаючи про королівський гнів на подільського старосту Теодорика Бучацького (Długosus, 1712: 31).

Актові джерела умовно можна поділити на дві групи. До першої відносяться документи 1410, 1459, 1545, 1581 р. та один недатований. Відмітимо земельне надання польського короля Владислава II Ягайла слугі Нічку Караульському від 1410 (Zbiór dokumentów, 1974: 314–315). Прізвище отримувача дає підстави вбачити існування Караула. Нами задіяно також жалуванну грамоту, надану у канцелярії великого князя литовського Вітовта Андрію Судимонту (Білецька, 2004: 141–143; Kurtyka, 2004: 152–155; Михайловський, 2012: 97–107). Оригінал документу не зберігся, тому встановити точне її датування є не можливим. Однак про його існування дізнаємось із більш пізнього джерела. Так, 3 лютого 1581 р. на сеймі у Варшаві заслухали розповідь Григорія Чечеля про те, що 8 жовтня 1580 р. під час пожежі у Вінницькому замку згоріли його документи, зокрема, привілеї великого князя литовського Вітовта, надані його предкові Андрієві Судимонту (Документи Брацлавського, 2008: № 9, 281–282). Хронологічно наступною є жалувана грамота князя Семена Олельковича Ієрїмію Шашку від 1459 р. Цей документ важливий для нас згадкою назви річки Рашковки (Розов, 1928: 171).

Караул, а точніше Калаур, вказується і в «Ревізії українських замків» 1545 р. Описуючи Брацлавський замок, люстратор вказав на існування

¹ Висловлюю слова щирої подяки С. О. Білецькому, В. Б. Пчелянському, І. В. Литвинчуку, Р. С. Захарченко, В. П. Гулевичу та Я. В. Пилипчику, які допомогли під час пошуку джерел і літератури, а також усім тим, хто своїми порадами та консультаціями сприяли вдосконаленню тексту статті.

селища, яке до цього часу було "городовим": "Калаур, селище, было перєд тымъ городовое, а тепер держит Грицко Чечил на Бердищи" (Литовська Метрика, 2005: 231). І, нарешті, вже згадуваний документ 1581 р., в якому записано оповідь Григорія Чечеля про пожежу у Вінницькому замку, під час якої згоріли його документи на тримання низки населених пунктів, у тому числі і Калавур (Документи Брацлавського, 2008: 281–282).

Другу групу джерел становлять актові документи від 1432 (?), 1442, 1469, 1564 та ханські ярлики 1461, 1514 років. Швидше за все, саме в 1432 р., з'являється список подільських замків (в тому числі і Караула) Свидригайла. Джерелознавчий розбір цього документу здійснив російський дослідник С. Полехов (Полехов, 2014). Привілей польського короля Владислава Варненчика подільському генеральному старості Теодорику з Бучача 1442 р., в якому фігурує і Караул, вже був об'єктом нашого вивчення (Білецька, 2015: 240). У документі є важлива вказівка на географічне розташування – «замок наш Караул на річці Дністер» (Zbiór dokumentów, 1975: 232). Назви подільських замків вказані і в документі 1469 р., який умовно, можна назвати «Поділ Бучацьких» ("*Divisio Buczaczskych*"). Відповідно до цього джерела, Караул разом із Качибеем та іншими населеними пунктами мали відійти до тримань Міхала Бучацького (Akta Grodzkie, 1887: 330). Надчорноморські володіння сім'ї Бучацьких були надзвичайно для них важливі. Саме тому, майже через 100 років (в 1564 р.) Бучацько-Язловецькі все ще підтверджували право на їх утримування², хоча фактично господарями тут уже були татарські хани. Ось чому Караул зафіксовано і в текстах ханських ярликів 1461 р. Хаджі-Гірея литовському князю Казимиру та 1514 р. Менглі-Гірея польському королю Сигізмунду (Kołodziejczyk, 2011: 606). Зокрема, в ярлику 1461 р., даного ханом Хаджі Гіреем, вказується: "daliśmy ... Podole z ... Bałykły, **Strożowy hrod**..." (Kołodziejczyk, 2011: 530). В ярлику 1514 р., оригінал якого втрачено, а копії зберігаються в РГАДА та AGAD, Караул згадується поряд з причорноморськими замками: «...Дашов-город, Банаклы, **Курал** (жирне виділення та курсив мій. – О. Б.), Учорнънъ город...»³.

Деякі моменти історичного минулого Караулу висвітлювалися в працях П. К. Бруна, В. Б. Антоновича, Н. В. Молчановського, М. Г. Грушевського та Ф. Є. Петруня (Брун, 1879; Антонович, 1896; Молчановский, 1885; Грушевський, 1994; Петрунь, 1928; Петрунь, 1928а). Серед перерахованих дослідників найбільшу роботу у вивченні Караула здійснив В. Б. Антонович. На-

² Зокрема, «Караул» (Kaгаol) зафіксовано в «Регістрі та доповнення до актів Барського староства» Історія Хаджибея (Одеси) 1415–1795 рр., 2000: 12. Див. також: Архив Юго-Западной, 1894: 361.

³ Д. Колодзейчик вказує, що копії оригіналу зберігаються в: РГАДА, ф. 389 (Литовская метрика), № 7, л. 564/565–571/572; AGAD, Metryka Litewska, № 193, р. 364–367. (Kołodziejczyk, 2011: 606).

прикінці XIX ст. він особисто зробив виїзд на Дністер та обстежив колишнє урочище та лісок Калаур. Згодом вчений записав: "Несколько лет назад (робота В. Б. Антоновича була опублікована в 1896 р. – О. Б.) известный знаток русско-литовской старины А. П. Яблоновский сообщил мне сведение, что в окрестности м. Рашкова (Подольской губ. Ольгопольского у.) на Днестре есть урочище, сохранившее поныне название «Калаур»". Далі він занотував: "в углу... возвышенности, между Днестром и Рашковкою... сохранилось прекрасное городище; оно обнесено валом, имеет вид неправильного четырёхугольника и на трех углах вооружено обширными ронделями, которые характеризуют фортификационные сооружения XV столетия; вблизи городища... находится небольшой лесок, сохранивший поныне название «Калаур»" (Антонович, 1896: 9–10; Мальченко, 2001: 162–163).

Із сучасних дослідників варто відзначити доробок румунського дослідника Матея Казаку, польського історика Януша Куртики та український вчених О. Є. Мальченка, Ф. М. Шабульда, О. О. Радзиховської, В. П. Гулевича, В. М. Михайловського, Я. В. Пилипчука, І. В. Литвинчука, О. В. Рибчинського (Cazacu, 1986; Kurtyka, 2004; Kurtyka, 2004a; Мальченко, 2001: 162–163; Шабульдо, 2010; Радзиховская, Боренко, 2011; Михайловський, 2012; Гулевич, 2013; Гулевич, 2014; Литвинчук, Рибчинський, 2018). На тлі всіх інших робіт, написаних в кабінетних умовах, якісно вирізняється робота І. В. Литвинчука. Автор здійснив неодноразовий виїзд до залишків колишнього Караула, обстежив та опублікував результати разом із численними замальовками у статті «Маловідомий литовський замок Караул на Дністрі поч. XV ст. – проблеми ревалоризації, консервації та музеєфікації городища» (Литвинчук, Рибчинський, 2018).

Найранішу звітку про існування такого населеного пункту можна віднести до початку XV ст., а саме до 1410 р. Цим роком датується земельне надання польського короля Владислава II Ягайла слугі Нічку (Мічку) Караульському ("*servitori nostro Niczko Karaulski*") на «село зване Швідова на річці Свідова, розташоване в Червоногородському повіті»⁴ (Zbiór dokumentów, 1974: 314). Польський дослідник Януш Куртика зробив припущення про виконання Нічком Караульським урядницьких функцій у Караульському замку (Kurtyka, 2004a: 183–184). На нашу думку, він, скоріш за все, лише походив з Караулу, оскільки, за такого надання Нічко повинен був обов'язково (на це вказано в документі) проживати в с. Швідова (нині – с. Свидова Чортківського району Тернопільської області). Тому нам видається неможливим обіймати уряд у Караулі, а постійно проживати в с. Швідова. Зауважимо, що особа Мичка привернула увагу також В. М. Михайловського, який писав з певним застереженням щодо руського походження Мичка і тут же

⁴ "*villam Szwidowa dictam super fluvio Swidoua in districtu Ceruonogradensi sitam*".

локалізував Караул – місцевість на березі Чорного моря (Михайловський, 2012: 90).

Ще у XIX ст. В. Б. Антонович припустив (у XX ст. його підтримав румунський історик М. Казаку (Cazacu, 1986: 101)), що Караул згодом увійшов до складу с. Рашков (нині – с. Рашково (Rașkovo) Кам'янського району, Придністровського регіону Молдовської Республіки). Однак, більш точно та аргументовано до локалізації підійшли І. В. Литвинчук та О. В. Рибчинський, які розглядають землі колишнього замку Караул не що інше як с. Катеринівка Кам'янського району вказаного регіону (Литвинчук, Рибчинський (у друці)⁵.

Назва ж села "Рашков" теж давня. Найбільш імовірно, воно (село) отримало її від назви річки, яка зафіксована у жалуваній грамоті князя Семена Омельковича Ієрмію Шашку від 1459 р.: "...землю Деръжати Маєть... По речьку Рашъковъку, которая в Днестръ впадаєть" (Розов, 1928: 171). Досліджуючи етимологію назви Рашкова неважко побачити, що поряд у Буковині є ще один населений пункт з подібною назвою і також розташований на Дністрі (с. Вадул-Рашков Шолданештського району, Молдова). Назва ж означає якесь начиння для рідини. Зокрема, у цьому регіоні місцеве діалектичне слово "рашка" є синонімом до слів миска, помийниця і, навіть, сковорода.

Караул (вірніше "*Karawol*") згадується і в хроніці Яна Длугоша під 1411 р. (Długossus, 1711: 314), тобто на чотири роки раніше від Качибєя, що згаданий під 1415 р. (Білецька, 2015: 232). Про Караул хроніст записав так: "Із Києва, залишивши того Олександра (Вітовта. – О. Б.) великого князя литовського, польський король Владислав минув через Дніпро Черкаси, Звенигород, Соколец, Каравул, Брацлав і, нарешті, прибув до Кам'янця"⁶. Тут Караул записано між Сокольцем та Брацлавом. Така послідовність населених пунктів хроністом дала можливість Ф. М. Шабульдо припустити існування двох Караулів, перший з яких знаходився неподалік цих вказаних пунктів у «верхов'є Южного Буга между Звенигородом и Брацлавом» (Шабульдо, 2010: 71). Хоча, значно раніше Н. Молчановський, описуючи події 1395 р. на Поділлі, піддав сумніву існування Каравула на Бузі (Молчановський, 1885: 236 (прим. 2)). На нашу думку, тут мова йде про поселення на землях сучасного с. Рашково. Про Караул писав і Ф. Є. Петрунь. Він точно не локалізував населений пункт, а лише вказав, що цей замок знаходився "на межі степового та лісостепового району, на важливій переправі... Назва замка – тюркська; в деяких версіях ханських ярликів навіть подано для неї переклад – Сторожевий замок" (Петрунь, 1928: 162).

⁵ Див. також додаток 3.

⁶ "Ex Kiiow, Alexandro Doce magno Lithuaniae illic relicto, processit Wladislaus Poloniae Rex per Dniepr in Czirkaszy, Swinigrod, Sokolecz, **Karawol**, Braczlaw & tandem in Kamye-nicz pervenit" (Długossus, 1712: 314).

На цьому місці хотілося б звернути увагу читача на важливому моменті – заснуванні поселень в золотоординські часи на Дністрі, які в майбутньому могли б перетворитись навіть у місто. Швидше за все, такі поселення виникали на мілководді, там де місцеві жителі створювати природні переправи – броди. Відомо, що переправа існувала біля пос. Маяк (сучасне с. Маяки Біляївського району Одеської області), біля пос. Тягнякяч (сучасне м. Бендери), що видно з привілею молдовського господаря львівським купцям у 1408 р. (Белецька, 2016; Сапожников, 2001: 112)⁷. Така практика цілком зрозуміла, оскільки з Молдови «до татарської сторони» гнали худобу (коней, биків тощо) (Білецька, 2010: 57–64; Лесников, 1969: 80), а мостів на Дністрі в той час не було, то, зазвичай, користувалися мілкою частиною ріки. Все це супроводжувалось торгівлею, а згодом створювались митниці. І як результат – виникало місто⁸. Тому зробимо припущення, що поселення Караул з'явилося ще в золотоординські часи (на що вказує назва), а через Дністер там був брід (це впливає з більш пізніх спогадів Павла Халєбського⁹) та митниця. Можливо, на початку XV ст. там був замок (залишки решток городища збереглися до сьогодні), який відвідали в 1411 р. польський король та великий князь литовський, інакше б польський хроніст його б просто не згадав на шпальтах своєї роботи.

Тож, історія Караулу тісно пов'язана також з діяльністю великого князя литовського Вітовта, який пожалував його Андрію Судимонту. Сталося це, напевно, у період управління Вітовта Поділлям між 1411 та 1430 рр. (Білецька, 2004: 141–143; Kurtyka, 2004: 152–155; Михайловський, 2012: 97–

⁷ "а кто иметь погнати скоть до Татаръ, на головное мыто оу Сочаве отъ скота четьри гроша, а оу Ясы два гроши, а на Тягнякячу два гроши" (Привілеї міста, 1998: 519–521).

⁸ Це спостереження потребує більш детального вивчення. З метою ретроспективного аналізу варто вказати, що вже після Рашкова Дністер ставав більш повноводним. Так, граф Валеріан Дзедушицький писав: "Від Цекинівки, перш за все від Рашкова починаючи, аж до Ягорлика, де закінчується польський кордон, а звідти аж до самого Аккерману з одного боку Дністра велика заболоченість, а також дуже глибоко. Власне від Рашкова не має найменших застережень, а глибина ріки забезпечує прохід найбільшим суднам...". (Сапожников, Аргатюк, Левчук, 2019: 56–57). Див. також додаток 1 (Brzegi Dniestru pod Raszkowem I. Müntz, Johann Heinrich (1727–1798) rysownik; Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie// <https://bit.ly/2Oak2Xs>).

⁹ У 1654 р. через цю місцевість проїжджав Павло Халєбський, який залишив свої спогади. Саме тут – у Рашково, як він вказав, вони перетнули молдовсько-український кордон на Дністрі і взяли курс на Умань (Жарких, 2012). Дослідження містить карту, підготовлену Д. Я. Вортманом. Див. також: (Путешествие патриарха, 2015). Тож у середині XVII ст. Караул (інакше – Калавур) вжу мав іншу назву – Рашково (Raskowo), яку, до речі, можна побачити на карті Г. Л. де-Боплана. Див. додаток 2.

107). Такий висновок можна зробити з більш пізнього джерела (1581 р.), коли на сеймі у Варшаві заслухали оповідання Григорія Чечеля про те, що 8 жовтня 1580 р. під час пожежі у Вінницькому замку згоріли його документи, зокрема, привілеї великого князя литовського Вітовта, надані його предкові Андрієві Судимонту¹⁰. Видавці акту справедливо зауважили, що згадані в акті річки впадають не в Дніпро, а в Дністер (Документи Брацлавського, 2008: 282). Датування цього надання – 1396 р. – польським дослідником Казімежом Пулаським викликало цілком зрозумілу підозру в Януша Куртики (Pułaski, 1911: 49; Kurtyka, 2004: 192–193). Водночас, для нас є важливим цитований вище запис В. Б. Антоновича стосовно урочища "Калаур". Відмітимо, що назва вказаного невеличкого ліска "Калаур" збереглась до сьогодні (північніше городища, біля с. Строїнці) (Литвинчук, Рибчинський, 2018). Тож, можливо, великий князь литовський Вітовт використав колишнє золотоординське поселення і побудував тут замок, на який було перенесено колишню назву населеного пункту.

Дещо порушуючи хронологію викладу, хотілося б зазначити наступне. Починаючи від правління Вітовта і до 80-х років XVI ст. Караул (Калаур) був у триманні нащадків Андрія Судимунтовоча – сім'ї Чечелів (Антонович, 1896: 11). Зокрема, згадка про одного з них – Григорія Чечеля – є у «Ревізії українських замків» 1545 р. Люстратор, описуючи Брацлавський замок, вказав: "Калаур, селище, было перед тымъ городовое, а тепер держит Грицко Чечил на Бердищи" (Литовська Метрика, 2005: 231), і далі "Грицко Чичиль держит селища Калауръ на Днестре а Скавушинъ на Богу а Кошчинцы" (Литовська Метрика, 2005: 235). Упорядник та коментатор цієї ревізії В. Кравченко зазначив, що текст оригіналу був правлений, а в географічному покажчику занотував: "Калаур, селище... біля суч. с. Рашків Кам'янського району (Молдова), нині не існує" (Литовська Метрика, 2005: 567). Це ж відзначив і М. С. Грушевський¹¹. Вважається також, що Калаур входив певний час до складу Савранського ключа Брацлавського замку (Анцупов, 1998: 24–36). Тож, як бачимо, змінився статус населеного пункту – з замку XV ст. на "селище" XVI ст.

¹⁰ "от продковъ наших... Витовта и короля ольбрахта, продку его Андрею Судимонту... на имения и селища его отчизные в воеводсте Браславскомъ... на Кошинъцы, Борсуковцы а надъ Днепром **Калавур** (*sic!*) с присельки и селищи Рашъковомъ, Христения, Радковцы, Минковцы, Серховичи з реками и речищами, которые в Днепръ реку впадаютъ, то есть речки Белоч, Молоскишъ а Рыбница; и теж данина наша на селише Щоровцы, до живота ему даное..." (Документи Брацлавського, 2008: 281–282). Як вказують публікатори, оригінал зберігається в: РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 195, л. 337 об.–338.

¹¹ Щодо "Караула, то під Рашковом видніється й тепер дуже гарно заховане городище на високім наддністрянськiм розі, в виді чотирикутника з ронделями на трьох рогах" (Грушевський, 1994: 608).

У зв'язку з вивченням походження назви населеного пункту, хотілося б зазначити наступне. Р. С. Захарченко висловив свою думку, що назва Калаур може походити від кореня слова, а саме **kale* "фортеця" та **or* "фортеця". Можна висунути ще одну гіпотезу походження назва Караул. Джерела XV ст. зберегли назви броду «Калоуєрський», «Калугерський»: «И також де дали єсмї имъ мы о(т) на(с) половина о(т) калоугѣрского бродоу» (Словник староукраїнської, 1977: 124). Назва "Покалаурове" зустрічається і в документі, що стосується середини XV ст. Київської землі. Зокрема, відомо, що близько 1455 р. київський князь Олелько Володимирович пожалував у винагороду за вірну службу своєму боярину Олехну Сахновичу: "городище старое над Днепром Покалаурово..."¹². Як вважають дослідники, назва "Покалаурове", швидше за все, пішла від слова "калаур", яке є тотожне слову "караул", тобто "варта", "сторожа". Можливо, колись тут була переправа через Дніпро і для того, щоб повідомити про небезпеку – запалювали смолоскип. Пізніше (за документами 1629 р.) тут виникла нова слобода – Калауровская (Н. М, 1896: 263).

Опрацьовуючи джерела, ми звернули увагу на те, що назва "Караул" фігурує в джерелах, які майже одночасно вказують на різних тримачів. Тому, ми вважаємо, це стосується різних поселень. Так, після смерті великого князя литовського Вітовта, Поділля стало ареною боротьби між польським королем Владиславом-Ягайлом, литовськими князями Свидригайлом та Сигізмундом Кейстутовичем (Білецька, 2004: 144–161). Очевидно, у 1432 р. з'являється документ, в якому є список і подільських замків Свидригайла (від 1432 р.): "*Item in terra Podoliensi castra Cirkassi Zwinihrod Sakolecz Czarnygrad Kaczakeyow Mayak Karawull Daschaw in metis Caffensibus*" (Полехов, 2014: 120). Для порівняння наведемо його польський переклад: "*W ziemi Podolskiej zamki Czirkassy Zwinihrod Sakolecz Czarnygrad Kaczakenow Mayak Karawull Doszau...*" (Skarbiec diplomatow, 1860: 330–331). У цьому переліку немає географічної прив'язки, а тому важко ідентифікувати досліджуваний нами Караул (*Karawull*). Водночас, з'являються важливі для нашого дослідження топоніми – *Kaczakeyow* і *Mayak*, які вказано разом з Каравулом.

Послідовна вказівка упорядником документа цих трьох географічних назв дає можливість шукати їх поряд, на що вказав ще в XIX ст. П. К. Брун. На його думку, "если же в имени *Kaczuklenow* позволено будет слышать

¹² "городище старое над Днепром Покалаурово, селище Булачин, селище Круглое, селище Сошниково и к тому три городища за Днепром: Бусурменское, Ярославское, Сальково з озерцом Липовым, а селище Процево, а другое имение селище Белки, Мохнач, селище Веприки, селище Острова над Ирпенем и Унавою, селище Махновщина, а землю над Здвижею Мелеховщину, а над Тетеревью Труденевщину и Тригубовщину, а на Росаве в поле два городища Полствин и Кузяков". (Цит. за: Русина, 1998: 270–271; Див. також: *Źródła dziejowe*, 1894: 216–217; *Źródła dziejowe*, 1897: 171; Клепатский, 2007: 308).

испорченное переписчиками имя нашего Гаджибея, то следовало бы заключить, что отмеченный за ним в списке замок *Maiaak* также находился не в дальнем от него расстоянии, тем более, что название **караул** (курсив мій – О. Б.), прибавленное к имени и значущее по-турецки **сторожевая башня** (курсив мій – О. Б.), позволяет думать, что она находилась в стране, в которой обитали татары. Если же отмеченное в списке слово *karawull* вовсе не означало сторожевую башню, но было переделано с турецкого же: кара-аул (Черный аул) или кара-гул (Черное озеро), то в таком случае замок *Маякский* (курсив мій – О. Б.) мог находиться близ днестровского лимана, поелику северно-западная часть его ныне еще называется **Карагульским заливом** (курсив і виділення моє – О. Б.)" (Брун, 1879: 174–175).

Інформація П. К. Бруна дає підстави шукати Караул (Каравул) на північно-західному узбережжі Дністровського лиману. Це припущення П. К. Бруна (щодо назви – Кара-гул (Чорне озеро)) – цілком ймовірно, оскільки відомо, що тюркське слово **kara* означає "чорний, темний, похмурий" (Янко, 1998: 166). Якщо розвивати думку П. К. Бруна, то, можливо, назва Караула, як і сам замок, теж має татарське походження. Цілком ймовірно, що це теж було одне із золотоординських міст, яке знаходилось на березі Карагвольської затоки біля сучасного с. Надлиманське Овідіопольського району Одеської області (до речі, чи не відгомін тих часів несе в собі сучасна назва с. Караглія?)¹³. Назву ж озера Караул, яке з'єднує Великий Турунчук і Малий Турунчук, мовознавець М. Т. Янко виводить, від тюркського апелятива *karaul* – «сторожовий пост». Він же наводить інформацію, що в районі с. Маяки (Белецкая, 2016), розташованому на Дністрі, в 1421 р. було споруджено замок Малий Каравул, пам'ять про який залишилася в назві озера (Янко, 1998). Припускаємо, що у ранніх ярликах Каравул вказувався як «Сторожовий город». Зокрема, в ярлику 1461 р., даного ханом Хаджі Гіреєм литовському князю Казимиру, вказується: «dališmy ...Podole z wodami, ziemiami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Kamieniec... Braczlaw... Bałykły, **Strożowy hrod...**» (Kołodziejczyk, 2011: 530).

Версії ж щодо Караула як Маяка, або як іноді дослідники називають Маяк-Каравул (Сапожников, 2002: 112), цікаві, але потребують окремого дослідження, оскільки, на нашу думку, це були різні населені пункти. Свого часу Ф. М. Шабульдо вказав, що розходження джерел у свідченнях про Каравул пройшло повз увагу багатьох істориків, а це зумовило різні результати локалізації цього городка в історіографії. Отож, другий Караул він пропонував шукати десь на південних просторах, оскільки ханські ярлики називали Караул завжди в територіальній близькості з побузькими «городками» Ябу-Городок, Балаклеєю, Чорним городком, Дашовим (Очаковим) (Шабульдо, 2010: 70). Ця інформація дещо перегукується з відомостями Ф. Є. Петруня,

¹³ Див. Додаток 4.

який також відзначив про згадки Караула у ханських ярликах (Петрунь, 1928: 162). Крім цього, про відомості щодо Караула у ханському ярлику Менглі-Гірея польському королю Сигізмунду від 1514 р. зазначав польський дослідник Януш Куртика (Kurtyka, 2004: 164–166). Справді, у цьому документі, оригінал якого втрачено, а копії зберігаються в РГАДА та AGAD, Караул згадується так: "и брату нашему Жикгимонту королю... держати вов покои... Подоле со тмою и з землями, ... Звинагород... Качибеев Маяк из землями, и з водами... Дашов-город, Банаклы, **Курал** (жирне виділення та курсив мій. – О. Б.), Учорнънъ город..." (Kołodziejczyk, 2011: 606).

Караул вказується і в привілеї польського короля Владислава Варненчика подільському генеральному старості Теодорику з Бучача від 30 вересня 1442 р. Цікавим для нас воно є тим, що в ньому вказані південні тримання Теодорика з Бучачу¹⁴: "наші замки Каравл на річці Дністер, Чарнігород, де зазначена р. Дністер впадає в море, і Качібейов, що розташований на морському березі з усіма містечками, портами, митницями..." ("... *castra nostra Carawl super Dniestr fluvio, Czarnigrod, ubi Dniestr fluvius dictus mare intrat et Caczbieiw in litore maris sita, cum omnibus oppidis, portubus, thelonis...*" (Zbiór dokumentów, 1975: 232). Як бачимо, у документі є вказівка на географічне розташування – "замок наш Каравул на річці Дністер". Отже, Караул варто шукати на цій річці. А якщо взяти до уваги дані П. К. Бруна, то пошук потрібно сконцентрувати у гирлі цієї ріки, де вона впадає в Дністровський лиман.

Свою думку щодо локалізації замку Каравул висловила О. О. Радзиховська. Вона вважає, що це було, скоріш за все, укріплення на нижньому Дністрі: "если верно, что упомянутый выше гидроним «*Vidovo lac*» можно связывать с фортификационными сооружениями Витовта, то не исключено, что «озером Витовта» могли называть и нынешний Карагвольский залив. Название это может происходить от крепости Караул. Она, возможно, располагалась в устье Днестра у берега Карагвольского залива. Подкрепить или отбросить это предположение можно было бы, выяснив характер и возраст крепостной стены, обнаруженной в результате раскопок у села Надлиманское" (Радзиховская, Боренко, 2011: 427).

Зауважимо, що гідронім *Vidovo lacus* (озеро Відово) згадується як у картографічних матеріалах XVII ст. (Геррітц, 2006: 181), так і наративних (спогадах та хорографіях) джерелах¹⁵. Зокрема, барський староста Бернард Претвич у своїх «мемуарах» про події 1540–1551 рр. записав: «Я зразу ж з усіма [служебниками] вирушив паралельно [татарам] на той шлях, щоб перейняти їх під Очаком... Там їх розбив і захопив полонених... Полонені дали мені достатньо відомостей, де знаходяться і куди мають йти [ті тата-

¹⁴ Про Теодорика Бучацького див: Білецька, 2008.

¹⁵ Більш детально про топонім Видово озеро (*Vidovo lacus*) див.: Белецкая, 2018: 18–19.

ри]. На [те] місце я тоді йшов цілу ніч і знайшов їх над **Відовим** (курсив мій – О. Б.), у верхів'ях Беримбою...» (Український степовий, 1997: 54–55; Історія Хаджибея, 2000: 29).

Річка Беримбой (нині – р. Барабой), як вказує О. Мальченко, впадала до Чорного моря поблизу Дністровського лиману (Український степовий, 1997: 67). З турецької назва перекладається як «вовче горло». Ось чому польський дипломат Мартин Броневський і записав: "*Demum vero Beribonium Turcae; alias Licastemum Col(l)um lupinum appellant*" (Bronovius, 1630: 259) ("Дійсно ж Берібоніум турецькою, інакше Лікастемум, вовчим горлом звать"). Він же вказав, що «*per lacum Vidovo seu Obidovo ducitur*" ("озеро Відово, інакше Обідово наводиться") (Bronovius, 1630: 258; Броневский, 1865: 335). Все це наштовхнуло П. К. Бруна до переконання, "что Днестровский лиман свое молдавское название (*lacus Vidovo seu Obidovo*, по Брониовию), скорее получил в память этого счастливого завоевателя (Вітовта – О. Б.)" (Брун, 1879: 176). Польський хореограф Станіслав Сарницький у своєму опусі (написаному в 1584 р.) також вказав на такий географічний об'єкт як Відово озеро – "*circa maritimos campos... Vidovo iesioro*" ("біля приморських степів ... Відово озеро") (Sarnicius, 1712: 1910). Отже, у "Списку Свиригайла" 1432 р. та в наданні Владислава Варненчика Теодорику Бучацькому 1442 р. мова йде про Караул, який, швидше за все, був розташований біля гирла Дністра, на березі Карагвольської затоки.

І, нарешті, хотілося б відзначити ще один документ, в якому мова йде про Караул. Датується він 1469 р. Це "*Divisio Buczaczkych*" ("Поділ Бучацьких"), згідно з яким Караул разом із Качибеем та іншими населеними пунктами мали відійти до тримань Міхала Бучацького: "Маетки ж або замки, які (знаходяться біля) впадіння річки Дністер (*Dnyastr*), порт і кордон і вище або по цей морський бік, а саме Каравл (*Carawl*), Качибейов (*Caczybyeyow*), Маяк (*Mayak*), Чарнигород (*Czarnygrad*), Балабки (*Balabky*) з усіма селами, митницями, портами, морськими і рибними (місцями) обома [нехай] в повну суму користується і неподільно тримають аж до їх повного звільнення (викупу) Королівською Величністю..."¹⁶. З контексту документу можна зробити висновок, що цей "Каравл" знаходився біля впадіння р. Дністер, швидше за все, на березі Карагвольської затоки.

Очевидно, цей замок Каравул був важливим триманням сім'ї Бучацьких, оскільки відомо документ, в якому один із нащадків Бучацьких – пан Язловецький (ім'я не вказано) у 1564 р. "вказав суму стару на урочища ті, суму

¹⁶ «*Bona vero seu castra, que iacent in portubus et confiniis et super vel citra fluvium Dnyastr marinis videlicet Carawl Caczybyeyow Mayak Czarnygrad Balabky cum omnibus villis, teloneis, portubus, marinis et piscaturis uterque ipsorum in solidum utifruetur et indivise tenebunt usque ad exempcionem eorundem plenarium per Regiam Maiestatem...*» (Akta Grodzkie i Ziemskie, 1887. T. XII. №3428: 330).

стару добру не скупу", а саме на Чорнигород (Czarnigrod), Качибей (Kaczibiew) та Караул (Karaol) (Історія Хаджибея, 2000: 12; Архив Юго-Западной, 1894: 361)¹⁷.

Те, що на Дністрі могло бути два Караула (один з яких – північніший – називався іноді Калауром), не повинно нас насторожувати. Таке практикувалося. Рашкова на Дністрі теж було два. Один з яких – сучасне с. Рашків Хотинського району Чернівецької області – фіксується у джерелах XV ст. Так, в актах 1453 і 1455 рр. вказується: "того ра(ді) мы ... даємъ и дали єсми єму... єдно село на (Д)нистри, на имъ Рашковци" (Documentele moldovenesti, 1932: 472) та "там мы ... дали єсми єму ... села на имъ дворъ єго на серете... и на (Д)нистра на име рашковцы..." (Documentele moldovenesti, 1932: 540).

Таким чином, ми розглянули майже всі відомі нам згадки про Караул (Калаур) в джерелах. Один момент, який не вписується в канву нашої оповіді, це згадка його Яном Длугошем під 1447 р. Оскільки переказ праці Длугоша займе ще більше місця, наведемо відповідний пасаж повністю. Отож, як тільки син Владислава-Ягайла – Казимир – став польським королем, "прелати, пани і шляхта спільно просили його, щоб надані грамоти своїх попередників мешканцям королівства підтвердив присягою з грамотами. Також, щоб ніякі землі, а саме Руські, Луцькі землі та Поділля від Польського королівства не відчужував. Загальна чутка, що він хоче приєднати подільські землі Польського королівства до Литовського князівства, розповсюдилась. Також, він (польський король. – О. Б.) був таким, що мав намір податися до Литви, [тому його просили], щоб інших розсудливих і зрілих панів з Польського королівства з собою взяв, і згідно з їхньою радою [справами], [націленими] на збереження Польського королівства, правив. А також, щоб гнів свій на Теодорика Бучацького, старосту Поділля, який [гнів. – О. Б.] з тієї самої причини затримав (забув?), що замки Подільської землі, а саме Меджибож, Хмельник і Каравол, які по-новому є зайнятими литовцями, і з зем'янами Поділля знову забрав"¹⁸.

¹⁷ Як вказує видавець документів Т. Г. Гончарук, це був, швидше за все, кам'янецький каштелян Микола Язловецький (Історія Хаджибея, 2000: 12; Архив Юго-Западной, 1894: 450).

¹⁸ "Fuit in eadem Conuentione Rex Casimirus per omnes Praelatos, & Barones, & nobiles, communi voto rogatus, ut litrs antecessorum suorum Regnicolis concessas firmaret iuramento, [cum] literas. Item ut nullas terras, [cum] signanter terras Russiae, Lucensem [cum] Podoliae, a Regno Poloniae alienaret. Fama enim communis, eum Regni Poloniae, terras Podoliae, velle Lithuaniae Ducatui adiungere, vulgaverat. Item ut in Lithuaniam transiturus, aliquos Barones, prudentes, [cum] matures ex Regno Poloniae secum assumeret, quorum consilio, facta, Regnum Poloniae concerventia gubernaret. Item ut indignationem suam Theodorico Buzaczki, Capitaneo Podoliae, quam ideo contra cum conceperat, quia castra terrae Podoliae, videlicet Myedziboze, Chmyelnik, Karawol, quae Lithuani noviter occupata detinebat, cum terrigenis Podoliae recuperavit, indulgeret". (Długossus, 1712: 31).

Цю цитату з хроніки Длугоша М. С. Грушевський прокоментував так: "...в 1447 р. Поляки завладели верхним Побужьем – взяли Хмельник, Межибож и Караул, и несмотря на неудовольствие Казимира, эта область так и осталась за Польшею" (Грушевський, 1996: 30). У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне сказати таке. Гнів короля не можна не зрозуміти, оскільки Караул він ще у 1442 р. віддав Теодорику Бучацькому, а тому мав цілковите право його забрати. Водночас, коментатор хроніки Яна Длугоша К. Ожуг вказав, що "Караул, замок, покладений ближче до гирла Дніпра та до Чорного моря"¹⁹. Єдине, що насторожує в цій оповіді Яна Длугоша, так це те, що Караул названий разом з Хмельником і Меджибожем. Тоді, можливо, в цій розлогіт цитаті мова йде про Караул, що знаходився біля сучасного Рашкова.

Як бачимо, вчені по-різному локалізують Караул: в околицях сучасного с. Рашково на Дністрі (В. Б. Антонович, М. С. Грушевський, Ф. Є. Петрунь; М. Казаку); біля гирла Дністра, на березі Дністровського лиману (П. К. Брун, О. О. Радзиховська); у гирлі Дніпра – К. Ожуг. Два Караула пропонував бачити Ф. М. Шабульдо: один – між Звенигородом та Сокильцем, а інший – біля Чарнігорода та Дашева.

Отже, у розглянутих джерелах, на наш погляд, мова йде про два різних населених пункти, які знаходились на березі Дністра. Перший Караул (інакше Калаур) був розташований, швидше за все, в межах сучасного с. Рашково Кам'янського району незвіданої Придністровської Молдовської Республіки. Залишок назви поселення XV ст. зберігся у назві невеличкого лісу Калаур. Назву ж поселення можна прослідкувати за джерелами під 1410 р. як похідна назва "*Karaulski*", 1411 р. – "*Karawol*", 1447 р. – "*Karawol*", 1545 р. – "*Калаур, селище, было перед тымъ городовое*", 1581 р. – "*надъ Днепром Калаур с присельки и селищи Рашковомъ*". Тому ми не можемо погодитися з твердженням про те, що Караул на початку XVI ст. був знищений і перестав існувати (Пилипчук, 2014; Кулаковський, 2013). Таким чином, в 1411 р. польський король та великий князь литовський відвідали замок (а не якесь там маловідоме село). Згодом замок Караул XV ст. трансформувався в селище Калаур XVI ст. та від правління Вітовта був у триманні нащадків Андрія Судимонтовичв – сім'ї Чечелів. У XVI ст. Караул (як Калаур) входило до складу Савранського ключа Брацлавського воєводства. Згодом назва Караул зникла і на карті Боплана (середина XVII ст.) вже фігурує назва "Рашково".

У джерелах також були зафіксовані згадки і про замок Караул, який в XV–XVI ст. був у триманні представників сім'ї Бучацьких. Спочатку цей замок фігурує у "Списку" Свидригайла (1432 (?)) як "*Mayak [.] Karawull*", потім у пожалуванні Владислава Варненчика Теодорику Бучацькому 1442 р. – "*castra nostra Carawl super Dniestr fluvio*", згодом в "Поділі Бучацьких" 1469 р. –

¹⁹ «Karawul (Karawul), zamek położony w pobliżu ujścia Dniepru do Morza Czarnego» (Długosz, 2009: 57).

"Carawl". Є він і в реєстрі та доповненні до актів Барського староства 1564 р. як "Caraol" та в ханських ярликах – "Strożowy hrod" (1461 р.) та "Курал" (1514 р.). Тож замок, вказаний в "Списку" Свидригайла, відгомін про який залишився у назві Карагвольської затоки, швидше за все, варто шукати на лівому березі Дністра, мажливо, біля с. Надлиманське. Цей нижній (південний) Караул міг з'явитися також ще в золотоординські часи, а через Дністер там був брід та митниця (як і у випадку з верхнім (північним) Караулом), оскільки в цій частині Дністер є вузьким та має острови (див. додаток 4).

BIBLIOGRAPHY

- Антонович, 1998 – Антонович В. Б. Несколько данных о землевладении в Южной Украине в XV веке. *Киевская старина*, 1896, №10 (октябрь), 9–19.
- Анцупов, 1998 – Анцупов И. А. Города и местечки Приднестровья. *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*, 1998, № 2, 24–36.
- Архив Юго-Западной, 1894 – *Архив Юго-Западной Руси*. Київ, 1894, ч. 8, т. 2.
- Белецкая, 2018 – Белецкая О. В. Имя великого князя литовского Витовта в названиях Северного Причерноморья XVI–XVIII веков. *Lietuvos Istorijos Studijos*. Vilnius, 2018, № 42, 7–28.
- Белецкая, 2016 – Белецкая О. В. Маяк в XIV–XVI веках (материалы к изучению исторической географии Подолии и Северного Причерноморья). *Золотоордынская цивилизация*. Казань, 2016, вып. 9, 186–196.
- Білецька, 2015 – Білецька О. В. Качибей у світлі джерел XV–XVI століть (матеріали до вивчення історичної географії Поділля та Північного Причорномор'я). *Збірник історичного факультету*. Одеса, 2015, т. 26, 232–258.
- Білецька, 2004 – Білецька О. В. *Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області*. Одеса, 2004.
- Білецька, 2010 – Білецька О. В. Роль зовнішньої торгівлі в польсько-татарських відносинах у другій половині XIV–XV ст. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2010, № 1, 57–64.
- Білецька, 2008 – Білецька О. В. Теодорик з Бучача – тримач середньовічного Качибєя. *Древнее Причерноморье. Материалы международной конференции VIII-е чтения памяти профессора Петра Осиповича Карышковского* (11–12 марта 2008 г., Одесса). Одесса, 2008, 40–46.
- Броневский, 1865 – Броневский М. Описание Крыма. *Записки Одесского общества истории и древностей*, 1865, т. 6, 333–367.
- Брун, 1879 – Брун Ф. Судьбы местности, занимаемой Одессой. *Черноморье. Сборник исследований по истории географии Южной России*. Одесса, 1879, 160–188.

- Геррітц, 2006 – Геррітц Г. Карта Росії, званої по-іншому Московією. 1641. *Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV ст. – перша половина XVII ст.* Київ, 2006, 181.
- Грушевський, 1996 – Грушевський М. С. *Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.)*. Львів, 1996.
- Грушевський, 1993 – Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. Київ, 1993, т. 4.
- Грушевський, 1994 – Грушевський М. С. Чорноморська торговельна дорога XIV–XV в. Замки Каравул. Чорний город і Качибей. *Грушевський М. С. Історія України-Руси*. Київ, 1994, т. 5, 607–609.
- Гулевич, 2014 – Гулевич В. П. Кримське ханство й Північне Причорномор'я в період правління Гаджі Гірея (1442–1466). *Український історичний журнал*, 2014, № 6, 4–28.
- Гулевич, 2013 – Гулевич В. П. Северное Причерноморье в 1400–1442 гг. и возникновение Крымского ханства. *Золотоордынское обозрение*. Казань, 2013, вып. 1, 110–147.
- Документи Брацлавського, 2008 – *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років*. Упорядники М. Крикун, О. Піддубняк. Львів, 2008.
- Жарких, 2012 – Жарких М. *Павло Халєбський*. Київ, 2012. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Zharkykh_Mykola/Pavlo_Khalebskyi.pdf.
- Історія Хаджибея, 2000 – *Історія Хаджибея (Одеси) 1415–1795 рр. в документах*. За ред. Т. Г. Гончарука. Одеса, 2000.
- Клепатский, 2007 – Клепатский П. *Очерки по истории Киевской земли*. Біла Церква, 2007.
- Кулаковський, 2013 – Кулаковський П. Роль князя Костянтина Острозького в організації оборони південних рубежів ВКЛ у першій половині XVI ст. *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського*. Київ, 2013, т. 2, 82–95.
- Лесников, 1969 – Лесников М. П. Пути балтисйско-черноморской торговли XIV–XV веков. *Московский Государственный Педагогический Институт им. В. И. Ленина. Ученые записки*. Выпуск 294: Проблемы экономического и политического развития Европы в Средние века и античную эпоху. Москва, 1969.
- Литвинчук, Рибчинський, 2018 – Литвинчук І. В., Рибчинський О. В. Маловідомий литовський замок Каравул на Дністрі поч. XV ст.: проблеми ревалоризації, консервації та музеєфікації городища. *Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України. Матеріали XVIII науково-краєзнавчої конференції, 19 жовтня 2018*. Меджибіж, 2018.
- Литовська Метрика, 2005 – *Литовська Метрика. Книга 561*. Ревізії українських замків 1545 р. Підготував В. Кравченко. Київ, 2005.
- Мальченко, 2001 – Мальченко О. *Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII с.)*. Київ, 2001.

- Михайловський, 2012 – Михайловський В. *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI століття*. Київ, 2012, XXII+450, іл.
- Молчановский, 1885 – Молчановский Н. *Очерк известий о Подольской земле (Преимущественно по летописям)*. Киев, 1885.
- Н. М., 1896 – Н. М. Левобережная Украина в XV–XVIII ст.: Очерк колонизации. *Киевская старина*. Киев, 1896, № 5, т. LIII, 261–265.
- Петрунь, 1928 – Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського лиману. *Східний світ*, 1928, № 6, 155–171.
- Петрунь, 1928а – Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі: (До питання про татарську Україну). *Східний світ*, 1928, № 2, 170–185.
- Пилипчук, 2014 – Пилипчук Я. В. Новая татарская политика Великого княжества Литовского. Сигизмунд и татары, 1506–1516. *Крымское историческое обозрение*. Бахчисарай–Казань, 2014, вып. 2, 98–124.
- Полехов, 2014 – Полехов С. В. «Список городов Свидригайла». Датировка и публикация. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. Москва, 2014, № 4 (58), 111–125.
- Привілеї міста, 1998 – *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)*. Упоряд. Мирон Капраль. Львів, 1998.
- Путешествие патриарха, 2015 – *Путешествие патриарха Антиохийского Макария. Киевский список рукописи Павла Аленкого*. Под ред. В. С. Рыбалкина. Киев, 2015.
- Радзиховская, Боренко, 2011 – Радзиховская Е. А., Боренко А. С. Крепость князя Витовта у Гильбера де Ланнуа и приднестровские топонимы средневековых карт. *Древнее Причерноморье*. Одесса, 2011, 422–428.
- Рашково – *Рашково*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- Розов, 1928 – Розов В. *Українські грамоти*. Том 1: XIV в. і перша половина XV в. Київ, 1928, 4+176+75+IX. (Історично-Філологічний Відділ Української Академії Наук, Збірник № 63).
- Русина, 1998 – Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Видавничий Дім "Альтернативи", 1998, 319. (Україна крізь віки: в 15 т. Т. 6).
- Сапожников, 2002 – Сапожников І. В. Нове письмове джерело сер. XVI ст. з історії та археології Північного Причорномор'я. *Київська старовина*. 2002. № 5, 110–119.
- Сапожников, Аргатюк, Левчук, 2019 – Сапожников І., Аргатюк С., Левчук В. Подорож Дністром до Аккерману графа Валеріана Дзедушицького 1785 р. *Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса, 2019, вип. 26, 48–97.
- Словник староукраїнської, 1977 – *Словник староукраїнської мови XIV–XV вв.* За ред. А. Л. Гумецької, І. М. Керницького. Київ, 1977, т. 1.

- Український степовий, 1997 – *Український степовий кордон в сер. XVI ст. (спогади барського старости Бернарда Претвича)*. Упор. О. Є. Мальченко. Запоріжжя–Київ, 1997.
- Фрагмент карти – Фрагмент карти Г. Л. де-Боплана, 1650 р. URL: <http://parasona.narod.ru/maps/kordt1/kordt1-maps/kordt1-map32b.jpg>
- Шабульдо, 2010 – Шабульдо Ф. «Семеновы люди»: их территория и роль в политических отношениях между Крымом и Литвой на исходе XV века. *Ruthenica*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010, т. IX, 57–73.
- Янко, 1998 – Янко М. П. *Топонімічний словник України*. Словник-довідник. Київ, 1998.
- Akta grodzkie, 1887 – *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego*. Т. 12. Lwów, 1887, 564.
- Bronovius, 1630 – Bronovius M. *Tartariae descriptio. Russia seu Moscovia itemque Tartaria. Commentario topografico atque politico illustratae*. Lugdunum Bataavorum: Ex officina Elzeriana, 1630.
- Cazacu, 1986 – Cazacu M. A propos de l'expansion Polono-Lituanienne au Nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles: Czarnigrad, la "Cité Noire" de l'embouchure du Dniestr. *Passé Turco-Tatar Présent Soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*. Paris: Éditos Peeters-Louvain-Paris, 1986, 99–122.
- Długossus, 1712 – Długossus I. *Historiae Polonicae libri XII, quorum sex posteriores nondum editi, in lucem prodeunt et cum praefatione Henrici L. B. ab Huysen*. Francofurti et Lipsiae, 1712, t. 2.
- Długossus, 1711 – Długossus I. *Historiae Polonicae libri XII, quorum sex posteriores nondum editi, in lucem prodeunt et cum praefatione Henrici L. B. ab Huysen*. Francofurti et Lipsiae, 1711, t. 1.
- Długosz, 2009 – Długosz J. *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Warszawa, 2009. Ks. 12: 1445–1461.
- Documentele moldovenesti, 1932 – *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*. Iași, 1932, t. II.
- Kołodziejczyk, 2011 – Kołodziejczyk D. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th century). A study of Peace Treaties Followed by Annotated Document*. Leiden-Boston, 2011.
- Kurtyka, 2004 – Kurtyka J. Podolia: the "Rotating Borderland" at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period. *On the Frontier of Latin Europe Integration and Segregation in the Red Ruthenia, 1350–1600*. Warsaw, 2004, 119–187.
- Kurtyka, 2004a – Kurtyka J. Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. *Rocznik Przemyski*. 2004, t. XL, z. 4: Historia, 127–269.

- Pułaski, 1911 – Pułaski K. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukainy*. Monografie i wzmianki. Brody, 1911, t. I.
- Sarnicius, 1712 – Sarnicius S. *Descriptio veteris et novae Poloniae cum di visione eiusdem veteri et nova. Długossus I. Historiae Polonicae libri XII*. Francofurti et Lipsiae, 1712, t. II, 1873–1944.
- Skarbiec diplomatow, 1860 – *Skarbiec diplomatow papieżkich, cezarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowien różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi, Litewskiej i ościennych im krajow*. Wilno, 1860, t. 2.
- Warszawa – Warszawa. *Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Brzegi Dniestru pod Raszkowem I. Müntz, Johann Heinrich (1727–1798) rysownik*. URL: <https://bit.ly/2Oak2Xs>.
- Zbiór dokumentów, 1974 – *Zbiór dokumentów małopolskich*. Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. Wrocław, 1974, cz. VI.
- Zbiór dokumentów, 1975 – *Zbiór dokumentów małopolskich*. Wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. Wrocław, 1975, cz. VIII.
- Źródła dziejowe, 1894 – *Źródła dziejowe*. Warszawa, 1894, t. XXI.
- Źródła dziejowe, 1897 – *Źródła dziejowe*. Warszawa, 1897, t. XXII.

REFERENCES

- Ancypov, I. (1998). Goroda i mestechki Pridnestrov'ja. *Ezhegodnyj istoricheskij al'manah Pridnestrovia*, 2, 24–36. [in Russian].
- Antonovych, V. (1896). Neskol'ko dannyh o zemlevladdenii v Juzhnoj Ukraine v XV vieke. *Kievskaja starina*, 10, 9–19. [in Russian].
- Beleckaja, O. (2016). Majak v XIV–XVI vekah (materialy k izucheniju istoricheskoi geografii Podolii i Severnogo Prichernomor'ja). *Zolotoordynskaja civilizacija*, 9. Kazan', 186–196. [in Russian].
- Beleckaja, O. (2018). Imja velikogo knjazja litovskogo Vitovta v nazvanijah Severnogo Prichernomor'ja XVI–XVIII vekov. *Lietuvos Istorijos Studijos*, 42. Vilnius, 7–28. [in Russian].
- Bronevskij, M. (1865). Opisanie Kryma. *Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej*, (6). Odessa, 333–367. [in Russian].
- Bronovius, M. (1630). *Tartariae descriptio. Russia seu Moscovia itemque Tartaria. Commentario topografico atque politico illustratae*. Lugdunum Batavorum: Ex officina Elzeriana. [in Latin].
- Brun, F. (1879). Sud'by mestnosti, zanimaemoj Odessoj. *Chernomor'e. Sbornik issledovanij po istorii geografii Juzhnoj Rosiji*. Odessa, 160–188. [in Russian].
- Biletska, O. (2004). *Podillja na zlami XIV–XV st.: do vitokiv formuvannja istorichnoi oblasti*. Odesa. [in Ukrainian].
- Biletska, O. (2008). Teodorik z Buchacha – trimach seredn'ovichnogo Kachibeja. *Drevnee Prichernomor'e. Materialy mezhdunarodnoj konferencii VIII-e chtenija*

- pamjati professora Petra Osipovicha Karyshkovskogo* (11–12 marta 2008, Odessa). Odessa, 40–46. [in Ukrainian].
- Biletska, O. (2010). Rol' zovnishn'oi torgivli v polsko-tatarskyh vidnosynah u drugii polovyni XIV–XV st. *Istoriia torgivli, podatktiv ta myta: zbirnyk naukovykh prac'*, (1). Dnipropetrovs'k, 57–64. [in Ukrainian].
- Biletska, O. (2015). Kachibei u svitli dzherel XV–XVI stolit' (materialy do vyvchen-nja istorichnoi geografii Podillja ta Pivnichnogo Prichornomor'ja). *Zbirnik istorichnogo fakultetu*, (26). Odessa, 232–258. [in Ukrainian].
- Cazacu, M. (1986). A propos de l'expansion Polono-Lituanienne au Nord de la Mer Noire aux XIV–XV siècles: Czarnigrad, la "Cité Noire" de l'embouchure du Dniestr. *Passé Turco-Tatar Présent Soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen* [Tuco-Tatat Past Soviet Present Studies presented to Alexandre Bennigsen]. Paris: Éditions Peeters – Louvain-Paris, 99–122. [in French].
- Costăchescu, M. (Ed.). (1932). *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, (Vol. II). [in Romanian].
- Daniłowicz, I. (Comp.). (1860). *Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowien różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi, Litewskiej i ościennych im krajow*, (Vol. 2). Wilno. [in Polish].
- Długossus, I. (1711). *Historiae Polonicae libri XII, quorum sex posteriores nondum editi, in lucem prodeunt et cum praefatione Henrici L. B. ab Huyszen*. Francofurti et Lipsiae (Vol. 1). [in Latin].
- Długossus, I. (1712). *Historiae Polonicae libri XII, quorum sex posteriores nondum editi, in lucem prodeunt et cum praefatione Henrici L. B. ab Huyszen*. Francofurti et Lipsiae (Vol. 2). [in Latin].
- Długosz, J. (2009). *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* (Vol. 12: 1445–1461). Warszawa, 2009. [in Polish].
- Frahment karty H. L. de-Boplana, 1650 r. Retrieved from <http://papacoma.narod.ru/maps/kordt1/kordt1-maps/kordt1-map32b.jpg>. [in Ukrainian].
- Gerritc, G. (2006). Karta Rosii, zvanoi po-inshomu Moskovieiu. 1641. *Ukraina na starodavnih kartah. Kinec XV st. – persha polovyna XVII st.* Kyiv, 181. [in Latin.]
- Gulevich, V. (2013). Severnoe Prichernomor'e v 1400–1442 gg. i vozniknovenie Krymskogo hanstva. *Zolotoordynskoe obozrenie*, (1). Kazan', 110–147. [in Russian].
- Gulevich, V. (2014). Kryms'ke hanstvo i Pivnichne Prychornomor'ja v period pravlinnia Gadzhi Gireia (1442–1466). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 4–28. [in Ukrainian].
- Honcharuk, T. (Comp.). (2000). *Istoriia Khadzhybeia (Odesy) 1415–1795 rr. v dokumentah*. Odesa. [in Ukrainian].
- Hrushevskyyi, M. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy* (Vol. 4: XIV–XVI viky – vidnosyny politychni). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

- Hrushevskiy, M. (1994). Chornomorska torgovelnna doroga XIV–XV v. Zamki Karavul. Chornii gorod i Kachybei. *Istoriia Ukrainy-Rusy*, (Vol. 5). Kyiv: Naukova dumka, 607–609. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1996). *Barske starostvo. Istorichni narisi (XV–XVIII st.)*. L'viv. [in Ukrainian].
- Humetska, A., & Kernytskyj, I. (Comps.). (1977). *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV vv.* (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
- Jabłonowski, A. (Comp.). (1894). *Źródła dziejowe* (Vol. XXI). Warszawa. [in Polish].
- Janko, M. (1998). *Toponimichnij slovník Ukrainy. Slovník-dovidnik*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Kapral, M. (Comp.). (1998). *Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.)*. Lviv, 1998. [in Ukrainian].
- Klepatskij, P. (2007). *Ocherki po istorii Kievskoj zemli*. Bila Cerkva. [in Russian].
- Kołodziejczyk, D. (2011) *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th century). A study of Peace Treaties Followed by Annotated Document*. Leiden–Boston. [in English].
- Kravchenko, V. (Comp.). (2005). *Litovs'ka Metrika*. Kniga 561. Revizii ukrains'kih zamkiv 1545 r. Kyiv. [in Ukrainian].
- Krykun, M., & Pidubnjak, O. (Comps.). (2008) *Dokumenty Braclavs'kogo voievodstva 1566–1606 rokiv*. L'viv. [in Ukrainian].
- Kulakovskiy, P. (2013). Rol kniazia Kostiantyna Ostrozkocho v orhanizatsii oborony pivdennykh rubezhiv VKL u pershii polovyni XVI st. *Ukraina Lithuania: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*, (2), 82–95. [in Ukrainian].
- Kurtyka, J. (2004). *Podolia: the “Rotating Borderland” at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period*. On the Frontier of Latin Europe Integration and Segregation in the Red Ruthenia, 1350–1600. Warsaw. [in English].
- Kurtyka, J. (2004). Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r. *Rocznik Przemyski*, (XL). [in Polish].
- Lesnikov, M. (1969). Puti baltijsko-chernomorskoj torgovki XIV–XV vekov. *Moskovskij Gosudarstvennyj Pedagogicheskij Institut im. V. I. Lenina. Uchenye zapiski*, (Vol. 294: Problemy jekonomicheskogo i politicheskogo razvitija Evropy v Srednie veka i antichnuju epohu). Moskva. [in Russian].
- Lytvynchuk, I., & Rybchynskiy, O. (2018). Malovidomyi lytovskiy замок Karavul na Dnistri poch. XV st.: problemy revaloryzatsii, konservatsii ta muzeifikatsii horodyshcha. *Starodavnii Medzhybizh v istoryko-kulturnii spadshchyni Ukrainy. Materialy XVIII naukovy-kraieznavchoi konferentsii*, 19 zhovtnia 2018. Medzhybizh, 2018. [in Ukrainian].
- Malchenko, O. (Comp.). (1997). *Ukrainskyi stepovyi kordon v ser. XVI st. (spohady barskoho starosty Bernarda Pretvycha)*. Zaporizhzhia–Kyiv. [in Ukrainian].
- Malchenko, O. (2001). *Ukripleni poselennia Bratslavskoho, Kyivskoho i Podilskoho voievodstv (XV – seredyna XVII s.)*. Kyiv. [in Ukrainian].

- Molchanovskiy, N. (1885). *Ocherk yzvestyi o Podolskoi zemle (Preymushchestvenno po letopysiam)*. Kyiv. [in Russian].
- Mykhailovskiy, V. (2012). *Elastychna spilnota. Podilska shliakhta v druhii polovyni XIV – 70-h rokakh XVI stolittia*. Kyiv. [in Ukrainian].
- N. M. (1896). Levoberezhnaia Ukrayna v XV–XVIII st.: Ocherk kolonyzatsyy. *Kyev-kaia staryna*. (5), 261–265. [in Russian].
- Petrun, F. (1928). Khanski yarlyky na ukrainski zemli: (Do pytannia pro tatarsku Ukrainu). *Skhidnyi svit*, 2, 170–185. [in Ukrainian].
- Petrun, F. (1928). Nove pro tatarsku starovynu Bozko-Dnistrianskoho lymanu. *Skhidnyi svit*, 6, 155–171. [in Ukrainian].
- Polekhov, S. (2014). «Spysok horodov Svydryhaila». Datyrovka y publykatsyia. *Drevniaia Rus'. Voprosy medievistiki*, (4). Moskva, 111–125. [in Russian].
- Pułaski, K. (1911). Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukainy. Monografie i wzmianki. Brody, t. I. [in Polish].
- Pylypchuk, Ya. (2014). Novaia tatarskaia polityka Velykoho kniazhestva Lytovskoho. Syhyzmund y tatary, 1506–1516. *Krymskoe ystorycheskoe obozrenye. Bakhchysarai–Kazan*, (2), 98–124. [in Russian].
- Radzihovskaja, E., & Borenko, A. (2011). Krepost' knjazja Vitovta u Gil'bera de Lannua i pridnestrovskie toponimy srednevekovh kart. *Drevnee Prichernomor'e*. Odessa, 422–428. [in Russian].
- Rozov, V. (1928). *Ukrains'ki gramoty*. (Vol. 1: XIV – persha polovina XV st.). Kyiv. [in Ukrainian].
- Rusyna, O. (1998). Ukraina pid tataramy i Lytvoiu. Kyiv. [in Ukrainian].
- Rybalkina, V. (Ed.). (2015). *Puteshestvie patriarha Antiohijskogo Makarija. Kievskij spisok rukopisi Pavla Alepkogo*. Kyiv. [in Russian].
- Sapozhnykov, I. (2002). Nove pysmove dzherelo ser. XVI st. z istorii ta arkhieolohii Pivnichnoho Prychornomia. *Kyivska starovyna*, 5, 110–119. [in Ukrainian].
- Sapozhnykov, I., Arhatiuk, S., & Levchuk, V. (2019). Podorozh Dnistrom do Akkermanu hrafa Valeriana Dziedushytskoho 1785 r. *Pivdennyi Zakhid. Odesyka. Istoryko-kraieznavchyi naukovyi almanakh*, (26). Odesa, 48–97. [in Ukrainian].
- Shabul'do, F. (2010). «Semenovy ljudi»: ih territorija i rol' v politicheskikh otnoshenijah mezhdou Krymom i Litvoj na ishode XV veka. *Ruthenica*, (IX), 57–73. [in Russian].
- Sułkowska-Kuraś, I., & Kuraś, S. (Comps.). (1974). *Zbiór dokumentów małopolskich*, (Vol. VI). Wrocław. [in Latin and Polish].
- Sułkowska-Kuraś, I., & Kuraś, S. (Comps.). (1975). *Zbiór dokumentów małopolskich*, (Vol. VIII). Wrocław. [in Latin and Polish].
- Zharkykh, M. (2012). *Pavlo Khalebskyi*. Retrieved from http://shron.chtyvo.org.ua/Zharkykh_Mykola/Pavlo_Khalebskyi.pdf. [in Ukrainian].

ДОДАТКИ

Додаток 1. Brzegi Dniestru pod Raszkowem I. Müntz, Johann Heinrich (1727-1798) rysownik; Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. <https://bit.ly/2Oak2Xs> (за фото гравюри автор статті дякує Р. С. Захарченко)

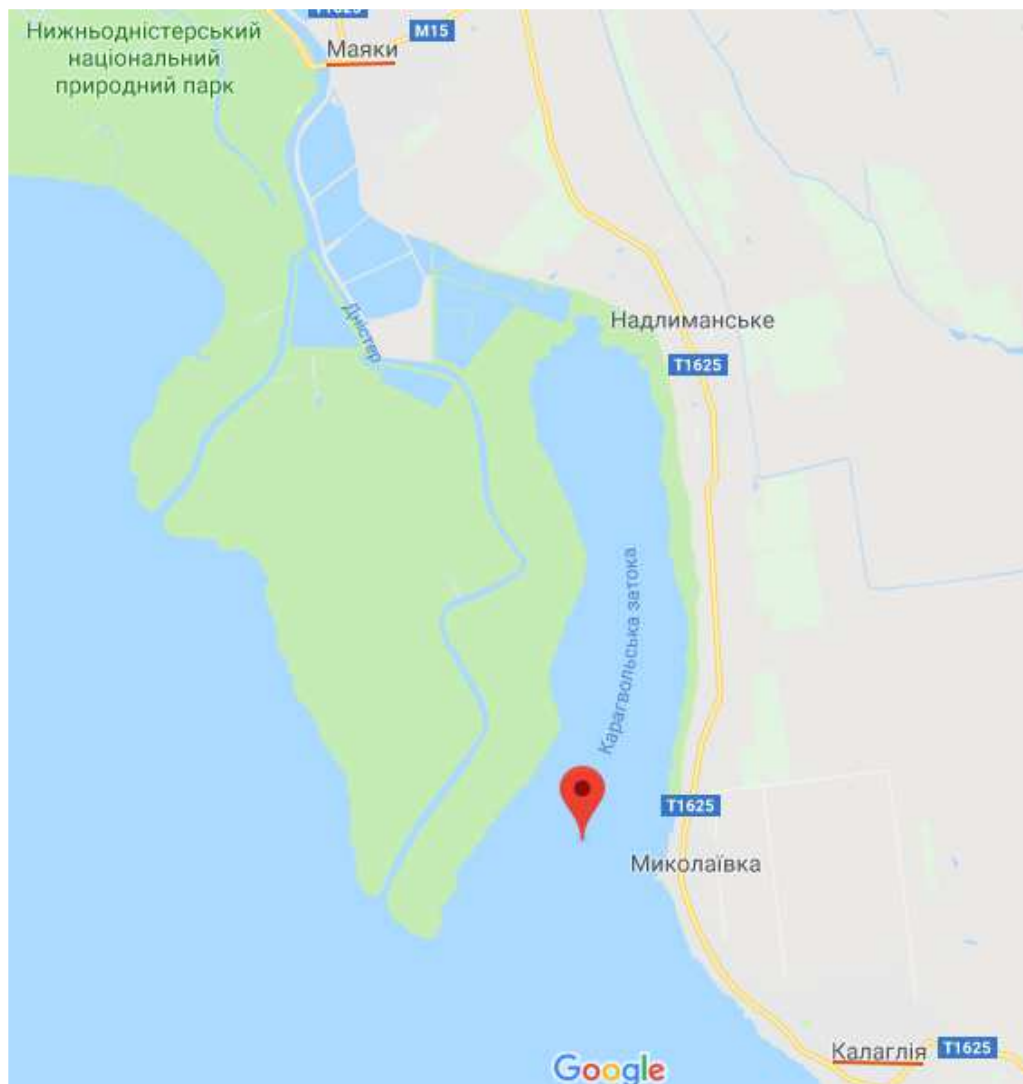
Додаток 2. Фрагмент карти Г.Л. де- Боплана, 1650 р.
<http://парасома.narod.ru/maps/kordt1/kordt1-maps/kordt1-map32b.jpg>

Додаток 3. Фото зі супутника станом на 16.03.2019. Стрілкою вказано на місце замку Караул (за фото дякую Іллі Литвинчуку)

Додаток 4. Фото зі супутника станом на 17.03.2019. Карагвільська затока, Надлиманське та Караглія

UDC: 94(477):355.484"Острозький"

Borys Cherkas,

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Leading Research Fellow, Institute of History of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
borysch1976@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-4201-0659

THE KOSTIANTYN OSTROZKY'S BATTLES, AS AN EXAMPLE OF THE DUCHY'S REFORMS IN TACTICS

Europe – the late Middle Ages. The heyday of the Renaissance begins. The continent is undergoing great changes. The military was greatly influenced by the new changes. First, technology development booming – the invention of gunpowder and firearms is gradually changing the armaments of the armies. Second, social transformation – in Europe, the number of free population increases and the crisis among to of the chivalry begins. Third, economic processes – the trade and the monetary system are booming, the cities are growing and the bourgeois economy is emerging. All this together creates the conditions for the emergence of a new type of the armed forces.

Gradually the main military force was the hired army. Moreover, infantry is gaining more and more influence. Before, for hundreds of years on the continent was ruled by a knightly-feudal militia. In battle, victory was achieved with a blow of a cold weapon. Maneuvering during combat was minimal. The head of the army was more of a leader than a real "general". Now the military leaders have a dilemma - how to manage old and new troops? Where to place infantry and cavalry during the battle? Where and how to put artillery? How to create and move carts (tabir) for transportation of gunpowder and other military equipment. And, most importantly, where to get money. Military leaders are increasingly paying attention to discipline - the first military charters are being written. All these problems were faced by Prince Kostiantyn Ostrozky. And Kostiantyn successfully solved these problems. The military life of Kostiantyn Ostrozky can be divided into two stages. Each stage personified the military doctrine dominated in Europe. So Ostrozky the activity as if illustrates those changes Europe underwent in military affairs. Volyn Army military

operations that took part in the late 15th century looked like military force with knight arms. Ostrozky acted as a classic feudal leader in the first campaigns against the Moldovans, Tatars and Muscovites. He acts swiftly, decisively, he tries to destroy the enemy with at one stroke and win! However, the defeat in the Battle near the Vedrosha River and the captivity had a significant impact on Kostiantyn. Already during the war of 1507–1508 Ostrozky acted with caution. He wins by maneuvers. In the battles of 1512 and 1514, Ostrozky applies a new combat tactics. He uses and maneuvers infantry and cavalry and, importantly, skillfully uses the arquebuses's fire and artillery fire. Also 1513–1514 Ostrozky skillfully operates at the operational and strategic level. In 1527 was the last battle and victory of Kostiantyn. In the battle he combined maneuver and cavalry strike. I want to show in my article those elements of changes in tactics that Ostrozky applied during the battles.

Keywords: *gunpowder, firearms, the chivalry, military force, the battle, knight arms, arquebuses, artillery, maneuver, cavalry strike.*

Борис Черкас,

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут історії України Національної академії наук України
(Україна, Київ),

borysch1976@gmail.com,

orcid.org/0000-0002-4201-0659

БИТВИ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО, ЯК ПРИКЛАД РЕФОРМ КНЯЗЯ В ТАКТИЦІ

Пізнє середньовіччя в Європі – це період великих змін. По-перше, бурхливий розвиток технологій – винахід пороху та вознепальної зброї, зміна озброєння армій. По-друге, соціальна трансформація – в Європі збільшилася кількість вільного населення, почалася криза рицарства. По-третє, економічні процеси – торгівля і грошова система процвітають, зросли міста і з'явилися паростки буржуазної економіки. Особливо ці перетворення позначились на військовій справі. Все це разом створило умови для появи нового типу збройних сил. Поступово основною військовою силою стає наймане військо. Все більшого впливу набуває піхота. У попередні століття на континенті домінувало лицарсько-феодалне ополчення, перемога у бою досягалася ударом холодної зброї. Маневрування під час бою було мінімальним. Глава армії був скоріше вождем, ніж справжнім "генералом". Тепер же у військових керівників виникає дилема – як керувати старими та новими військами? Де розмістити піхоту та кінноту під час бою? Куди і як поставити артилерію? Як створити та перемістити обоз (табір) для перевезення пороху та іншої військової техніки. І, найголовніше, де взяти гроші. Військові керівники все частіше звертають увагу на дисципліну – пишуть перші військові статuti. З усіма цими проблемами зіткнувся князь Костянтин Іванович Острозький, які він успішно вирішив. Військове життя Костянтина Івановича Острозького можна розділити на два етапи. Кожен етап уособлював ті

зміни, що відбувались в Європі. Військові дії Волинської армії, ще наприкінці XV ст. мали вигляд удару-атаки рицарською зброєю. Відповідно, у перших походах проти молдаван, татар і московитів Острозький виступав як класичний феодальний вождь. Він діяв швидко, рішуче, одним ударом намагався знищити ворога і перемогти! Однак поразка в битві біля річки Ведроша та полон справили значний вплив на Костянтина. Вже під час війни 1507–1508 рр. він діяв обережно і, фактично, виграв маневрами. У битвах 1512 та 1514 рр. Острозький застосовував нову тактику бою: використовує та маневрує піхотою та кавалерією та, що важливо, вмів використовувати вогонь аркебузів та артилерії. Також 1513–1514 рр. він майстерно діє на оперативному та стратегічному рівні. У 1527 р. відбулась остання переможна битва Костянтина. У цій битві він поєднав маневр та удар кавалерії. Дане дослідження є спробою показати зміни у тактиці, які застосовував Острозький під час боїв.

Ключові слова: порох, вогнепальна зброя, лицарство, військова сила, битва, лицарська зброя, аркебузи, артилерія, маневр, удар кавалерії.

The military life of Kostiantyn Ostrozky can be divided into two stages. Each stage personified the military doctrine dominated in Europe.

So Ostrozky *as if illustrates those changes* Europe underwent due to its military doctrine.

The military operations the Volyn army that took part at the end of XV century, looked as potential firepower with knight arms. Battles of Kopershtyn in winter 1487 (Kronika, 1856: 882; Hrushevskyi, 1993: 328) or battle of brother Mykhailo near Polonny in 1497 (Cherkas, 2014: 59–60) are vivid examples. The elder Ostrozky at that time came from behind and battered the steppe inhabitants with a determined attack. That is why no wonder Kostiantyn Ostrozky used the particular tactics at the first stage of his military career. In 1497 in 1497 the Polish army fought in Moldova The Grand Duchy of Lithuania sent several troops to aid the Poles (Semenova, 2006: 97–99; Papée, 2006: 144–145). Ostrozky commanded one of these units. K. Ostrozky successfully attacked the Eastern boards of the dukedom after having made a quick raid through the steppe. His troops were attacked by the Crimeans' head by son of khan Muhammad Giray on his way back. The Tatars attacked several times the route formation of Kostiantyn Ostrozky but they were defeated. Tsarevitch was hardly wounded (Kolankowski, 1930: 436). The Moldova march lent an éclat to the duke and recognition of Aleksander Jagiellonczyk imagining and – as the most important – the highest military position in the state: hetman! (Ulianovskyi, 2009: 19). The Moscow war that affected dramatically the future of Kostiantyn as a military leader was the next challenging for the young hetman.

In 1500 the Moscow State started the next attack of the Grand Duchy of Lithuania. Ivan III knew the Lithuania was weak so attacked it in three directions (Gerbershteyn, 1988: 66; Taras, 2006: 157–159; Alekseev, 2007: 373–383).

Ostrozky accumulated the troops for defense. But lack of funding and weak discipline among the feudal restricted his ability to keep the forces for a long time.

Ostrozky had time only for a short military operation. Kostiantyn could catch the Moscow military forces near Vedrosha River, Dorogobuzh. The Lithuanian military forces were smaller but regiments of the Grand Duchy of Lithuania had heavy weapon and proper horses as well as better suited for frontal confrontation. Kostiantyn managed to meet the enemy in the location that met his tactical decision. Forests and marshes near the Vedrosha River significantly narrowed the space. Accordingly, the Moscow heads could not use their numerical advantage and reach the Lithuanian flanks with their light horse cavalry. At the same time the latter had to fling back the Muscovites due to determined attack with heavy horse cavalry, especially as the Grand Duchy of Lithuanian intelligence had not found other enemy's reserves. However help for the Muscovites was delivered just after actions of the Lithuanian intelligence agents. And that fact that the help was provided by former nationals of the Grand Duchy of Lithuania, by military forces from Sivershchyna who had very good knowledge of Lithuania military doctrine and technique was the most fatal thing for Ostrozky. July 14, 1500, Kostiantyn Ostrozky started with an offensive his the most unsuccessful battle. The Lithuanians flung the advanced forces of the enemy by the potent firepower and quickly forced the Vedrosha River. According to hetman's plans, his heaviest horse cavalry quite steadily battled down the Muscovites troops one after another. Nevertheless when the Lithuanians have moved further and the forest around got thinner, namely at that moment the reserve forces obtained by the enemy in the evening attacked them from flanks. The Grand Duchy of Lithuania' military forces dispersed. Hetman was taken captive (Gerbershteyn, 1988: 67; Razin, 1999: 321–322; Kazakov, 1998: 58–60).

This defeat did not lessen the attention to K. Ostrozky and his military skills of his contemporaries imaging. Ivan III appointed him as his voivode. Nevertheless have no complete trust to the duke, they keep him near Moscow (Ulianovskyi, 2009: 24–28; Rahauskene, 2014: 30). Only death of this Moscow head let Ostrozky return home and take a hetman title again from Sigismund I the Old (Rahauskene, 2014: 30).

The Moscow captivity had a great influence on the duke the military man. His military operations in the Muscovite-Lithuanian war 1507–1508 have already looked differently. The duke tries to avoid a risk of battle understanding all problems of his troops. He stakes mostly on maneuvering. Subsequently, he manages to force out troops of Mikhail Glinsky quite quickly and finish the war in such a way as necessity for the state for the time being (Krom, 2010: 141–150; Taras, 2006: 168–176).

The Battle of Vyshnivets

Sprint 1512, 25-thousand troops of Crimean Khanate attacked Galicia and Volyn.

Poland and the Grand Duchy of Lithuania military forces opposed the aggressors. The allies had up to 6 thou. warriors. The enemy was caught in fields between the City of Vyshnivets and the City of Lopushyn. Control of the military forces was ceded to Ostrozky while holding a military counsel. The council members noted his military skills in war against Tatars. Ostrozky. At dawn April 5, Ostrozky arrayed the allied military forces. The battle-array consisted of three parts. The right protruded flank consisted of his warriors. The left flank made of Polish regiments was moved a bit back. A small camp made of carts and full of some infantrymen with two guns was located in the center to unable losing connection between two parts of the troops. According to Ostrozky plan, the main thing was not allowing the Tatars to use their quantity advantage and besiege the whole troops. Volyn and Podil regiments headed personally by him had to weaken the enemy with active attacks as well as gradually lead the Tatars for being attacked by Polish heavy horse cavalry for this purpose. The complete battle was continuous attacks and counterattacks. Several times Ostrozky led the Tatars under gun and infantry rifles shooting due to a successful maneuver. The day end Polish horse cavalry hardly rammed the right flank of the enemy when the battle was about to fail. The Crimea Khanate troops dispersed and fled (Cherkas, 2003: 520–521; Cherkas, 2008: 28–29).

As if **the Battle of Orsha** combined Ostrozky's actions in 1507–1508 and in 1512. On September 8, 1514 the troops of the Grand Duchy of Lithuania and the allies from Poland thoroughly defeated the Muscovite army in the Battle of Orsha. Duke K. I. Ostrozky was in command of victorious troops. The Ukrainian regiments of Volyn and Podil lands were a basis and backbone of his army. Kyiv regiments carried out diverting raids together with Crimean Tatars in the south (Aktyi, 1848: 327–328; Cherkas, 2006: 45, 73). During previous wars the most of the Polish and Lithuanian gonfalons also fought together with the Ukrainians in the south against the Turks and Tatars that ensured the unity of subunits and troops' responsiveness to command as a whole. For his time the decisions and actions of Ostrozky were innovative and unique that is what ensured not only victory but also astonishment and admiration of contemporaries. At first the duke performed a quick march during which they crossed several muskeg streams (the enemy did not believe that with foot troops, artillery arms and baggage train the subunits of Ostrozky can go so swiftly) and by prompt attacks his army defeated some Muscovite units. Further the duke properly chose battlefield in order to fully use a specific character of his troops and to level out a superior manpower of the enemy. Beforehand, just steps from the enemy, they carried out a forced crossing of the Dnipro River over the launched bridges (constructions from floats and empty barrels served as pontoons). On the battlefield Ostrozky trained the troops

according to his own battle order that beforehand he successfully applied in 1512 in the Battle of Vyshnivets. The regiments were laterally located in two lines. The intervals were kept between subunits. During battling the duke carried out maneuvering by means of gonfalons concentrating them in the threat corridors. As a result the Muscovite troops were defeated in detail (Kazakov, 2018: 315–334; Razin, 1999: 351–353; Drózdź, 2000: 193–202). It stands to mention a proper use of artillery. This is because it was rather young weapon, and commanders broke their heads over that how to use it during the battlefields. The operating site was chosen rather effectually: accesses were covered with adverse terrain, and cannons were masked with bushes. As a result, during the battle the cannons first hit at some point the high-density forward dispositions of enemy cavalry and then they brought down rear-based units. For those times rear-based position was considered to be safe position therefore the incoming heavy bullets caused the panic and escape of the enemy (Gerbershteyn, 1988: 70). As a whole the main military achievement in the Battle of Orsha was that Ostrozky succeeded to encircle and destroy the best subunits of the enemy – the most voivodes and several thousands of noblemen died or were captured. So, notwithstanding Muscovy still had a lot of military forces, however they could not conduct full-scale offensive or commence direct field battles.

In the south Ostrozky fought the battles against constant invasions of nomads. Thus, in 1516 he defeated the unit of Gemmet Giray – nephew of khan. As Muscovite ambassadors wrote, among those who returned *many wounded soldiers* were (Pamyatniki, 1895: 293; Cherkas, 2006: 101). In 1518 son of khan Bahadir Geray was defeated by Ostrozky in Volyn (Kronika, 1856: 1004; Kromer, 1982: 118; Pamyatniki, 1895: 514, 607; Cherkas, 2006: 120–121). It should be noted that such battles were much more however the sources documented first of all those ones where Kostiantyn opposed the representatives of ruling house of the Crimea.

In August 1519 the Battle of Sokal was with opposite scenario than it was during the Battle of Vyshnivets. At first Ostrozky managed to conduct an integration of Polish and Lithuanian subunits. As well Kostiantyn could pursue the Crimean troops and force a battle for the enemy. However, a part of feudal lords, first of all young people, refused to recognize the command control of Ostrozky. At dawn of August 2 these feudal lords, without notice of Kostiantyn and other heads, commenced an attack. As a result, the Crimean commander Bahadir Geray could defeat the attacking army in detail. Ostrozky kept wits and quickly collected the remnants of the army. After that Kostiantyn avoided the encirclement and retreated with a rapid maneuver (Litvin, 1994: 67–68; Pułaski, 1898: 316; Kromer, 1982: 123; Zygmunt, 1991: 12; Cherkas, 2006: 125–126).

The Battle of Olshanitsa. In the summer of 1526 the units of the Tatar cavalry began to disturb the marchlands of the Grand Duchy of Lithuania. At the end of the year the big Crimean troops conducted an attack, directing it to Volyn

and Polissia, near Pinsk (AGAD, Arh Radz, Dz. XI, Sygn. 17, S. 24.). The Tatars were approximately 10 thousand. Using frozen rivers and bogs, they could reach far away. The contemporaries noted that it was deep snow and irresistible frost. Ostrozky quickly collected the troops consisted of famous heroes of wars against the Muscovites and Tatars. The following prominent persons were here: princes Slutsky, Sanguszko, Vyshnevetsky and Czartoryski, Radziwill, Nemyrovych, Dashkovych and others. The total number of soldiers of the Grand Duchy of Lithuania was 3.5 thous.

The pursuit was very dramatic. At first the duke searched the Tatar way. And after he got on the track in the *big daytime marches*, he commences intercept. In order to cut off the accesses to the Dnipro River, Ostrozky send there 1.5 thousand unit headed by the prince Yu. Slutsky. O. Dashkovych. Already in Cherkasy Region Ostrozky saw the left camps of nomads. In these camps the Ukrainians found chewed skeletons of hundreds of eaten horses. The soldiers of Ostrozky, going *day and night*, could pursue the enemy on the Olshanytsia River outside Kaniv early in February.

Hetman came to the enemy camp at night however he was under the necessity of giving rest for the horses. The very battle he delivered at dawn of the next day. At the same time, Ostrozky attacked the Tatars when they *let the horses go to grass, cut (cattle) and feasted and then went to rest*. Accordingly, the duke *attacked the Tatars in the early dawn and performed the debellation for them*. At first the soldiers of Ostrozky in the Battle of Olshanitsa seized the Tatar horses and forced them to fight on foot that was difficult to do because of deep snow. The main Crimean troops were quickly dispersed. The liberation of captives, who attacked the enemy in the rear, also played a major role in this situation. However, own wife of head of Perekopskaya residents could arrange a defense and maintained a fierce resistance for a full day. But they were also defeated. The resounding defeat of the Crimean Tatars was the consequence of the battle. Not killed persons, who broke clear of the encirclement, were intercepted between Kaniv and Cherkasy by the unit of Yu. Slutsky and O. Dashkovych. Many children were liberated and in order to rescue them the landlords should get off the horses and the kids were set on horsebacks. Duke Kostiantyn Ostrozky together with 700 captive Tatars came to the king to Krakow (Cherkas, 2008a: 53–59).

Ostrozky became a single commander-in-chief who was arranged a triumph in Vilnia and Krakow. It was the last victory of K. Ostrozky, a short time later he died. During his life, according to papal legate Jakub Piso, the duke had 33 victories over the Tatars. At the same time, 63 victories in total were specified on the sarcophagus of Kostiantyn Iwanowycz!

ARCHIVES

AGAD – Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie [The Central Archive of Ancient Documents in Warsaw].

BIBLIOGRAPHY

Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею: в 5 т. Санкт-Петербург, 1848: Т. II 1506 по 1544, 440.

Алексеев Ю. *Походы русских войск при Иване III*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2007, 462.

Герберштейн С. *Записки о Московии*. Пер. с нем. А. И. Малеина, А. В. Назаренко. Москва: Издательство Московского университета, 1988, 430.

Грушевський М. С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* Київ: Наукова думка, 1993, т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні, 535.

Казачков А. Оправдывая поражение: Оршанская битва 1514 г. глазами летописцев. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018, вип. 18, 315–334.

Казачков О. Битва на річці Ведроші 14 липня 1500 р. *Український історичний журнал*. 1998, № 5, 52–63.

Кром М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.* Москва: Квадрига, 2010, 318.

Литвин Михалон. *О нравах татар, литовцев и московитян*. Пер. В. И. Матузовой. Москва: Издательство Московского университета, 1994, 150.

Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею. Т. II. Изданы под редакцией Г. Ф. Карпова и Г. Ф. Штендмана. *Сборник Императорского Русского исторического общества*. Санкт-Петербург: Товарищество «Печатня С. П. Яковлева», 1895, т. 95, XIX+706+108.

Рагаускене Р. Політична кар'єра Костянтина Острозького в часи правління Сигізмунда Старого. *Князі Острозькі*. Київ: Балтія-Друк, 2014. 30–39.

Разин Е. *История Военного искусства*. Москва–Санкт-Петербург: Полигон, 1999, т. 2, 654.

Семенова Л. *Княжества Валахия и Молдавия, конец XIV – начало XIX. Очерки внешнеполитической истории*. Москва: Индрик, 2006, 400.

Тарас А. *Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV-XVII вв.* Москва–Минск: Аст-Харвест, 2006, 799.

Уляновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. Острог: Острозька академія, 2009, 167.

Черкас Б. Вишневецька битва. *Волонтер*. 2008, № 2, 28–29.

- Черкас Б. Вишнівецька битва. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2003, т. 1, 520–521.
- Черкас Б. Військова кар'єра Костянтина Острозького і оборона рубежів Литовсько-Руської держави (кінець XV – перша третина XVI ст.). *Князі Острозькі*. Київ: Балтія-Друк, 2014, 59–60.
- Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008, вип. 8, 53–59.
- Черкас Б. *Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006, 244.
- Drózdź P. *Orsza 1514*. Warszawa: Bellona, 2000, 214.
- Kolankowski L. *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonow, m 1 1377–1499*. Warszawa: Z drukarni zakładu narodowego imienia Ossolińskich, 1930, IX+474.
- Kronika Marcina Bielskiego*. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1856, т II (kn. IV, V), II+701+1222.
- Kromer Marcin. *Mowa na pogrzebie Zygmunta I oraz o pochodzeniu I o dziejach polaków. Księgi XXIX I XXX*. Wstęp, przekł. i oprac. J. Starnawski. Olsztyn: Pojezierze, 1982, XXXI+224.
- Papée F. *Jan Olbracht*. Kraków: Universitas, 2006, 243.
- Pułaski K. Machmet – Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). *Szkic i poszukiwania historyczne. Serja druga*. Petersburg: Nakładem księgarni K. Grendyshińskiego, 1898, 283–351.
- Zygmunt Boras. *Poczet hetmanow polskich. Cz. 1*. Poznan: PRIMA, 1991, 80.

REFERENCES

- Aktyi, 1848 – *Aktyi otnosyaschiesya k istorii Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye Arheograficheskoyu komissieyu: v 5 t.* (Vol. II). Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Alekseev, 2007 – Alekseev, Yu. (2007). *Pohodyi russkih vosk pri Ivane III*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyiy universitet. [in Russian].
- Cherkas, 2003 – Cherkas, B. (2003). Vyshnivetska bytva. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 520–521. [in Ukrainian].
- Cherkas, 2006 – Cherkas, B. (2006). *Ukraina v politychnykh vidnosynakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho z Krymskym khanatom (1515–1540)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Cherkas, 2008 – Cherkas, B. (2008). Vyshnevetska bytva. *Volonter*, 2, 28–29. [in Ukrainian].
- Cherkas, 2008a – Cherkas, B. (2008). Olshanytska bytva 1527 r. *Ukraina v Tsen-tralno-Skhidnii Yevropi*, (8), 53–59. [in Ukrainian].
- Cherkas, 2014 – Cherkas, B. (2014). Viiskova kariera Kostiantyna Ostrozko-ho i oborona rubezhiv Lytovsko-Rusko-i derzhavy (kinets XV – persha tretyna XVIst.). *Kniazi Ostrozki*. Kyiv: Baltiia-Druk, 59–60. [in Ukrainian].

- Drózdź, 2000 – Drózdź, P. (2000). *Orsza 1514*. Warszawa: Bellona. [in Polish].
- Gerbershteyn, 1988 – Gerbershteyn, S. (1988). *Zapiski o Moskoviii*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta. [in Russian].
- Hrushevskiy, 1993 – Hrushevskiy, M. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy* (Vol. 4: XIV–XVI viky – vidnosyny politychni). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Kazakov, 1998 – Kazakov, O. (1998). Bytva na richtsi Vedroshi 14 lypnia 1500 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 52–63. [in Ukrainian].
- Kazakov, 2018 – Kazakov, A. (2018). Opravdyivaya porazhenie: Orshanskaya bitva 1514 g. glazami letopistsev. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*, (18), 315–334. [in Russian].
- Kolankowski, 1930 – Kolankowski, L. (1930). *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonow, m 1 1377–1499*. Warszawa: Z drukarni zakładu narodowego imienia Ossolińskich. [in Polish].
- Krom, 2010 – Krom, M. (2010). *Mezh Rusyu i Litvoy. Pogranichnyie zemli v sisteme rusko-litovskih otnosheniy kontsa XV – pervoy treti XVI v.* Moskva: Kvadriga. [in Russian].
- Kromer, 1982 – Kromer, Marcin. (1982). *Mowa na pogrzebie Zygmunta I oraz o pochodzeniu I o dzieash polakow. Ksiegi XXIX I XXX*. Olsztyn: Pojezierze. [in Polish].
- Kronika, 1856 – Kazimierz, J. (Ed.). (1856). *Kronika Marcina Bielskiego*. Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego (Vol. II (IV, V)). Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka. [in Polish].
- Litvin, 1994 – Litvin, Mihalon (1994). *O nrvavah tatar, litovtsev i moskovityan*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta. [in Russian].
- Pamyatniki, 1895 – Karpova, G. & Shtendmana, G. (Ed.). (1895). *Pamyatniki diplomaticheskikh snosheniy Moskovskogo gosudarstva s Kryimom, Nagayami i Turtsieyu. T. II*. Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoricheskogo obschestva (Vol. 95). Tovarischestvo «Pechatnya S. P. Yakovleva». [in Russian].
- Papée, 2006 – Papée, F. (2006). *Jan Olbracht*. Kraków: Universitas. [in Polish].
- Pułaski, 1898 – Pułaski K. (1898). Machmet – Girej chan Tatarow perekopskich i stosunki jego s Polska (1515–1523). *Szkie i poszukiwania historyczne. Serja druga*. Petersburg: Nakładem księgarni K. Grendyshińskiego, 283–351. [in Polish].
- Rahauskene, 2014 – Rahauskene, R. (2014). Politychna kariera Kostiantyna Ostrozkocho v chasy pravlinnia Syhizmunda Staroho. *Kniazi Ostrozki*. Kyiv: Baltiia-Druk, 30–39. [in Ukrainian].
- Razin, 1999 – Razin, E. (1999). *Istoriya voennogo iskusstva, v 3-h t.* (Vol. 2: Istoriya voennogo iskusstva VI–XVI vv.). Sankt-Peterburg: OOO «Izdatelstvo Polygon». [in Russian].
- Semenova, 2006 – Semenova, L. (2006). *Knyazhestva Valahiya i Moldaviya, konets XIV – nachalo XIX. Ocherki vneshnepoliticheskoy istorii*. Moskva: Indrik. [in Russian].
- Taras, 2006 – Taras, A. (2006). *Voynyi Moskovskoy Rusi s Velikim knyazhestvom Litovskim i Rechyu Pospolitoj v XIV–XVII vv.* Moskva-Minsk: Ast-Harvest. [in Russian].

UDC: 94(477.5)"1618/1648"

Petro Kulakovskiy,
Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor of the Regional Studies Department
of the National University of Ostroh Academy (Ukraine, Ostroh),
kulakovskiy@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-6310-717X

THE GENTRY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA ON THE CHERNIHIV-SIVERSKY LANDS (1618–1648)

Reconquered during the wars at the beginning of the XVII century, Chernihiv-Siversky lands joined the Polish-Lithuanian Commonwealth being devastated and lacking the holistic social structure. Warsaw faced an ambitious task of colonizing the acquired territories. Considering the essence of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the key issue that needed to be resolved was the involvement of the gentry in it. Not only were they supposed to be the promoters of the colonial ideology, but they also had to ensure the creation of the effective system of the regional border defence. Thus, the third goal Warsaw aspired to achieve was quite logical – to reward those who participated in the wars with the Muscovite state by giving them the formerly acquired Chernihiv-Siversky lands. The Polish-Lithuanian Commonwealth did not have enough human resources, as there was an excess of the landless and land poor gentry. However, it was spread unevenly throughout the country. The high rates were typical for Masovia. The minor gentry of the Volyn and Kyiv Polissia also hoped to improve their material status. The third centre to supply the Chernihiv-Siversky lands with human resources comprised the palatinates of the Grand Duchy of Lithuania, which were characterized by a lack of land funds and excess of people from the social strata that was transitional between the peasantry and the nobility, namely the boyars and small gentry. The nobility of the Duchy, which was actively arriving at the vicinities of Chernihiv and Novgorod-Siversky in the period from the conclusion of the Truce of Deulino (1618) to the outbreak of the Smolensk War (1632), can be divided into four groups. The first group was represented by the captains from the times of the Moscow Expeditions, well known and relatively wealthy representatives of the Lithuanian-Belarusian nobility. They joined (or tried to join) the local economic elite of the Chernihiv-Siversky lands. They were allocated more land,

given the potential colonization resource. The regional representatives of this group were the families of Pats, Tryzna, and Polubinski. However, only Patsies managed to achieve the set goal. The second group was represented by Chernihiv and Novgorod-Seversky zemstvo officers. They have earned their titles by building long military careers, backed by personal connections to central government (Marshals) or even members of the ruling royal family. If the titles were of the functional nature (chamberian, judge, deputy judge, or notary), the officer needed to possess the corresponding juridical or clerical experience. Among them were those who carried out their activity on the territories adjacent to the Chernihiv-Siversky region (E. Stravinskyi, D. Kerlo) and those who were rooted directly there (S. Ohnytskyi, S. Minvid). The third group of migrants was made up of members of military units led by the influential regional politicians (S. Pats, O. Pischynskyi, and others). They had the task of developing a basic defence system for the Chernihiv-Siversky lands. Such people were considerably fewer here than in the neighbouring Smolensk palatinate. As a result, the Smolensk War (1632–1634) revealed some of the system's most fundamental flaws, which the government tried to eliminate after the war was over. This group was sometimes represented by entire military fraternities (Haraburdas). Finally, the fourth group of migrants was comprised of clients, servants, and tenants of the local magnate families. They arrived in the region alongside their patrons and later joined their households (in particular, their economic, military, and clerical units). Their careers were almost completely connected to the Chernihiv-Siversky lands. The representatives of this group constituted the majority of those who stayed in the region after it came under Cossack control.

Keywords: migration, gentry, Chernihiv-Siversky lands, feudal estate law, privilege, Muscovite Expedition.

Петро Кулаковський,

доктор історичних наук, професор кафедри країнознавства

Національного університету «Острозька академія»

(Україна, Острог),

kulakovsky@ukr.net,

orcid.org/0000-0001-6310-717X

ШЛЯХТА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ (1618–1648 рр.)

Відвойована в ході війн початку XVII ст. Чернігово-Сіверщина увійшла до складу Польсько-Литовської держави спустошеною і позбавленою більш-менш цілісної соціальної структури. Перед Варшавою поставило масштабне завдання колонізації набутих територій. З огляду на сутність Речі Посполитої, ключовим питанням, яке належало вирішити, стало залучення туди представників шляхетського стану. Вони мали бути не лише провідниками колонізаційних цілей, але й гарантами створення ефективної системи прикордонної регіональної оборони. Третя ціль, яку намагалися досягти у Варшаві, формулювалася абсолютно

логічно – винагородити учасників війн з Московською державою за рахунок здобутих земель Чернігово-Сіверщини. Людського ресурсу в Польсько-Литовській державі вистачало – в країні спостерігався надлишок мало- і безземельної шляхти. Однак по території країни вона концентрувалася нерівномірно. Високі показники були притаманні для Мазовії. Сподівалася на покращення свого майнового стану численна дрібна шляхта Волинського й Київського Полісся. Третім центром постачання кадрів на Чернігово-Сіверщину стали воеводства Великого князівства Литовського, для яких був характерний брак земельного фонду й надлишок перехідних верств між селянством і знаттю, зокрема бояр, та дрібнопомісної шляхти. Нобілітет Князівства, який особливо активно прибував в околиці Чернігова й Новгород-Сіверського у проміжку від укладення Деулінського перемир'я (1618) до початку Смоленської війни (1632), можна поділити на чотири групи. Першу групу представляли ротмістри часів московських експедицій, добре відомі й відносно заможні представники литовсько-білоруського нобілітету. На Чернігово-Сіверщині вони увійшли (або спробували увійти) до економічної еліти. Земельні надання для них вирізнялися значним масштабом, зважаючи на потенційний колонізаційний ресурс. Ця група в регіоні представлена родами Паців, Тризн, Полубінських. З них лише Пацам вдалося виконати поставлене завдання. Друга група представлена чернігівськими й новгород-сіверськими земськими урядниками. Свої уряди вони заслужили впродовж тривалої військової кар'єри, підкріпленої особистими зв'язками з центральними урядниками (зет'манами) чи навіть членами правлячої королівської родини. Якщо ж уряди були функціональними (підкоморій, суддя, підсудок, писар), у гру входила відповідна юридична й діловодна підготовка. Серед них слід виділити тих, хто основну свою діяльність провадив поблизу, але не на Чернігово-Сіверщині (Е. Стравінський, Д. Керло), і тих, хто вкоренився на місцевому ґрунті (С. Огницький, С. Мінвід). Третю групу мігрантів склали товариші військових підрозділів, очолюваних впливовими регіональними політиками (С. Пац, О. Пісочинський та ін.). Їх завданням стало формування базової системи оборони Чернігово-Сіверщини. Таких людей тут виявилось значно менше, ніж у сусідньому Смоленському воеводстві. Як наслідок, під час Смоленської війни (1632–1634) виявилися корінні вади цієї системи, які спробували ліквідувати вже після її завершення. Ця група часами представлена цілими родинними вояцькими братствами (Гарабурди). Зрештою, четверта група мігрантів формувалася з числа клієнтів, слуг, орендарів місцевих магнатських родин. Вони прибули в регіон разом зі своїми патронами, увійшли до складу їх дворів (господарської, військової та діловодно-юридичної складових). Їх кар'єра була майже цілком пов'язана з Чернігово-Сіверщиною. Серед них виявилось найбільше людей, що залишилися в регіоні після його переходу під козацький контроль.

Ключові слова: міграція, шляхта, Чернігово-Сіверщина, ленне право, привілей, московська експедиція.

The end of 1618 saw the conclusion of the Truce of Deulino, which ended yet one more period of the military confrontation between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Muscovite state. It resulted in the return of the Smolensk lands and a part of Siversky lands to the Polish-Lithuanian Commonwealth. The Smolensk land and the Starodub party of Siversky lands joined the Grand Duchy of Lithuania, while General Diet decided to pass the Chernihiv-Siversky lands to the personal administration of Prince Wladyslaw Waza, who had actively participated in the last years of war against the Muscovite state. The situation in these regions was slightly different. Chernihiv-Siversky lands suffered more demographic losses than the neighbouring Starodub party of Siversky lands and the Smolensk land, which were joined into the Smolensk palatinate. The process of depopulation was especially noticeable among the privileged class. While in the Smolensk palatinate there were still many Muscovite boyars and the boyar children who swore allegiance to Wladyslaw as the Muscovite Prince, on the Chernihiv-Siversky lands their numbers were considerably smaller, and in the first years after the Truce of Deulino only a few of them remained there. Therefore, Wladyslaw Waza and his administrative apparatus faced the problem of attracting human resources to the land. There were only a few conditions for those from the gentry state – to have the experience of participation in the military campaigns against the Muscovite state and to fulfil the duties of defending the region, stipulated by the feudal estate law.

The thirty-year history of the formation of the local gentry corporation allows us to draw a preliminary conclusion that the gentry from three main regions of the then Polish-Lithuanian Commonwealth took part in this process, namely that from: the Crown, Ukrainian palatinates (Volyn, Bratslav, and Kyiv palatinate), and the Grand Duchy of Lithuania. Each of the three groups had their reasons to move to the Chernihiv-Siversky lands. The Crown war represented mostly by the natives of the Masovian palatinate. One of the biggest palatinates of the Polish Crown showed a large percentage of the poor and often landless gentry. The colonization could give them an opportunity to rapidly enhance their property status. The Volyn and Dnipro nobility paid particular interest to the acquired region, seeing it as something akin to "reconquista" – the return of one of the parts of the former Rus state under the sphere of their control. The nobility of the Duchy of Lithuania saw emigration to the Chernihiv-Siversky lands as their ultimate goal. The natural and geographical conditions of the region were largely similar to those of Belarusian Polissia, which facilitated the process of the Duchy's nobility adaptation to the new territories. There existed one more significant argument that for some time created additional motivation for the Lithuanian-Belarusian nobility in their intentions to move to Chernihiv and Novgorod-Siversky. In the first years after the Truce of Deulino, the political elite of the Grand Duchy of Lithuania had plans to include the Smolensk lands, the Starobub party of Siversky lands, and the Chernihiv-Siversky lands to the Duchy. It was

these plans that determined the higher rates of the Lithuanian-Belarusian gentry immigration to the region at the beginning of the 1620s. There was one defined condition for the members of all three groups – they had to be participants of the military campaigns of the first two decades of the XVII century, which could give them a right to lay claim to the feudal lands in the Chernihiv-Siversky region.

The research is based on the data regarding the royal privileges for property and governing positions on the territory of the Chernihiv-Siversky lands. They were mainly preserved in the form of official copies in the books of royal chancery, known as the "Crown Metrica". These books were kept by the chancery staff and contained copies of the most significant documents, issued in the monarch's name. The privileges typically covered the information on the individual's former military achievements, as well as the property and positions granted to them. A part of these privileges was kept in the books of the Ruthenian (Volhynian) Metrica, which is a separate series of books created by the chancery for the purposes of storing information regarding the Ukrainian palatinates of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Volyn, Kyiv, Bratslav, and Chernihiv palatinates). Since the Siversky lands joined the Commonwealth together with Smolensk ones, and some of the gentry from the Grand Duchy of Lithuania gained property in both regions, the books of Lithuanian Metrica, which is a series of record books, managed by the royal chancery, provided additional information in the study of the issue. Castle and earthly books of Chernihiv and Novgorod-Siversky did not survive until today, and the loss of the data from them could be only partially compensated by the books' excerpts, issued on personal requests.

The problems of similar contents have never been raised in historiography before. The issue of the gentry's eastward migration is discussed in the works of Aleksandr Yablonovskiy (*Źródła dziejowe*, 1897) and Henryk Litwin (Litwin, 2000; Litwin, 2016) but they focused on other Ukrainian palatinates, namely Kyiv and Bratslav ones. The part that the arrived gentry played in the colonization of the Chernihiv-Siversky lands was first investigated by the author of this article (Kulakovskiy, 2006). The stories of the separate immigrants from the Duchy to the region can be found in the works on genealogy and social history, in particular in the monography of Nataliia Yakovenko (Yakovenko, 2008).

The process of the gentry's migration to the Chernihiv-Siversky lands encompassed two stages. The first one started after the conclusion of the Truce of Deulino; the second came into being as an aftereffect of the Smolensk War (1632–1634), victorious for the Polish-Lithuanian Commonwealth. In 1635, the General Diet of the Polish-Lithuanian Commonwealth decided on the creation of the separate Chernihiv palatinate as a part of the Crown on the territory of the region. This resulted in the extension of the Volhynian law and Ruthenian language as the language of office to the Chernihiv-Siversky lands. Thus, the process of establishing contacts between the newly formed palatinate and the neighbouring Ukrainian palatinates began. The quantitative ratio of the three already mentio-

ned regions of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the migration flows during these stages differs. While at the first stage, the predominant part of the gentry was arriving from the Grand Duchy of Lithuania, at the second stage their numbers dwindled considerably; instead, the share of the Crown with its Ukrainian palatinates (in particular the Volhynian one) significantly increased. The reason behind it cannot be explained only by the absence of the prospects of joining the Chernihiv-Siversky lands with the Duchy. A far bigger role was played by the fact of the increase in the number of the captains from the Crown and Ukrainian palatinates that actively participated in the Smolensk War. These were the captains and the honoured soldiers from their units who received a large percentage of the land allocations in the region from Wladyslaw IV.

Thus, all Lithuanian-Belarusian gentry that came to the Chernihiv-Siversky lands can be divided into 4 strata. The separation criterion was the role that the arrived took on at the new territories.

The first stratum consists of the economic elite of the Chernihiv palatinate. Its members were normally the captains who distinguished themselves during the wars between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Muscovite state.

Among the large landowners (the feudal estate law implied ownership, not proprietorship) of the Lithuanian-Belarusian origin, we should mention Samuil Pats who received about 400 lans of the Chernihiv-Siversky lands, while the average size of the feudal allocation comprised only several dozens of lans. Samuil belonged to the third most influential family of the Grand Duchy of Lithuania, after the Radzivils and the Sapihs. His brother Stefan held the office of the Lithuanian treasurer, and later of the Vice-chancellor. Unlike Stefan, who devoted his life to a political career, Samuil served in the army from an early age. Under the rule of Marshal Jan Karol Chodkiewicz, Samuil fought in the Livonian War at the beginning of the XVII century. In the course of the Muscovite Expedition in 1610 Pats suffered two injuries. As a captain, he participated in the Polish-Ottoman War (1621) and the Livonian expedition, which started at the end of 1626. In 1623, the distinguished soldier got the office of the Great Lithuanian Colourbearer. Samuil died in 1627, not having turned 40. He had hereditary possessions in the Brest palatinate, as well as the possessions in the Rechytsk and Mozyrsk districts of the Minsk palatinate (tenancy) and Smolensk palatinate (fief). The Colourbearer had four underage children from his marriage to Petronella Tryznianka, a daughter of the Babruysk prefect and Parnava voivode Petro Tryzna – Jan-Samuil, Dominik-Kazymyr, Anna and Ilaria (Wolff, 1885: 89–92).

The family estate of S. Pats and his sons covered the headstreams of three rivers – Oster, Uday, and Romen. At the centre of this complex stood the town of Ivanhorod, characteristic by its castle fortifications. However, Pats's main landholdings were located in the Polissia part of the region, on the banks of the Snov River. One of the biggest manors of the Chernihiv palatinate was formed here – the Sedniv manor (Kulakovskiy, 2006: 261, 267). The manor's peculiar location

(Desna River hindered the migration flows from the Ukrainian palatinates, while the way for the similar flows from Belarus stayed open) facilitated the process of its colonization by the immigrants from the Grand Duchy of Lithuania, especially from the Pats's lands. The centre of this manor, Sedniv, had the status of a small town at the turn of the 1630–1640s; it was also at that time when the handicraft guilds started to appear there. During the Cossack revolution, Jan-Samuil participated in the fighting, and Dominik-Kazymyr was taken prisoner by the Muscovite troops. Neither of the Pats's sons had children, so there was no one to lay claim to their feudal lens in the Chernihiv-Siversky region.

A famous Lithuanian family of Tryznas also had a chance to join the economic elite of the Chernihiv palatinate until the mid – 1630s. They had some quite significant reasons for it. The gentry family was once settled in Briansk on the Siversky lands and moved to the Novgorod palatinate only after their native town was captured by the Muscovite troops. Additionally, numerous members of the family participated in the Muscovite expeditions at the beginning of the XVII century. Tryznas' Siversky land's origins gave them a special status in the region. Among everything else, they were returned the property they once owned. Thus, while the biggest part of the properties in the Siversky region was granted by the feudal estate law, Tryznas got their lands through the inheritance law. The bulk of these lands was situated in the Starodub district of the Smolensk palatinate. Some settlements, though, lied in the Siversky district. This way, the settlements and hillforts of Baturyn and Krasne belonged to the Starodub prefect Pavlo Tryzna (Krawczuk, 1999: 85). In 1631, the prefect gave these lands up to his cousin, the Parnava voivoda Petro Tryzna. He owned the settlements of Polonka, Zanka, and Andriievychi in the Volkovysk district (Rejestyry popisowe, 2015: 117). The voivoda died in 1633 and his property was inherited by his son – the Bobruysk perfect Petro-Kazymyr. He possessed some military experience of participation in the Polish-Ottoman War in 1621. The Baturyn region had enough resources to allow Petro-Kazymyr to join the ranks of the largest landowners of the region. However, for some unknown reasons, the Bobruysk perfect did not want it and passed Baturyn and Krasne to the royal Vice-chancellor Jerzy Ossolinsky in March 1635 (Krawczuk, 1999: 75). It also changed the legal status of the lands: they became feudal instead of inherited.

There was one more person who also had a chance to join the lists of the landowners on the Chernihiv-Siversky lands – a representative of the princely race of Polubinskyis, the Parnava voivoda Kostiantyn, the son the Lida chamberlain Oleksandr and Anna Alemanivna. After graduating from the Brunsberg Jesuit College and the Vilna Academy, he devoted his youth to the military career. He served under Marshal Ja.-K. Chodkiewicz in Livonia, participated in the Muscovite expedition of 1609–1610 and defended the Podilia region under Field Marshal Stanisław Zółkiewski. Later on, Kostiantyn focused mainly on his political career – he ran a dietine and the Lithuanian tribunal and was frequently chosen to be an

ambassador at the Diets. His marriage to the representative of a powerful Lithuanian family of Sapihs, Sofia Sapizhanka, facilitated his promotions. Finally, in 1633 Prince Wladyslaw IV gave Kostiantyn the office of the Parnava voivoda (Lulewicz, 1983: 368–369).

The voivoda's main properties were located in different districts of the Grand Duchy of Lithuania (Slonim, Lida, Rechytsia, and Orshansk). In January 1634, staying in his camp on the Dnipro River, Prince Wladyslaw granted K. Polubinskyi with two feudal settlements in the Novgorod-Siversky district – Baklan and Kuriv. However, in March of the next year, the Parnava voivoda gave these properties away to the Rechytsia castle judge Oleksandr Bykovskiy (AGAD, Metryka koronna, sygn. 180, k. 267 v.–268; sygn. 181, k. 104 v.–105).

The second stratum was represented by the earthly officials of the Chernihiv-Siversky lands, and later of the Chernihiv palatinate. There were about ten of them altogether, but we will discuss only three representatives.

In 1623, the native of the Trotsk palatinate Erasm Stravinskyi became the Chernihiv and Novgorod-Siversky chamberian. He held the office of an equerry in his native palatinate (1603–1625). E. Stravinskyi was a distinguished military officer. He fought in the final period of the Livonian War under the rule of Stefan Batory (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. xp. 197, л. 44). He served as a royal captain in 1609 and took part in various military campaigns as well as the Muscovite expeditions in 1600–1611. During one of such expeditions, Erasm was captured by the Muscovites and imprisoned in Nizhny Novgorod from 1612 through 1619. He made his first attempt to join the ranks of the Ukrainian palatinates' gentry at the end of the 1580s. For a few years (1588–1590) he served as Kyiv castle notary. In 1589, Erasm received a royal privilege for three uninhabited settlements: Yuriivshchyna on the Stuhna River, Mylovshchyna, and Ivankiv, which lies on the left bank of the Dnipro River. Possessing a required privilege, he tried to take the position of the Kyiv vogt in 1593. However, both the common people and the gentry did not take his initiative well and E. Stravinskyi did not manage to retain the power he received (Bilous, 2008: 105, 106). Things went easier with the Chernihiv-Siversky lands, where there were no gentry corporations as of 1618. Moreover, the person who recommended Erasm for the office and lobbied his interests was none other than Prince Wladyslaw Waza. Backed by his support, E. Stravinskyi received seven settlements and half of the woodlands in the Chernihiv-Siversky region even before he became the chamberian. Nevertheless, judging from his next legal steps, Erasm did not plan to stay in the region, so he sold all of his properties to his kin in 1625. Stravinskyi was married to Shostovska Raina Dmytrivna and they had three daughters: Khrystyna, Helena, and Yana. Erasm also gave some of his lands (in Zhadiv and Slot) to his cousin Adam's sons, Bartholomew and Bazyl'ii (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. xp. 209, л. 330 об.–331 об.). They did not stay in the region for long, though; there are no records of them being members of the local gentry corporation.

Another chamberian (up to March of 1635 – of two districts, from March through November – of a single Novgorod-Siversky district), Dadzhyboh Kerlo also came from the Grand Duchy of Lithuania. He was not exactly a native of the Duchy, for in 1623, as a foreigner who contributed to the welfare of the Polish-Lithuanian Commonwealth, he received a confirmation of the Polish gentry indigenat (Materiały, 1995: 62). However, based on his place of residence and family relation (he was married to Khrystyna Volovychivna), Kerlo was undoubtedly closer to the Lithuanian gentry. Dadzhyboh actively participated in the military expeditions of 1600–1618 and was among the most trusted servants of Prince Władysław Waza, having worked his way up to the position of the general steward at his court. He directly owned only a single settlement on the Chernihiv-Siversky lands – the village of Seniavyne (Krawczuk, 1999: 28). Based on the data from the 1638 Register of yards, in which Seniavyne is listed as the property of Petronella Tryznianka, the village was given to Tryznas after D. Kerlo died. The chamberian and his family had firmer positions in the Starobub party of Siversky lands. For instance, he obtained one of the largest centres of this subregion, Pochep, through the feudal estate law (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 99, л. 610 об.–611). His son Gabriel is recorded as the Pochep leaseholder and the Starodub chairman.

Stefan Ognysykyi, an active participant of the Muscovite expeditions of 1609–1618, also immigrated to the region from the Grand Duchy of Lithuania. These were his military achievements that earned him the ennoblement from the Lithuania Marshal Jan-Karol Chodkiewicz in 1616. The Marshal himself died shortly after he was wounded in the battle of Khotyn, so Ognysykyi's further fate was in the hands of Prince Władysław. The latter gave Ognysykyi three settlements in the Smolensk palatinate in 1623 (Lukianov, Shchukla, and Krukovo) (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 99, л. 534–534 об.). Stefan, apart from his military prowess, was well-skilled in law and clerical work. This earned him the position of Novgorod-Siversky earthly deputy judge in March of 1623 (AGAD, Metryka koronna, sygn. 170, k. 161–161 v.). In June 1628, Stefan became the Novgorod-Siversky earthly judge and held the position until February 1637. He owned three settlements on the Chernihiv-Siversky lands, namely Lenkove, Yesman, and a part of Studenka (AGAD, Metryka koronna, sygn. 191, k. 262–262 v.). His son Andrzej gave his part of Studenka away but kept his other properties up until the beginning of the Cossack revolution.

Another gentry representative, Stanislav Minvid, came from the Calvinist family in the Trotsk palatinate and served as a Novgorod-Siversky supdapifer during 1623–1646 (Urzędnicy, 2002: 239). Unlike his relatives, who pursued the clerical career, Stanislav served in the army when he was young. He went through the Livonian War at the beginning of the XVII century and the battles for the Polish-Lithuanian Commonwealth's eastward expansion, including the Siege of Smolensk in 1609–1611. Because of Minvid's religious affiliation, the Field

Marshal, and later the Great Lithuanian Marshal Krzysztof Radziwill acted as his protector. Minvid received the settlements of Podoliv and Sopych in 1620 and was nominated for the position of supdapifer in 1623 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 209, л. 176–177 об.). When the Novgorod-Siversky perfect Oleksandr Pischynskiy came to the region and proved himself to be a skilled politician, Minvid joined his camp. Shortly before 1638, Stanislav gifted the prefect with the village of Sopych, and was even recorded to be the prefect's deputy capitaneus on the Novgorod-Siversky lands in the 1640s.

The third stratum comprised the representatives of the average gentry who earned one or several settlements in the region with their former military achievements. The Haraburda family, whose ancestral home was located on the Polotsk land, had an especially vibrant presence in the region. Most of them were building their military careers (at least partially) in the military unit of the aforementioned S. Pats.

It is not certain whether it was this military unit where Haraburda Marko Vasyliovych served during the Muscovite campaign, after which he received the settlement of Borshchiv not far from Novgorod-Siversky in 1624 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 209, л. 221 об.–223). Instead, it was documented that his two sons, Jan and Gabriel, served exactly in the Pats's unit. Jan had many years of army service behind him. Among his various experiences we should mention his participation in the long-lasting Siege of Smolensk (1609–1611), the Muscovite expedition of Prince Wladyslaw, and one of the Livonian campaigns. Not only did he serve under S. Pats, but he also joined the unit of the Smolensk voivoda Oleksandr Korvin-Gonsevskiy. When Muscovite troops conquered Novgorod-Siversky in the winter of 1632, Jan was taken prisoner. He returned home in 1634 and, according to the records, spent at least ten more years on the Chernihiv-Siversky lands. Jan inherited several settlements from his father (Deshkovychi, Lukyne, Borshchiv) and made or tried to make transactions with them. He was married to Sofi Miliadovska. Another Marko's son, Gabriel, fought under S. Pats as well. He became a landlord on the Chernihiv-Siversky lands after his brother Jan let him have the village of Lukyne in 1629 (AGAD, Metryka koronna, sygn. 177, k. 390–391). Gabriel lived and did his military service in Novgorod-Siversky. Just like his brother, he was captured by the Muscovites after the city was taken and was supposed to be imprisoned in Rylsk. There are no records of his further fate whatsoever.

Haraburda Oleksandr Janovych and Haraburda Olbrykht Janovych also belonged to the gentry corporation of the region. Oleksander was a soldier in the unit of the Smolensk castellan Baltazar Stravinskiy. He participated in the Livonian campaign in 1629. The same year, his brother and he received the settlements of Deshkovychi and Horodyshche in the Chernihiv-Siversky region after they were relinquished by Haraburda Jan Markovych (AGAD, Metryka koronna, sygn. 181, k. 81–82). Both brothers also were captured by the Muscovites after the latter had

taken the city. In 1636, Oleksandr reallocated his share of Deshkovychi and Horodyshe in the behalf of Jan Kunynskiy and Eva Stravinska. Olbrykht, apart from doing service in the military unit of B. Stravinskyi, is also recorded as a comrade the S. Pats's unit. He was well-married to Helena Stravinska, which resulted in E. Stravinskyi giving O. Haraburda the villages of Chausiv and Vitelm (AGAD, Metryka koronna, sygn. 180, k. 557 v.-558 v.), as well as a number of the uninhabited settlements in the Chernihiv-Siversky region. In all other respects, his fate resembled that of his brother (the imprisonment and the property transaction to J. Kunynskiy and E. Stravinska).

We do not know exactly which was the part of the Haraburdas that Adam represented. Having taken part in the Muscovite expedition, he received the village of Rhoshch near Chernihiv in 1620 through the feudal estate law (РГАДА, ф. 389, оп. 1, ед. хр. 209, л. 196 об.-198).

Finally, the fourth stratum consisted of tenants, lan Cossacks, smallholders of mills and homesteads, their clients, and the magnate families (the latter could be tenants, serve in the court troops, or work at different chancelleries of their patrons). This category of the gentry is the most obscure research-wise, and only a small part of it can be actually calculated. Here are some examples.

Berhelevychs of the "Belt" coat came from the Volkovysk district (Rejesty popisowe, 2015: 122). After a census of the Grand Duchy of Lithuania's gentry in 1621, brought into being by the general mobilization for the Polish-Ottoman War, Mrs. Berheleva sent her son away "the Cossack way", on a horse. The son's name was likely Valentii. In December of 1633, as a comrade of a lan Cossacks military unit, he received 12 lans on the desolates Velyka Ves and Mala Ves near Chernihiv. Lan Cossacks were to serve under a prefect and defend the Chernihiv Castle (AGAD, Metryka koronna, sygn. 180, k. 245-245 v.). We suppose that Valentii had a son named Jan. He took the position of a Chernihiv mayor not later than in 1667. Around the same time, Jan takes part in the Chernihiv dietine, which was held in the town of Volodymyr in the Volyn region (Kulecki, 1997: 26-27). The Chernihiv mayor rented the village of Vorona from the Volodymyr authorities.

The Lithuanian gentry also penetrated the Chernihiv-Siversky urban community. In November 1649, Marshal Bohdan Khmelnytskyi approved the decision of Chernihiv city community to elect Ivan (Jan) Skynder as a vogt and warden a the city and a whole district. The sources say that he owned the Kuvychytsia mill at that time (Universaly, 1998: 93-94). Skynders of the coats of "Shreniava" and "Ravych" can be found in various regions of the Grand Duchy of Lithuania, namely in its Lida district of the Vilen palatinate, Trotsk palatinate, and the Duchy of Samogotia. The 1621 gentry census of these territories contains the records on Jan and Petro Skynder, who owned Khoroshkovshchyna in Volkovysk district, and Stanislav Skynder, who rented the village of Lopennyky in the said district (Rejesty popisowe, 2015: 67, 68, 126, 127). Ivan Skynder came to Chernihiv

through the Lubetsk eldership that has always been known as a major centre of the small gentry.

Samuil Volodkovych likely originated from Zhmud (Rejestry popisowe, 2015: 56, 57). Having proved to be a skilled soldier during the Muscovite expedition (1616–1618), he obtained 20 feudal lans on the banks of the Divytsia River in 1624. Due to the unknown reasons, he relinquished the Divytsia lands to Stanislav Pianchynskiy in 1627, who later became Chernihiv deputy judge and judge. S. Volodkovych, in his turn, received a part of the settlement Nekrasove in Siversky district from Oleksandr Lypskiy (AGAD, *Metryka koronna*, sygn. 173, k. 472–474). The exchange was clearly unequal, as Divytsia was located in one of the most profitable and productive parts of the Chernihiv-Siversky lands, which cannot be said of Nekrasove. This might have been the reason why Samuil tried to stay near Divytsia. At the end of the same year, he was announced as one of the gentry members who were included in the unit of the lan defense that stayed nearby Nizhyn. Possessing this privilege, S. Volodkevych obtained 8 lans on the Divytsia and Losynohlovy lands (AGAD, *Metryka koronna*, sygn. 176, k. 116–116 v.). The sources vicariously state that Samuil acted as the first settler in the part of Divytsia owned by Adam Kysil, and started a farm on the banks of Pivdenka River near Divytsia.

When the Chernihiv-Siversky lands joined the Polish-Lithuanian Commonwealth, the region had virtually no political elite. The majority of Muscovite boyars and their children left the territories; only a small number of them swore allegiance to the Polish-Lithuanian Prince. Warsaw faced the task of building a solid gentry corporation here. It was directly connected to the problem of organizing the defence for the integrated region. The royal court believed that the reliable defence capability could be ensured by the introduction of the feudal estate law, which entailed the defined military responsibilities for the local landowners. This approach limited the magnate families' access to the colonization of the Chernihiv-Siversky lands, and cleared the way for the land-poor and middle-class gentry instead, together with those who participated in the Muscovite expeditions at the beginning of XVII century. We can define three major regions that "supplied" the gentry to the vicinities of Chernihiv and Novgorod-Siversky: Masovian palatinate of the Crown and the Ukrainian palatinates, among which Volyn palatinate and the Grand Duchy of Lithuania. Newcomers from the Duchy played an important part in the formation of the gentry corporation of the Chernihiv palatinate. There are two periods that can be clearly distinguished in the process of their migration: 1) from 1618 to 1632 (the beginning of the Smolensk War) and 2) from 1634 (the end of this War) to 1648 (the beginning of the Cossack revolution). It was during the first adjustment period when the status of the Chernihiv-Siversky lands had not yet been decided, that the immigrants from the Grand Duchy of Lithuania were taking an active part in the creation of the local nobility class. They gave rise to the representatives of the magnate

circles, zemstvo officers, average landowners, and various categories of the vassal gentry. During the second period, due to the creation of the palatinate under the Crown in the region, the number of gentry coming from the Duchy decreased. Overall, the gentry inflow to the Chernihiv-Siversky lands reflected the large-scale immigration processes that took place in the history of the region in the first half of the XVII century.

ARCHIVES

AGAD – Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie [The Central Archive of Ancient Documents in Warsaw].

РГАДА – Российский государственный архив древних актов [Russian State Archive of Early Acts].

BIBLIOGRAPHY

Білоус Н. *Київ наприкінці XV – першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008, 360.

Кулаковський П. *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)*. Київ: Темпора, 2006, 496.

Літвін Г. *Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648)*. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА., 2016, 616.

Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / Упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: Видавничий дім "Альтернативи", 1998, 383.

Яковенко Н. *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. Київ: Критика, 2008, 472.

Krawczuk W. *Sumariusz metryki koronnej. Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E[nskilda] 8636*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Jagellonica", 1999, 133.

Kulecki M. *Wygnañcy ze Wschodu. Egzulanци w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*. Warszawa: DIG, 1997, 237.

Litwin H. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*. Warszawa: Semper, 2000, 224.

Lulewicz H. Połubiński Konstanty h. własnego. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo PAN, 1983, т. XXVII, 368–369.

Materiały genealogiczne, nobilitacie, indygenaty w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie / Oprac. A. Wajs. Warszawa: DIG, 1995, 136.

- Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego księstwa Litewskiego z 1621 roku* / Oprac. Andrzej Rachuba. Warszawa: DIG, 2015, 174.
- Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy* / Oprac. E. Janas, W. Kłaczewski. Kórnik: Poznańska drukarnia naukowa, 2002, 344.
- Wolff J. *Pacowie. Materiały historyczno-genealogiczne*. Petersburg: z drukarni F. Sułczyńskiego, 1885, 375.
- Źródła dziejowe*. Warszawa: skł. gł. w księg. Gebethnera i Wolffa, 1897, t. XXII: Ziemia Ruska. Ukraina (Kijów–Braclaw) / Wyd. Aleksander Jabłonowski, 736+LX.

REFERENCES

- Bilous, 2008 – Bilous, N. (2008). *Kyiv naprykintsi XV – pershiy polovyni XVII stolittia. Mis'ka vlada i samovriaduvannia*. Kyiv: Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylianska akademija". [in Ukrainian].
- Krawczuk, 1999 – Krawczuk, W. (Comps.). (1999). *Sumariusz metryki koronnej. Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E[nskilda] 8636*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Jagellonica". [in Polish].
- Kulakovskiy, 2006 – Kulakovskiy, P. (2006). *Chernihovo-Sivershchyna u skladi Rechi Pospolytoi (1618–1648)*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
- Kulecki, 1997 – Kulecki, M. (1997). *Wygnancy ze Wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*. Warszawa: DIG. [in Polish].
- Litwin, 2000 – Litwin H. (2000). *Naplyw szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*. Warszawa: Semper. [in Polish].
- Litwin, 2016 – Litwin, H. (2016). *Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648)*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
- Lulewicz, 1983 – Lulewicz H. (1983). Połubiński Konstanty h. własnego. *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. XXVII). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo PAN. 368–369. [in Polish].
- Materiały, 1995 – Wajs, A. (Comps.). (1995). *Materiały genealogiczne, nobilitacje, indygenaty w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*. Warszawa: DIG. [in Polish].
- Rejestry popisowe, 2015 – Rachuba, A. (Comps.). (2015). *Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego księstwa Litewskiego z 1621 roku*. Warszawa: DIG. [in Polish].
- Universalny, 1998 – Krypiakewych, I., & Butych I. (Comps.). (1998). *Universalny Bohdana Khmel'nyts'koho, 1648–1657*. Kyiv: Vydavnychi dim "Al'ternatyvy". [in Ukrainian].

- Urzednicy, 2002 – Janas, E., & Kłaczewski, W. (Comps.). (2002). *Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*. Kórnik: Poznańska drukarnia naukowa. [in Polish].
- Wolff, 1885 – Wolff, J. (1885). *Pacowie. Materiały historyczno-genealogiczne*. Petersburg: z drukarni F. Suszczyńskiego. [in Polish].
- Yakovenko, 2008 – Yakovenko, N. (2008). *Ukrains'ka shliakhta z kintsia XIV – do seredyny XVII stolittia: Volyn' ta Tsentral'na Ukraina*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
- Źródła dziejowe – Jabłonowski, A. (Comps.). (1897). *Źródła dziejowe*. (Vol. XXII: Ziemie Ruskie. Ukraina [Kijów–Braclaw]). Warszawa: skl. gl. w księg. Gebethnera i Wolffa. [in Polish].

UDC: 94(474.5):94(477)"1655"

Олександр Юга,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Кам'янець-Подільського національного університету
Імені Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський),
oleksandr.juha@i.ua,
orcid.org/0000-0001-9872-8929

ЗГАСАННЯ ІНТЕРЕСУ ЛИТОВСЬКОЇ ЗНАТІ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ "УКРАЇНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ" В РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1655 р.

У статті з'ясовуються причини згасання інтересу представників знаті Великого князівства Литовського до розв'язання "української проблеми" в Речі Посполитій, що спостерігалось упродовж другої половини 1655 р. Визначено чинники, які впливали на сприйняття й оцінки литовськими урядовцями становища Литви в середині 1655 р., а відповідно їх внутрішньо- та зовнішньополітичні орієнтири.

Визначено, що після нападу влітку 1655 р. на Річ Посполиту шведських військ та перебуваючи в стані війни з Московською державою, в середовищі правлячої еліти Великого князівства Литовського виокремилися декілька угруповань: прошведське, промосковське та пропольське. Натомість, немає даних, які б чітко засвідчували існування проукраїнського угруповання. Залишається нез'ясованим, яку позицію щодо козацької України займали прихильники інших векторів зовнішньополітичного курсу Литви, які і склали політичну еліту князівства – Я. Радзивілл, П. Сапіга, В. Гонсевський та інші урядовці.

З'ясовано, що в умовах наступу російських та шведських військ серед литовської знаті відбулося різка втрата інтересу до розв'язання власне "української проблеми". Значно більшої ваги набувала проблема порятунку теренів Великого князівства Литовського та відстоювання окремими представниками владних кіл або угрупованнями знатних родів власних прагматичних інтересів. Причому пошук найоптимальніших шляхів і засобів їх реалізації пов'язувався в основному з двома зовнішньополітичними векторами: шведським і російським. Частина впли-

вових у князівстві родів вбачала порятунок свого становища у підтримці короля Яна Казимира та збереженні єдності Речі Посполитої. За таких умов власне "українська проблема" влітку – восени 1655 р. зникла з поля зору литовської знаті.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Я. Радзивілл, литовська знать, "українська проблема", Річ Посполита, Швеція, Московська держава.

Oleksandr Juha,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Senior Lecturer at the Kamyanets-Podilsky
National University named after Ivan Ogienko
(Ukraine, Kamianets-Podilskyi),
oleksandr.juha@i.ua,
orcid.org/0000-0001-9872-8929

LOSS OF INTEREST OF THE LITHUANIAN NOBILITY IN THE SOLUTION OF THE "UKRAINIAN PROBLEM" IN THE COMMONWEALTH IN THE SECOND HALF OF 1655

The article explains the reasons for the disappearance of the interest of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania in the solution of the "Ukrainian problem" in the Commonwealth, which was observed during the second half of 1655, and, accordingly, their domestic and foreign policy orientations.

It is determined that after the attack of the Polish Commonwealth on 1655 in the summer of 1655, and in a state of war with the Moscow state, several groups emerged in the midst of the ruling elite of the Grand Duchy of Lithuania: the Swedish, the pro-Moscow and the pro-Polish. Instead, there is no evidence that clearly demonstrates the existence of a pro-Ukrainian group. It remains unclear what position the supporters of other vectors of Lithuania's foreign policy have taken regarding Cossack Ukraine, which included the political elite of the principality – J. Radziwill, P. Sapiga, V. Honsiewski, and other officials.

It was found that in the conditions of attack of Russian and Swedish troops among the Lithuanian nobility there was a sharp loss of interest in solving the "Ukrainian problem". Much more important was the problem of saving the territory of the Grand Duchy of Lithuania and asserting certain representatives of power circles or groups of noble families of their own pragmatic interests. Moreover, the search for the best ways and means of their realization was connected mainly with two foreign policy vectors: Swedish and Russian. Some influential in the principality of the families saw the salvation of their position in support of King Jan Casimir and the preservation of the unity of the Commonwealth. Under such conditions, the actual "Ukrainian problem" in the summer – in the autumn of 1655 disappeared from view of the Lithuanian nobility.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Ya. Radziwill, Lithuanian nobility, "Ukrainian problem", Commonwealth, Sweden, Moscow state.

Однією з подій, яка значно ускладнила становище Речі Посполитої в середині XVII ст., був напад на неї влітку 1655 р. Швеції. Він відбувся в час, коли тривала війна з козацькою Україною та Московською державою. Як наслідок, це стало для Польсько-Литовської держави неабияким випробуванням на міцність, адже питання збереження єдності держави та монолітності її політичної еліти в умовах федеративного устрою стало надзвичайно актуальним. Справа в тому, що від утворення в 1569 р. Речі Посполитої відносини між Литвою та Коронаю були далеко не бездоганними. В значній мірі це було зумовлено прагненням литовської політичної еліти відстояти і зберегти політичну рівноправність князівства з Коронаю в межах єдиного державного тіла.

В умовах шведського наступу 1655 р. для Литви йшлося вже не стільки про рівноправність, скільки про власний порятунок, адже її територія перетворювалася на епіцентр військового протистояння. Відтак, не маючи підтримки з боку Варшави та можливості вести одночасну боротьбу з козацькою Україною, Московською державою та Швецією, литовський гетьман Я. Радзивілл разом з багатьма магнатами вирішили укласти угоду з останньою на умовах визнання свого підданства королю Карлу X (Kubala, 1910: 267–291; Wasilewski, 1984: 159; Wisner, 1981: 91, 98). Власне це ставило під загрозу результати Люблінської унії, адже Річ Посполита, як проголошена у 1569 р. держава з двох складових – Корони і Литви, втративши фактично одну з них, могла продовжити своє існування лише в якості Корони Польської (і то навіть в її структурі владу короля Швеції визнала Великопольща (Wisner, 1981: 85)).

Попри примирення Великого князівства Литовського зі Швецією, його становище залишалось складним у зв'язку з продовженням війни з Московією та окупацією її військами литовських теренів. У зв'язку з цим, немало-важливе значення мало питання відносин з козацькою Україною, яка від початку 1654 р. була союзником Московської держави.

Аналіз наявних джерел та наукової літератури засвідчує, що в умовах наступу російських та шведських військ на території Великого князівства Литовського в середовищі його правлячої еліти виокремилися декілька угруповань: прошведське, промосковське та пропольське. Натомість, немає даних, які б чітко засвідчували існування проукраїнського угруповання. Залишається нез'ясованим, яку позицію щодо козацької України займали прихильники інших векторів зовнішньополітичного курсу Литви, які і склали політичну еліту князівства – Я. Радзивілл, П. Сапіга, В. Гонсевський та інші урядовці.

Проблеми української політики Великого князівства Литовського в середині XVII ст. загалом та позицій окремих представників його владної верхівки вже торкалися у своїх дослідженнях М. Грушевський (Hrushevskyi, 1997: 870–1631), В. Газін (Gazin, 2015: 160–168), Т. Василевський (Wasilew-

ski, 1973: 125–147), Г. Віснер (Wisner, 1981: 83–103), К. Коссаржецький (Koszarzecki, 2007: 277–301), Л. Кубаля (Kubala, 1910), М. Матвійов (Matwijów, 2001: 10–32), В. Чаплинський (Czaplinski, 1957: 137–196), Л. Заборовський (Zabogovsky), 1994) та ін. Проте, з'ясування причин втрати литовською правлячою верхівкою інтересу до розв'язання "української проблеми" в Речі Посполитій в другій половині 1655 р. не було предметом спеціального дослідження, що і зумовлює актуальність пропонованої статті.

Відомо, що упродовж 1654 р. та першої половини 1655 р. литовський гетьман Я. Радзивілл дотримувався курсу, спрямованого на врегулювання конфлікту з Військом Запорозьким шляхом домовленостей з верхівкою козацької старшини, наданням їй вигідного статусу в Речі Посполитій та покращенням становища реєстрового козацтва. Так, ще в другій половині березня 1655 р. Я. Радзивілл у своїх зверненнях до Б. Хмельницького, наказного гетьмана І. Золотаренка та представника київського метрополита ніжинського протопопа М. Філімоновича підкреслював готовність Яна Казимира продемонструвати українцям "милість" і "ласку" та намагався вплинути на Золотаренка й старшину, обіцяючи їм особливі привілеї і свою особисту підтримку перед королем (Akty, 1889: 535–540, 546–550). Наприкінці травня спеціальною делегацією від обох палат сейму було розроблено інструкцію для переговорів з українським урядом. Серед цілого ряду річпосполитських урядовців її підписали також Я. Радзивілл і литовський підканцлер К. Л. Сапіга (Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi, Rkps. 402: 51–60; Hrushevskiy, 1997: 1093–1096), що дає підстави говорити про їх підтримку необхідності проведення переговорів з Військом Запорозьким. Результатом примирення мав стати розрив козацької України з Московською державою.

Проте, виникає питання – як змінилася позиція литовських урядовців щодо шляхів розв'язання "української проблеми" після нападу Швеції та чи можна говорити про монолітність політичної еліти князівства у ставленні до козацької України?

Дані джерел свідчать, що станом на липень 1655 р., в умовах розгортання наступу шведів, Я. Радзивілл і В. Гонсевський очолювали литовські війська, які протистояли наступу російських військ (Zabogovsky), 1994: 8). Проте, дуже швидко їх позиції розійшлися. Перший з них відразу ж пішов на порозуміння зі шведським королем Карлом X. Таке рішення було зумовлене успіхами російських військ та слабкістю власне литовських, що не дозволяло вчинити належного спротиву. Ініціатором ідеї підданства шведському королю швидше за все був віленський біскуп Є. Тишкевич, позицію якого підтримав Я. Радзивілл. Так, в листі від 4 серпня до Я. Лещинського литовський гетьман повідомляв, що "йдучи за думкою й. м. біскупа віленського написав лист, прохаючи шведів про допомогу" (Czaplinski, 1957: 156; Wisner, 1981: 86). Листа підписали також Є. Тишкевич й Б. Радзивілл і наприкінці

липня його було відправлено шведському королю (Wasilewski, 1973: 136). Як пізніше визнавав Я. Радзивілл, все це робилося тому, що "іншого способу рятуватися не було" (Wasilewski, 1973: 135), оскільки була нагальна потреба, "щоб їх (литовців – *Авт.*) від царської величності швед заступив" (Zaborovsky`j, 1994: 27).

Цікаво, що з-поміж умов, на яких частина литовської верхівки погоджувалася на прийняття шведської протекції, йшлося про право спільної участі з коронним військом "проти спільного неприятеля: царя і козаків" (Wisner, 1981: 87). Відтак, припускаємо, що вже в умовах наступу шведських військ позиція Я. Радзивілла дещо змінилася: якщо наприкінці травня – початку червня він схилився до безпосередніх переговорів з Б. Хмельницьким (з метою послаблення військового потенціалу Московії), то з липня така необхідність у сприйнятті литовського гетьмана очевидно відпала, адже з'явився шанс скористатися послугами куди сильнішого союзника – Швеції. Окрім того, не слід відкидати намірів литовського гетьмана скористатися шведською підтримкою задля зміцнення власного авторитету і влади в князівстві. Тим більше, що ситуація для цього дійсно була сприятливою, адже Річ Посполита стояла перед перспективою розпаду, король Ян Казимир втрачав владу. Як з'ясував польський дослідник Г. Віснер Януш і Богуслав Радзивілли планували добитися з допомогою шведського короля утворення з теренів Литви і частини Корони двох підвладних їм князівств, які в результаті утворили б одну державу (Wisner, 1981: 89). Можливо йшлося також про спробу повернути території, втрачені Литвою в результаті укладення Люблінської унії 1569 р.

Водночас, здійснювалися заходи щодо стримування наступу російських військ шляхом переговорів з царськими боярами і воєводами, а також і з українськими урядовцями. Саме з таким розпорядженням до Я. Радзивілла на початку серпня через свого секретаря звернувся Ян Казимир, щоб литовський гетьман "якими зможе способами, щоб в такій опалі Вітчизни, з москалями і козаками, мир уклав" (Wisner, 1981: 89). 4 серпня віленський біскуп Є. Тишкевич звернувся до полковника І. Золотаренка з пропозицією укладення перемир'я – "щоб кров не проливати". Також просив бути "заступником перед воєводами його ц. в. (царської величності – *Авт.*), щоб краще помириться" (Zaborovsky`j, 1994: 11–12). Звернення Є. Тишкевича було поодиноким випадком в контексті безпосередніх контактів представників литовських владних кіл з українськими урядовцями в умовах шведського наступу на Річ Посполиту. Причому не з питання розв'язання власне "української проблеми", а в контексті пошуку додаткових важелів впливу на російський уряд задля укладення перемир'я з Московією.

5 серпня Є. Тишкевич, Я. Радзивілл і В. Гонсевський звернулися з листом до російських воєвод з пропозицією укладення перемир'я – "щоб давні відносини знову могли бути підтверджені такими договорами, якими б вічну

прияєнь непорушно могли дотримати" (Zaborovsky`j, 1994: 17). Цікавою була спроба авторів листа переконати адресатів у єдності в середовищі литовської політичної еліти щодо курсу на укладення договору з царем: у зверненні зазначалося – *"ми, сенатори, урядники і рицарство ВКЛ"*, що було далеким від реального стану справ у князівстві. Так, сам Я. Радзивілл наприкінці серпня під час розмов з царським послом В. Ліхарьовим визнавав, що *"у нас думка наша по різному пішла, у всіх у нас думка різна"* (Zaborovsky`j, 1994: 31).

В деяких випадках позиції представників литовської знаті влітку 1655 р. відзначалися неоднозначністю. Зокрема, це стосувалося литовського польного гетьмана В. Гонсевського. Як з'ясував український дослідник В. Газін, з однієї сторони він орієнтувався на Москву і покладався на милість царя, а з іншої – декларував свою відданість королю Яну Казимиру і Речі Посполитій (Gazin, 2015: 161–162; Zaborovsky`j, 1994: 30–31). Більше того, звинувачував Я. Радзивілла у зраді польського короля, стверджуючи, що *"панства багато з ним не хочуть до шведів"* (Zaborovsky`j, 1994: 30). До підтримки Я. Казимира схилився також П. Сапіга (Zaborovsky`j, 1994: 46). Хоча також не відкидав і необхідності переговорів з царем. Так, за даними російського посла Ф. Ртищева, який зустрічався з П. Сапігою в 20-х числах вересня *"і гетьман П. Сапіга, і сенатори пили чашу за здоров'я й. ц. в. (його царської величності – Авт.), і за королівське вкупі (водночас)"* (Zaborovsky`j, 1994: 50).

Також надіслали до царя свого посла С. К. Глядовіцького з проханням, щоб цар *"війська свої затримав і не велів надалі чинити з неприязню і з війною"*. Позицію П. Сапіги підтримували брестський воєвода М. Брезовський, маршалок великий литовський К. Завіша та мстиславський воєвода Ю. Гурський (Zaborovsky`j, 1994: 53–54, 63–64). Щодо їх ставлення до шведів, то у випадку *"якщо швед на них наступатиме, то і вони проти них стояти будуть і битися до смерті"* (Zaborovsky`j, 1994: 64). В окремому пункті зверталися до царя з проханням *"гетьмана Богдана Хмельницького і київських воєвод від війни стримати"* (Zaborovsky`j, 1994: 65). Погоджуємося з висловленими В. Газіним міркуваннями, що неоднозначна політика представників литовської знаті була зумовлена одночасним бажанням частини литовських урядовців (за умов непевності становища Великого князівства Литовського) шляхом постійного декларування прихильності до московського царя стримати наступ російських військ, зберегти свої володіння на теренах Литви та, водночас, побоюваннями заміни шляхетської демократії царським самодержавством (Gazin, 2015: 162).

Отже, після нападу влітку 1655 р. на Річ Посполиту шведських військ та перебуваючи в стані війни з Московською державою, в середовищі литовської знаті відбулося різке згасання інтересу до розв'язання власне *"української проблеми"*. Значно більшої ваги набувала проблема порятунку теренів Великого князівства Литовського та відстоювання окремими представни-

ками владних кіл або угрупованнями знатних родів власних прагматичних інтересів. Причому пошук найоптимальніших шляхів і засобів їх реалізації пов'язувався в основному з двома зовнішньополітичними векторами: шведським і російським. Частина впливових у князівстві родів вбачала порядок свого становища у підтримці короля Яна Казимира та збереженні єдності Речі Посполитої. За таких умов власне "українська проблема" влітку-восени 1655 р. практично зникла з поля зору литовської знаті.

BIBLIOGRAPHY

- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.* Санкт-Петербург: Тип. Ф. Елеонского и К°, 1889, т. 14: 1654–1655 гг., 902.
- Газін В. Між Москвою та Варшавою: Вінцент Корвін-Госевській як образ литовської еліти в умовах російсько-польської війни 1654–1667 рр. *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства литовського*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015, т. 3, 160–168.
- Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, 1997, т. IX, ч. 2: 1654–1657, 870–1631.
- Заборовский Л. В. *Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы, исследования*. Москва: Наука, 1994, 189.
- Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi*. Rkps. 402, 51–60.
- Czaplinski W. Rola magnaterii i szlachty w pierwszych latach wojny szwedzkiej. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. Warszawa, 1957, т. 1, 137–196.
- Kossarzecki K. Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 2007, 277–301.
- Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655. *Szkice historyczne*. Kraków, 1910, ser. 3, 443.
- Matwijów M. Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwiłła w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655. *Wroclawskie studia wschodnie*, 2001, № 5, 10–32.
- Wasilewski T. *Ostatni Waza na polskim tronie*. Katowice, 1984, 295.
- Wasilewski T. Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 1973, т. 18, 125–147.
- Wisner H. Rok 1655 w Litwie: petraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 1981, r. XXVI, 83–103.

REFERENCES

- Akty, 1889 – *Akty, odnosyashhiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii*. (1889). Sankt-Peterburg: Tip. F. Eleonskogo i K° (Vol. 14: 1654–1655). [in Russian].
Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi. Rkps. 402, 51–60. [in Polish].
- Czaplinski, 1957 – Czaplinski, W. (1957). Rola magnaterii i szlachty w pierwszych latach wojny szwedzkiej. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660* (Vol. 1). Warszawa, 137–196. [in Polish].
- Gazin, 2015 – Gazin, V. (2015). Mizh Moskvoiu ta Varshavoiu: Vintsent Korvin-Hosievskii yak obraz lytovskoi elity v umovakh rosiisko-polskoi viiny 1654–1667 rr. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva lytovskoho* (Vol. III). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 160–168. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, 1997 – Hrushevskiy, M. S. (1997). *Istoriia Ukrainy-Rusy* (Vol. IX, 2: 1654–1657). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Kossarzecki, 2007 – Kossarzecki, K. (2007). Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresi załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 277–301. [in Polish].
- Kubala, 1910 – Kubala, L. (1910). Wojna moskiewska r. 1654–1655. *Szkice historyczne*, 3. [in Polish].
- Matwijów, 2001 – Matwijów, M. (2001). Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwiłła w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655. *Wroclawskie studia wschodnie*, 5, 10–32. [in Polish].
- Wasilewski, 1984 – Wasilewski, T. (1984). *Ostatni Waza na polskim tronie*. Katowice. [in Polish].
- Wasilewski, 1973 – Wasilewski, T. (1973). Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, (18), 125–147. [in Polish].
- Wisner, 1981 – Wisner, H. (1981). Rok 1655 w Litwie: petraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. R. XXVI, 83–103. [in Polish].
- Zaborovsky, 1994 – Zaborovsky, L. V. (1994). *Velikoe kniazhestvo Litovskoe i Rossiya vo vremya polskogo Potopa (1655–1656 gg.): Dokumenty, issledovaniya*. Moskva: Nauka. [in Russian].

Археологія

UDC: 904:72(477)"13/14"

Ігор Старенький,
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
Кам'янець-Подільський державний історичний
музей-заповідник (Україна, Кам'янець-Подільський),
starenkiy_igor@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-7676-4128

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛАЦУ XIV–XV ст. У БАКОТІ УПРОДОВЖ 60-х рр. XX ст.

У статті розглядається археологічне вивчення палацового комплексу в Бакоті у 1961 та 1963–1965 рр., проведене початково експедицією Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника під керівництвом Григорія Хотюна, а пізніше – об'єднаною експедицією Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та Хмельницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом Іона Винокура. У ході досліджень вдалося розкрити всю площу споруди, яка мала розміри 30×10 м. Залишки будівлі датовані XIV–XV ст. та інтерпретовані як палац Немирі (Петра) Бакотського – власника Бакоти з 1388 р, який на 1407 р. згаданий в документах як "староста подільський". Встановлено, що будівля мурована з тесаного каменю-вапняку на вапняковому розчині. Північна стіна споруди "врізана" в терасований схил гори, а південна (фасадна) водночас мала невелику глибину залягання

фундаменту – 0,6 м. При дослідженні виявлено елементи декору (наличники, карнизи тощо), плитку на підлозі, які були виготовлені з місцевого дністровського вапняку. Нами проведено аналіз археологічних знахідок з розкопок, які зберігаються у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та висловлено деякі міркування з приводу датування будівлі. Зокрема, при детальному розгляді археологічного матеріалу з розкопок визначено, що знайдені архітектурні елементи не піддаються надійному датуванню, а нечисленні фрагменти посуду та пічних кахлів відносяться до XVII–XVIII ст. Визначення часу зведення палацу було здійснене на основі архітектурних спостережень Григорія Логвина за практично повної відсутності надійно датуючих археологічних знахідок (фрагменти керамічних виробів, нумізматичний матеріал, озброєння тощо). Окрім того додатковим поштовхом до атрибуції дослідженого археологічного об'єкту як палацу Немирі XIV–XV ст. став аналіз історичних подій, які пов'язані з регіоном та Бакотою зокрема у вказаний історичний період. З точки зору археології нині таке датування не виглядає переконливим. Виходячи з цього, на сьогодні існує необхідність подальшого археологічного вивчення палацового комплексу, однак воно сильно ускладнюється відсутністю фінансування на проведення робіт та тим, що залишки споруди практично повністю розібрані.

Ключові слова: Бакота, палац, Немиря, розкопки, археологічна експедиція, Іон Винокур, Григорій Хотюн.

Ihor Starenkiy,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Leading Research Fellow, Kamianets-Podilskyi State
Historical Museum-Reserve (Ukraine, Kamianets-Podilskyi),
starenkiy_igor@ukr.net,
orcid.org/0000-0001-7676-4128

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF PALACE OF THE 14th–15th CENTURIES IN BAKOTA IN THE 60'S OF THE 20th CENTURY

The article deals with the archaeological study of the palace complex in Bakota in 1961 and 1963–1965, which was initially carried out by the expedition of the Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve under the direction of Gregory Hotyun, and later by the united expedition of Kamianets-Podilskyi the Pedagogical Institute, the Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve and the Khmelnytsk Regional Museum of Local History under the direction of Ion Vinokur.

During the research, it was possible to uncover the entire area of the building, which was 30×10 m in size. The remnants of the building were dated 14–15 centuries and interpreted as the palace of Nemyria. It was established that the palace is a brick-stone made of lime stone with lime mortar. The north wall of the building was "cut" into the terraced slope of the mountain, while the

southern (facade) wall had a slight depth of laying of the foundation – 0,6 m. The study revealed elements of decoration (curtains, cornices, etc.), tiles on the floor, made of local Dniester limestone.

We have carried out an analysis of archaeological finds from excavations that are stored in the funds of the Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve and some thoughts about the dating of the building are expressed. In particular, with a detailed examination of the archaeological material from excavations, it is determined that the architectural elements found are not reliable for dating, and a few fragments of cookware and stove tiles date back to the 17–18 centuries.

The dating of the palace was carried out mainly on the basis of architectural observations of Hryhorii Logvin in the almost complete absence of reliably dating archaeological finds (fragments of ceramic products, numismatic material, weapons, etc.). In addition, an additional impetus to the attribution of the investigated archaeological site as a palace of Nemyria which dates 14th–15th centuries was the analysis of historical events that are related to the region of Bakota in particular during this historical period. From the point of view of archeology today, such dating does not look convincing.

Proceeding from this, today there is a need for further archaeological study of the palace complex, but it is greatly complicated by the lack of funding for the work and the fact that the remnants of the building are almost completely disassembled.

Keywords: *Bakota, palace, Nemyria, excavations, archaeological expedition, Ion Vinokur, Hryhorii Khotyun.*

На сьогодні ми бачимо в Україні зростання інтересу до археології пізньосередньовічного часу, зокрема й періоду входження українських земель до складу Великого князівства Литовського. Одним з важливих моментів є вивчення результатів археологічних досліджень пам'яток означеного періоду. У цій статті ми звернемо увагу на дослідження палацового комплексу поблизу затопленої сьогодні літописної Бакоти, які були проведені протягом 1961 та 1963–1965 рр.

Варто зазначити, що дослідники не звертали увагу на дослідження цієї непересічної пам'ятки, винятком може слугувати стаття дослідників цього палацу Іона Винокура та Григорія Хотюна (Винокур, Хотюн, 1965: 85–86) та інформація в монографія "Бакота. Столиця давньоруського Пониззя" (Винокур, Горішній, 1994: 229–232). Джерельною базою дослідження виступають матеріали звітів про проведення розкопок у Бакоті, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України та речові знахідки, що нині перебувають у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

На сьогодні вкрай слабко висвітлено інформацію про палацовий комплекс у Бакоті, матеріали археологічних звітів малодоступні для дослідників, а знайдений речовий інвентар й досі залишався неопублікованим. Саме

тому основу цієї публікації становлять археологічні звіти, архівні матеріали та речові знахідки з розкопок. Окрім того, при детальному аналізі матеріалів виникають певні сумніви щодо правильності датування споруди XIV–XV ст.

Розвідкові роботи, в ході яких було виявлено палац в урочищі Двір, проведено 23–26 серпня 1961 року експедицією Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (Архів К-ПДІМЗ, ф. 1, спр. 46, арк. 37–39; Старенький, 2015: 188). Урочище Двір розташоване на північно-східній околиці нині вже затопленого села Бакота зліва від дороги, що веде до села зі Старої Ушиці на схилі крутого правого берега струмка, що тече зі сходу на захід та впадає в Дністер.

1963 року археологічні розкопки проводилися об'єднаною археологічною експедицією Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та Хмельницького обласного краєзнавчого музею на чолі з Іоном Винокуром, Григорієм Хотюном та Юрієм Бойком (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1963/29, арк. 3). Верхній шар потужністю 0,35–0,4 м становило сміття, що являло собою шматки каменю-вапняку та щебінь впереміш із ґрунтом. Розкоп заклали по лінії схід-захід уздовж схилу. Уздовж урвища вдалося виявити південну стіну будівлі, довжина якої становила 30 м, а ширина в східній частині 0,76–0,8 м, у західній – 0,6–0,7 м (іл. 1). Викладена вона з каменю-вапняку на вапняному розчині з домішками вуглинок, попелу та товченої цегли. Збережена висота стіни становила 0,8–1,0 м. Закладена вона на неглибокому фундаменті: шурфи в центральній та східній частині стіни показали, що потужність фундаменту становила лише 0,45–0,5 м. У південно-східному куті виявлено виступ з прибудованим склепінчастим входом, що являв собою п'ять кам'яних сходинок, що виводили на невеликий майданчик розміром 2,2×2 м (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1963/29, арк. 3; Винокур, Горішній, 1994: 230). На рівні першої сходини в невеликій ніші розміром 0,24×0,15×0,18 м знайдено жменю горілого зерна (іл. 2). Сліди пожежі також зафіксовані на каменях в основі стіни. У південній стіні зафіксовано 3 віконних та 2 дверних отвори, ширина яких становила 0,8–1,0 м та 1,7 м відповідно. Висоту отворів встановити не вдалося через незначну збережену висоту стін (Винокур, Горішній, 2015: 230).

Західна стіна мала довжину 10 м. У ній зафіксовано віконний та дверний отвір, шириною 0,9 та 1,1 м відповідно. У північно-західному куті споруди в кінці західної стіни виявлено кам'яні сходи, що вели до зазначених вище дверей. Остання верхня сходинка виводила в коридор шириною 1,8 м та довжиною 4,6 м. Його підлога була викладена керамічними плитками прямокутної форми, які були зафіксовані *in situ* (іл. 3). Розмір плиток становить 22×32 см, датував їх І. Винокур XIV–XV ст. (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1963/29, арк. 3; Винокур, Горішній, 1994: 230).

За 1,1 м на південь від південної стіни виявлено залишки фундаментів шириною 0,65 м, що розташовувалися паралельно до стіни. І. Винокур припустив, що це основа критої галереї. Окрім того, вздовж південної стіни знайдено залишки кам'яного мощення подвір'я в цокольній частині споруди (Винокур, Горішній, 1994: 230).

Всередині будівлі при розчистці основи південної стіни в районі дверного отвору зафіксовано вапнякові плитки квадратної та трикутної форми, які стратиграфічно лежали значно нижче загаданих вище керамічних плиток. Це дало змогу припустити І. Винокуру, що споруда була двоповерховою: на першому поверсі мощення підлоги виконано вапняковими плитками, а на другому – керамічними. Розміри квадратних плиток становили 25×25 см, прямокутних – 28×16 см, висота трикутних плиток – 20 см (Винокур, Горішній, 1994: 231).

Північна сторона будівлі врізалася в схил. Вдалося встановити, що спеціально під будівлю було проведено терасування схилу з підрізанням його північної частини (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1963/29, арк. 6).

Резюмуючи дослідження 1963 року, Іон Винокур писав: "Архітектурні спостереження, проведені Г. Н. Логвином, дають підстави припустити, що це післямонгольська будівля. Припускаємо, що нижньою датою її існування можна вважати XIV століття. Що стосується верхньої дати, то тут треба враховувати історичні джерела, що стосуються Поділля XV століття ... Кам'яний палацовий комплекс, виявлений в урочищі Двір, не міг існувати пізніше XV ст. Отже, приблизна дата спорудження – XIV–XV ст." (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1963/29, арк. 7–8). Це ж він повторив значно пізніше в монографії "Бакота. Столиця давньоруського Пониззя" (Винокур, Горішній, 1994: 231).

В археологічному звіті за 1965 р. І. Винокур зазначав про продовження робіт в основному в східній частині будівлі. Тут виявлено стіну довжиною 3,35 м, висотою 0,4 м, що стояла на потужному фундаменті, а її глибина досягала 1,5 м. У ході робіт розчистили приміщення № 4а та відкрили північно-східний кут будівлі. Кімнати № 4а та № 4 з'єднував дверний отвір, розміром 3,1×3 м (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1965/30, арк. 15). Вдалося встановити, що стеля приміщення являла собою хрещате склепіння, п'яти якого знаходилися на висоті 1,42 м від підлоги. Кладка стін нерегулярна з підбором лицевих блоків. По осі дверного отвору на протилежній стіні кімнати № 4а на висоті 1,2 м від підлоги зафіксовано нішу розміром 1,0×0,64×0,62 м. Північно-східний кут будівлі являв собою внутрішній кут просторого приміщення № 9, а його розмір становив 6,1×8,55 м. Воно було розділене трьохпролітною аркадою. Цікаво, що північна стіна цього приміщення являла собою природню скелю (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1965/30, арк. 16). У приміщенні № 9 біля дверного отвору заклали шурф, розміром 0,9×1,2 м. На глибині 1,47 м зафіксовано кам'яне мощення, на якому стояв

дверний укіс. У його кладці виявлено паз розміром 0,27×0,14 м під поріг з дубового бруса. Стратиграфія шурфу виглядала наступним чином:

1. 0–0,25 м – дерн з вуглинками, шматками розчину та дрібного каміння;
2. 0,25–0,35 м – темно-сірий шар зі шматками сланцю;
3. 0,35–0,39 м – світло-сірий шар зі шматками каміння;
4. 0,39–0,47 м – світло-сірий шар з дрібним камінням;
5. 0,47–0,56 м – чорнозем;
6. 0,56–0,62 м – дрібний пісок;
7. 0,62–1,47 м – суглинистий ґрунт з камінням.

У західному профілі шурфу додатково виділялися 8-й (дрібне каміння) та 9-й (завал каміння з будівлі) шари (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1965/30, арк. 18).

Того ж польового сезону розчищено цокольну частину південної стіни. Окрім того зроблено поперечний переріз розчищеної у 1964 р. кімнати № 6. Вдалося встановити, що висота приміщення становила 2,24 м. Північна ж торцева стіна, роблячи уступ на 0,9 м, піднімалася ще на 2,28 м, утворюючи половину коридору другого поверху, на більшій частині площі якого збереглася керамічна плитка. Завдяки цьому вдалося встановити, що перепад між рівнями підлог першого та другого поверху становив 3,67 м (НА ІА НАНУ, ф. Експедиції, од. зб. 1965/30, арк. 19).

Зі східної сторони будівлі виявлено рештки господарської частини. Її збереженість була значно гіршою, ніж основної частини споруди, являючи собою окремі залишки фундаментів, які прилягали до східної стіни палацу на площі 10×4 м (Винокур, Горішній, 1994: 231–232).

1965 року Євгенією Пламеницькою та Анатолієм Тюпичем проведено обміри палацу та складено креслення.

Підсумки археологічного дослідження палацового комплексу в Бакоті І. Винокур навів у монографії "Бакота. Столиця давньоруського Пониззя": "Відкритті і дослідженні розкопками в урочищі Двір залишки будинку за стратиграфічними спостереженнями, технікою кладки фундаменту і стін, використанням розчину, фрагментами декору інтер'єру й фасаду (кам'яні плити підлоги, різьбленні карнизи і наличники, керамічні плитки підлоги другого поверху) засвідчують наявність пізньосередньовічної споруди. За характером кладки й розчину, наявністю керамічних облицювальних плиток XIV ст. на підлозі другого поверху відкритий комплекс може бути віднесений до XIV–XV ст." (Винокур, Горішній, 1994: 231). На наше переконання, основою для датування став документ про надання Костянтином і Федором Коріатовичами у 1388 р. Бакоти Немирі (Tęgowski, 1997:170–171; Kurtyka, 2011: 339–340). Він же виступив свідком в грамотах Ягайла 1407 р. Ісаку на Тисоловці і Ходьку на Ярмолинці як "староста подільський" (Сіцінський, 2009: 39).

Значна частина матеріалів з археологічних досліджень палацу 1961 та 1963–1965 рр. зберігається у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Численними являються зразки будівельного розчину та штукатурки (Фонди К-ПДІМЗ, Арх. 30787–30789, Арх. 32973–32974, Арх. 32976, Арх. 33555–33557, Арх. 33560). Розчин вапняний, з вкрапленнями вуглинок, органіки та товченої цегли. Окрім того зберігається значна кількість архітектурних деталей будівлі з тесаного вапняку у вигляді стовпчиків, фрагментів білокам'яних блоків для облицювання фасаду та ін. (мал. 4) (Фонди К-ПДІМЗ, Арх. 33939–33940, Арх. 32963, Арх. 33558, Арх. 33908–33910, Арх. 33972, Арх. 30783–30784, Арх. 32938), а також плитки з мощення підлоги першого поверху (Фонди К-ПДІМЗ, Арх. 30100, Арх. 29275–29276, Арх. 30782, Арх. 33561–33563). Окрім того є і ряд виробів із заліза (пластини, штаби, стержні), які через корозійні процеси практично повністю втрачені (Фонди К-ПДІМЗ, Арх. 32624–32634) (при передачі стосовно металу не проведено консерваційних робіт). Зазначимо, що вище згадані знахідки не є датуючими артефактами, а отже за ними вік споруди визначити не можливо.

Поряд з цим у фондах музею-заповідника зберігається невелика колекція фрагментів керамічних та скляних виробів, знайдених у ході дослідження палацового комплексу. Їх датування значною мірою відрізняється від датування палацу. Два фрагменти горщиків репрезентують трипільську культуру (за рахунок відсутності розпису та незначну величину фрагментів приналежність до етапу та локально-хронологічного утворення визначити не вдалося).

Арх. 29837 – денце з фрагментами стінок жовтоглиняної тонкостінної посудини, яку датували XVI–XVII ст. (на наш погляд датування варто відкорегувати і визначити XVII–XVIII ст.), знайдене 1961 року Андрієм Гречко; діаметр денця 8,5 см, збережена висота – 4,1 см.

Арх. 30684 – фрагмент коробчастої кахлі 12×13×9 см, теракотового кольору, лицьова пластина гладка, по краю має рамку, румпа висока, потовщена на краю. Такі кахлі датуються в межах XVIII ст.

Арх. 34016 – фрагмент вінця чорнодимленого горщика з розкопок 1963 року; вінце заокруглене, злегка потовщене, відігнуте назовні, з кутастим заломом з внутрішнього боку; дослідниками уламок датований XVI–XVII ст.

Окрім того незначну кількість матеріалів виявлено в науково-допоміжному фонді Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Серед знахідок два уламки денця скляних пляшок та фрагмент вінця склянки, які датуються XIX ст. Два фрагменти накривок до горщиків (збереглися копитця) датуються XVI–XVII ст. та XVIII ст. Уламок стінки макітри з вінцем можна продатувати в межах II половини XVII–XVIII ст. Фрагмент денця горщика, покритого з внутрішньої сторони поливою, відносимо до XIX ст., так само як і бік з вінцем накривки теракотового кольору. Ще

один фрагмент вінця горщика з рельєфним підтрикутним валиком на зовнішній стороні можна датувати XVII – початком XVIII ст.

Отже, виявлений у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника археологічний матеріал з досліджень палацу в Бакоті є різночасовим і датується в межах XVI–XIX ст.

Розкопаний у 1961 та 1963–1965 рр. палацовий комплекс датований археологами та архітекторами XIV–XV ст., головню на основі архітектурних спостережень, за зовнішніми ознаками елементів будівельного декору та розчину. Палац було віднесено до часу входження подільських земель до складу Великого князівства Литовського і пов'язували його зі згаданим в актових документах Немирею (Немиря Бакотський), який володів Бакотою. Водночас виявлений археологічний матеріал, який зберігається у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, датується в межах XVI–XIX ст., що значно відрізняється від датування самого палацового комплексу. Це власне дає підстави висловити певні сумніви щодо правильності визначення хронологічного періоду існування споруди. Для того, щоб прояснити ситуацію, необхідно провести дослідження палацового комплексу в Бакоті широкими площами, однак це ускладнюється тим, що більшість фрагментів фундаментів знищено в період 1990–2010-х рр.

ARCHIVES

Архів К-ПДІМЗ – Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [Archive of the Kamianets-Podilskiy State Historical Museum-Reserve].

НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАН України [Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine].

Фонди К-ПДІМЗ – Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [Funds of the Kamianets-Podilskiy State Historical Museum-Reserve].

BIBLIOGRAPHY

Винокур, Горішній, 1994 – Винокур І. С., Горішній П. А. *Бакота. Столиця давньоруського Пониззя*. Кам'янець-Подільський: Центр поділлезнавства, 1994, 362.

Винокур, Хотюн, 1965 – Винокур І. С., Хотюн Г. Н. Исследование средневекового дворца-замка в Бакоте. *Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Хмельницький, 1965, 85–86.

Сіцинський, 2009 – Сіцинський Ю. Й. *Поділля під владою Литви*. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2009, 160.

- Старенький, 2015 – Старенький І. О. Археологічні дослідження Г. М. Хотюна. *Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність*. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2015, 186–191.
- Kurtyka, 2011 – Kurtyka J. *Podole w czasach Jagiellońskich: studia i materiały*. Kraków: Societas Vistulana, 2011, 637.
- Тєговський, 1997 – Тєговський J. *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku*. *Teki Krakowskie*, 1997, № 5, 155–176.

REFERENCES

- Kurtyka, J. (2011). *Podole w czasach jagiellońskich: studia i materiały*. Kraków: Societas Vistulana. [in Poland].
- Sitsynskiy, Yu. Y. (2009). *Podillia pid vladoiu Lytvy*. Kam'ianets-Podilskiy: PP "Medobory-2006". [in Ukrainian].
- Starenkiy, I. O. (2015). *Arkheolohichni doslidzhennia H. M. Khotiuna. Muzeina sprava na Podilli: istoriia ta suchasnist*. Kam'ianets-Podilskiy: PP "Medobory-2006", 186–191. [in Ukrainian].
- Тєговський, J. (1997). *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku*. *Teki Krakowskie*, 5, 155–176. [in Poland].
- Vynokur, I. S. & Horishnii, P. A. (1994). *Bakota. Stolytsia davnoruskoho Ponyzzia*. Kam'ianets-Podilskiy: Tsentr podillieznavstva. [in Ukrainian].
- Vynokur, I. S. & Khotiun, H. N. (1965). *Yssledovanye srednevekovoho dvortsazamka v Bakote. Tezy dopovidei Podilskoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii*. Khmelnytskyi, 85–86. [in Russian].

ІЛЮСТРАЦІЇ

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

Історіографічні розвідки

UDC: 930:(477)"12/15"

Andrii Blanutsa,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Senior Research Fellow, Institute of History of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
andriiblanutsa@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-0849-8056

HISTORIOGRAPHICAL VERSION AND INTERPRETATION OF PEREYASLAV LAND HISTORY IN THE SECOND HALF OF THE 13TH – THE FIRST HALF OF THE 16TH CENTURY

The history of the Pereyaslav principality during the Kyivan Rus' period was fruitfully and thoroughly studied in the past and is being researched now by historians and archaeologists. The nearness of this historic land to the Kyiv gave rise to the attention of the Kyivan dukes, who elevated their sons in the Pereyaslav. And this, on the other hand, did not stimulate the creation of the local princely dynasty. And shortly (at the time of the struggle of the empires of the Golden Horde and the Grand Duchy of Lithuania for the Rus' lands and heritage) the absence of the local princely dynasty did not contribute to the preservation of a separate political and administrative unit. Since then, the Pereyaslav land had become a part of Kyiv land and, in this regard, is being

studied by scientists. If a lot of archaeological and chronicle sources from the Rus' times preserved, but in the subsequent period, from the time of Pereyaslav land entry into the Golden Horde Empire (1240), their representativeness decreases sharply. In this regard, more problematic for historians was the "Lithuanian age" in the history of Pereyaslav land because of the minimal preservation of sources, both archaeological and written. Consequently, our research will allow answering several issues that remain unclear in the historiography of Pereyaslav land in the Tatar and Lithuanian times (second half of the 13. century – 1560ies). The main task is to study in what forms lasted life on the territory of Pereyaslav land, because of the absence of the comprehensive study on this topic.

The object of the research. This study deal with the political and social and economic history of Pereyaslav Land in the second half of the 13. century – 1560-ies years.

The subject of the study consists in an attempt to analyze sources and facts concerning the matter, that Pereyaslav Land since the Mongol conquest has continued to exist within the new territorial unit of the Grand Duchy of Lithuania – Kyiv Land.

Therefore, the article aims to study issues concerning the continuation of Pereyaslav Land's political and social and economic history in the second half of the 13. century – 1560-ies.

To achieve the tasks set out in the work, we turned to the historical methods of analysis and synthesis, the empirical method, comparative analysis, and documentary analysis. The latter one is actively used during working with sources of Lithuanian metrica.

Keywords: *Pereyaslav Land, Pereyaslav Principality, the Golden Horde, the Grand Duchy of Lithuania, historiography, historical artefacts.*

Андрій Блануца,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут історії України Національної академії наук України
(Україна, Київ),

andriiBlanutsa@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-0849-8056

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ВЕРСІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІСТОРІЇ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ ЗЕМЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

Про період історії Переяславського князівства в часи Київської Русі збереглося чимало археологічних та літописних джерел, що дозволило дослідникам відносно комфортно вивчати історію Переяславщини. Цього не можна сказати про наступний період історії, від часу входження Переяслава до складу імперії Золотої Орди (1240 р.). Ще більш проблематичним для істориків став період "литовської доби" в історії Переяславської землі. Така ситуація склалася не тому, що цьому періоду бракувало дослідницької уваги, а внаслідок мінімальної збереженості дже-

рел: як археологічних, так і писемних. Саме це і зумовило актуальність обраної теми, адже зосередження дослідницької уваги дозволить дати відповіді на низку питань, які залишаються нез'ясованими в історіографії Переяславської землі в татарські та литовські часи (друга половина XIII – 60-ті роки XVI ст.). Головним дослідницьким завданням є відповідь на питання, у яких формах продовжувалося життя на території Переяславської землі, адже на сьогодні відсутнє комплексне дослідження з цієї теми.

Дане дослідження присвячено питанням політичної та соціально-економічної історії Переяславської землі у другій половині XIII – 60-х років XVI ст. У рамках цієї проблеми будуть проаналізовані джерела та факти того, що Переяславська земля від часу монгольського завоювання продовжила існувати в межах нової територіально-адміністративної одиниці Великого князівства Литовського – Київської землі.

Відтак метою статті є дослідження комплексу питань тягlosti політичної та соціально економічної історії Переяславської землі у другій половині XIII – 60-х років XVI ст.

Ключові слова: *Переяславська земля, Переяславське князівство, Золота Орда, Велике князівство Литовське, історіографія, історичні артефакти.*

The history of the Pereyaslav principality during the Kyivan Rus' period was fruitfully and thoroughly studied in the past and is being researched now by historians and archaeologists. The nearness of this historic land to the Kyiv gave rise to the attention of the Kyivan dukes, who elevated their sons in the Pereyaslav. And this, on the other hand, did not stimulate the creation of the local princely dynasty. And shortly (at the time of the struggle of the empires of the Golden Horde and the Grand Duchy of Lithuania for the Rus' lands and heritage) the absence of the local princely dynasty did not contribute to the preservation of a separate political and administrative unit. Since then, the Pereyaslav land had become a part of Kyiv land and, in this regard, is being studied by scientists. If a lot of archaeological and chronicle sources from the Rus' times preserved, but in the subsequent period, from the time of Pereyaslav land entry into the Golden Horde Empire (1240), their representativeness decreases sharply. In this regard, more problematic for historians was the "Lithuanian age" in the history of Pereyaslav land because of the minimal preservation of sources, both archaeological and written. Consequently, our research will allow answering several issues that remain unclear in the historiography of Pereyaslav land in the Tatar and Lithuanian times (second half of the 13. century – 1560ies). The main task is to study in what forms lasted life on the territory of Pereyaslav land, because of the absence of the comprehensive study on this topic.

There are many artefacts and chronicle about Rus' times of Pereyaslav land was preserved, which allowed relatively comfortably to study and write the history of this principality. What cannot be said about the next period, from the

time when Pereyaslav land entered the Golden Horde empire (1240). However, even more, problematic for historians was the period of so-called "Lithuanian times" in the history of Pereyaslav land. This situation is caused not because this period was lacking research attention, but because of the minimal preservation of sources, both archaeological and written.

The poverty of the sources caused the corresponding trends in the historiography of the Pereyaslav land of the Lithuanian times. The chronicles of the after Rus' times dispose of even fragmentary mentions or reports about the political or any other life of Pereyaslav and its districts in the 14. –15. centuries. Only in the 19. century, the aggregate data (statistically, in the form of notes and reports) created by the amateur of antiquities were gaining popularity. The most valuable in these studies is the actual material or data grouped from the various sources about some areas of Ukraine. So, "*Zapiski o Poltavskoy gubernii, sostavlennye v 1846*" ("Notes") of N. Arandarenko is getting attention. «Notes» presented as a brief description of the "Pereyaslav district" (Arandarenko, 1852: 359–434) with the traditional for such historical research, topographical data, description of the industry, population and other materials. Describing the Pereyaslav N. Arandarenko mentioned the citadel of the upper town, which transformed into a castle during the Lithuanian period (Arandarenko, 1852: 372). Thus, here is a version of the existence of Lithuanian power in the city.

The "Notes" ' author also presents an interesting fact of the life and economic activity continuation of the one village, ruined by Mongols in 1239. It is about a small town, Zaruby, which was destroyed in 1239. However, part of the inhabitants, fleeing from death, managed to cross on the right bank of the river Dnipro. There, opposite the ruined Zaruby they founded a new settlement Zarubantsi (Arandarenko, 1852: 399). Thus, the life after the destruction of Pereyaslav land had continued and acquired new forms already in the Lithuanian times. N. Arandarenko noted that at the beginning of the 14. century Pereyaslav belonged to the Grand Duke Ioan Kalita, son of Olexander Nevsky. In 1320, the Lithuanian duke Gedimin defeated Pereyaslav duke Oleg, who, in an alliance with the Kyivan duke Stanislav, arrayed against the Lithuanians (Arandarenko, 1852: 400–401)¹. Another important fact for our study is the date of 1514, which N. Arandarenko had mentioned in the context of social composition changing of Pereyaslav: "*Съ 1514 года начинается важная эпоха въ гражданскомъ быте Переяслава. До того времени коренными жителями этихъ мѣсть были Славяне; а съ этого года явилось здѣсь другое плем'я, козаки*" (Arandarenko, 1852: 402). Of course, the evidence about Cossack's presence in Pereyaslav in 1514 needs to be clarified by the sources.

Mykhailo Hrushevsky paid some attention to the forms of government in the Pereyaslav land during Mongolian and post-Mongolian times both in a particular

¹ These data became controversial in the circles of professional historians.

work (Hrushevs'kyj, 1891: 460–462) and the multi-volume series "The History of Ukraine-Rus'" (Hrushevs'kyj, 1905: 167–168, 170–172, 167–171). Hrushevsky, in particular, having supported his teacher Vladimir Antonovich, refuted the opinion of his predecessors about the total desolation and depopulation of the Dnieper region in the Mongolian times. In his "Essay of the Kyiv land from the death of Yaroslav to the end of the 14. century", M. Hrushevsky made a careful analysis of the second Lithuanian-Rus' chronicle concerning the conquest of Kyiv land by the Lithuanian duke Gedimin. Having argued with the points of view on this event with V. Antonovich and M. Dashkevich, M. Hrushevsky described the Gediminas campaign on Kyiv as a real, not a fantasy (Hrushevs'kyj, 1891: 473–484). The chronicle report itself stated, that Pereyaslav inhabitants sworn to Gedimin: "*И Перееславляне слышали, ижъ Кіевъ и пригородки Кіевскіе великому князю Гидымину, а господарь ихъ князь Олегъ отъ великого князя Гидымина вбитъ, а они пріехавши, и подалися зъ городомъ служити великому князю Гидымину, а присягу свою на томъ дали*" (quoted by: Hrushevs'kyj, 1891: 474–475). So, while the scientists have different views, we cannot completely reject the chronicle message like a real fact in the history of the Pereyaslav land of the early 14. century.

M. Lubavsky, in his work on the regional structure and local government in the GDL, dedicated a separate section of the book to Kyiv land. In particular, he described the administrative structure of the Kyiv province [*voevodstvo*] before the First Lithuanian Statute's adoption. Thus, in the territorial and administrative aspects, the Kyiv province consisted of the governorships [*namestnichestvo*] (the governors were in Mozyr, Bryagyn, Ovruch, Chernobyl, Zvyahol, Zhytomyr, and Cherkasy) and volosts [*volost'*] (Olevsk, Vyshgorod, Zavshska, Chudnovska, Osterska, and Putivlska) (Lyubavskiy, 1892: 235–248; Lyubavskiy, 1915: 95–102, 122–132). M. Lubavsky considered the Pereyaslav land as a deserted territory of the Kyiv province and thus defined boundaries of Kyiv province as: "*Киевская земля на левой стороне Днепра обнимала все бывшее Переяславское княжество и захвачивало южную часть земли Северской, т. е. Посемье*" (Lyubavskiy, 1892: 247).

M. Vladymyrsky-Budanov examined the Institute of local government in the GDL. In particular, for him, "Ukrainian" elderships [*starostvo*] in the 16th century was the district of the state power, which gradually pushed off the significance of provinces. Headmen [*starosta*] concentrated in their hands the administrative and judicial power e corresponding territory. Such important elderships were not numerical. For example, there were six elderships in the Ukrainian lands of the GDL on the southern border (Bila Tserkva, Vinnytsia, Zhytomyr, Kaniv, Cherkassk, and also the Kyiv province, which had a character of eldership) and even three in Volhynia (Volodymyr, Kremenets, and Lutsk) (Vladimirskiy-Budanov, 1911: 52–53).

In the "History of Ukraine-Rus'" (in volume dedicated to the social and economic relations in Ukraine in the 14.–17. centuries) M. Hrushevsky explained the changes and weakening of Kyiv and neighboring cities (we mean the towns

that provide a single trade complex, for example, Pereyaslav, Vyshgorod, Irpin, etc.) as a result of Tatar conquests and the pogroms. These actions "strongly cut the southern trade". Since then, the indigenous merchants have lost their positions in favour of foreign ones (Hrushevs'kyj, 1995: 4–8).

An exciting event in the scientific world was the publication of the book by P. Klepatsky "Essays on the history of the Kyiv land. Vol. I. The Lithuanian times" in 1912, Odesa. The author himself considered his work as a continuation of the well-known work of M. Hrushevsky (was analyzed above). Leading scientists (N. Yakovenko, L. Voitovich, O. Rusyna, etc.) spoke about its professionalism and high scientific level, while essays' reprinting to the 100th anniversary to its first edition made the work more accessible to a wide range of scholars and historians (Klepatskij, 2007). For our research, the essays' author position on the problem of the Kyiv land entering into the political system of the GDL and the place of the Pereyaslav region in it his process is essential. Having carried out a detailed study, P. Klepatsky gave a lot of information on various aspects of the history of Kyiv region during the Lithuanian times. Meanwhile, there are very few references to Pereyaslav town and Pereyaslav land in his work. This limitation of mentions, on the one hand, points to the peripheral significance of the Pereyaslav region in the Lithuanian times, and on the other, it proves the poverty of sources on this topic. Despite this, the author, having described the activities of the Kyiv dukes Olelkoviches, gave a valuable fact concerning dukes' colonial policy, which was also directed to the ruined by Mongols Pereyaslav region. It is a fragment of the document which was published in one of the volumes of "*Kievskaya starina*" in 1896 (details below) about the lands granting to Olekhno Sokhnovich on the territory of the former Pereyaslav principality (Klepatskij, 2007: 76–77).

The work of A. Yablonovsky concerning the colonization of the Left Bank Ukraine of the 15. – 17. centuries deal with the place of Pereyaslav in the history of Kyiv land. The editors of "*Kievskaya starina*" published this study in 1896 (Yablonovskiy, 1896: 85–101) from the Yablonovskiy's article "*Zadniprov'ia*" from the "Geographical Dictionary". So, the scientist took the reference point for his essay from 1471, when the status of Kyiv land had changed from the local principality to the Kyiv province. In Yablonovsky's opinion, the northern part of the Kyiv province was occupied by the areas of the former Pereyaslav principality, because as he counted the Mongol invasion turned Pereyaslav region into wild fields similar to the neighboring Polovtsian deserts until the end of the 16. century (Yablonovskiy, 1896: 85–101).

Nevertheless, A. Yablonovsky was the first to give an extract from the document, which was published in one of the volumes of "*Kievskaya starina*" in 1892, which ruined the myth concerning the total desolation of the Pereyaslav region in the Lithuanian times. It is an extract of the document dated February 1, 1455, in which Kyivan duke Olexander (Olel'ko) Volodymyrovich generously granted lands in the Pereyaslav region to landlord Olexandr Sokhnovich: «...че-

тыре мѣста бывшихъ укрѣпленій (городища: Старое на Днѣпре (Покалаурово), Бусурманское, Ярославское и Сальково) и четыре мѣста бывшихъ не укрѣпленныхъ поселеній (селища: Булачинъ (ныне с. Ерковы), Круглое, Сотниково за Каранью и Процево)» (Yablonovskiy, 1896: 88).

Moreover, O. Yablonovsky added an interesting fact that the indicated lands in 1524 passed on to the gentry Lozki as a marriage portion. Further, he developed a theme about the intensification of colonization and new settlement arising in a steppe border at the end of the 15. and early 16. centuries. Thus, the scientist proved the fact of the colonization process restoration on the north-western border of the ancient Pereyaslav principality, when the Grand Lithuanian duke Olexander Jagiellonian granted his nobleman considerable lands in the upper reaches of the Trubezh and Sopoy rivers in 1503 (Yablonovskiy, 1896: 88, 90). Olexander Yablonovsky concluded his study of the colonization processes in the Kyiv region as follows that «under the Lithuanian dukes the left bank of the Dnipro region ["Zadniprovyia"] began to revive and populate by inhabitants, mainly from the upper reaches of the river Dnipro" (Yablonovskiy, 1896: 91). It should be noted, that the author introduces the concept of "Zadniprovyia" into the scientific treatment and as a separate slogan this term was published in one of the volumes of the Polish "Słownik Geograficzny".

O. Andriyashév widely raises the colonial subject in the history of Pereyaslav land. The author detailed the geographical boundaries of Pereyaslavl land before the Tatar times and in the 15. century in the broad sense of the territory that went under the Lithuanian rule – Zadnipryanshchyna (corresponding maps of this study are of great value for modern research). O. Andriyashév having studied colonization processes in the territory of Pereyaslav land during the 10. – 15. centuries regularly address the current political situation, presents various points of view to controversial issues, tries to submit own objective position (Andriyashév, 1931: 1–29). The important thing is that in the so-called centuries of the endless desert (as scholars characterized Pereyaslav land mainly because of the lack of sources), as the author rightly notes, «there are too many names of settlements in Pereyaslav region which we know from the annals preserved to our days. For example, these are Pereyaslav, Pryluka, Pyryatin, Romen, and others. If the entire older population had died, then these names would not have been saved and would have died like the names of those nameless settlements that are so many now in the territory of the former Pereyaslav region» (Andriyashév, 1931:19–20). The author also considered that the political unit, under the name of Pereyaslav principality, disappeared forever, and the former lands of Pereyaslav region received a new name "Zadnipryanshchyna" (Andriyashév, 1931: 20). Thus, according to O. Andriyashév, Pereyaslav principality in political aspect have been transformed in a territorial and geographical sparsely settled area "Zadnipryanshchyna", which was under the formal rule of the Lithuanian dukes.

Some changes in the studying of Rus' lands in the Tatar and Lithuanian times occurred in the 1990-ies and continue until today. Mostly, this is a separate study of narrow issues concerning the history of Kyiv land in the Tatar and Lithuanian days. Thus, the volume "*Starozhytnosti Pivdennoji Rusi*" (1993) based on historical and archeological workshop "Chernihiv and its surroundings in the 9. – 14. Centuries" (May of 1990) summarized these studies (*Starozhytnosti Pivdennoyi Rusi*, 1993). Concerning our topic, articles about Kyiv land and as its constituent part Pereyaslav land at the end of the 13. – 14. centuries are of interest. In particular, there is S. Belyaeva's study concerning the regional peculiarities of the agriculture development in the Middle Dnieper in the 10. – 14. Centuries (Belyayeva, 1993: 82–86). The author outlined that such factors as natural, social and economic, political, and ethnocultural influenced this development (Belyayeva, 1993: 82). The other scientist L. Ivanchenko drew attention to Poros' land, which was separated in volost' of the grand dukes' domain in the 12. century and started to play a significant role during the periods of political instability in Kyiv (Ivanchenko, 1993: 105–107). The theme of Poros' volost is essential for our study, first of all, because of the similarity of the territorial and administrative role and its significance with the Pereyaslav land in the 13. – 14. centuries.

In archaeology we find the essential points concerning the continuity of Pereyaslav land history in the Lithuanian times, what the studies of S. Belyaeva reflect. Thus, S. Belyaeva in a joint monograph with A. Kubyshev by the materials of settlements near the village Komarivka (Pereyaslav-Khmelnytskyi district, Kyiv region) gives a vivid description of the economic life continuation of the local population during the Tatar and Lithuanian times – the second half of the 13. – 15. centuries (Belyayeva, Kubyshev, 1995).

G. Kozubovsky gives exciting results concerning the economic development of the Kyiv land of the second half of the 14. century. Based on the research of coins, which the Kyiv duke Volodymyr Olgerdovich minted in the 1390-ies (one of such finds is the Borshchiv treasure, localized in Pereyaslav region), G. Kozubovsky concludes the high economic level of the Kyiv principality and the political status of Volodymyr Olgerdovich too (Kozubovs'kyj, 1993: 131–136). According to the author's observations, coins from Volodymyr Olgerdovich's treasure give grounds to talk about the dominant role of the Kyiv coins in the circulation on the considerable part of the Middle Dnipro in the 1390-ies. On the Kyiv region (including Pereyaslav land as its part) and the southern part of the Chernihiv region, the Kyiv dukes' coins practically displaced the Horde ones (Kozubovs'kyj, 1993: 131–136). Thus, the numismatic materials provide significant evidence of economic life and the development of political and administrative units in the context of the poverty of the written and act sources.

The collection "The Place and the Value of the Poros' land in the History of Ukraine (in the 9. – 17. centuries)" (*Mistse i znachennia Porossia*, 2007) raises essential scientific issues about the place and significance of another district of

Kyiv region, i.e., Poros' land. According to M. Kvitnytsky, there were no clear boundaries and the system of territorial and administrative management in Poros' land (modern Korsun' region) in this period too. He also noticed the unique role of Poros' land in the Kyiv land line of defense, the so-called "Poros' line of defense" (Kvitnyts'kyj, 2007).

Petro Kulakovs'kyi examines the history of the Zvynyhorod district in the Lithuanian times. This region in the 14. – the first half of the 16. century like the Pereyaslav region suffered from the permanent destructive influences of nomadic hordes. Therefore, both contemporaries and researchers regarded it as a sparsely settled and ruined territory. However, according to P. Kulakovsky's studies, Zvynyhorod during the dukes Olelkoviches' reign remained as a Kyiv suburb. After the loss by Kyiv principality its separate status, Zvynyhorod district became relatively independent from the Kyiv governor. Because since that time the Lithuanian grand duke appointed the governors, but not the Kyiv governor ["*voevoda*"] himself. Also, the economic decline of Zvynyhorod land became an additional factor that promoted weakening the connection with Kyiv (Kulakovs'kyj, 2015). Having followed V. Antonovych, P. Kulakovs'kyi noted the absence of boyars in general (that is noble stratum) in Zvynyhorod and Pereyaslav districts; both districts were devastated by the Tatars so much, that the dukes stopped to send there the governors (Kulakovs'kyj, 2015: 222; Antonovych, 1995).

Olena Rusyna has a significant accomplishment in the studying of Kyiv land history in Tatar times. As the researcher pointed out, was describing Ukraine in the political system of the Golden Horde, "there have also been more large-scale changes of political structure, as evidenced by changes in the macro toponymy of Ukrainian lands" (Rusyna, 2008: 62–63). In her opinion, the unknown from the old Rus' time concept of «Kyiv land» and "Siversk land" (Rusyna, 2008: 63) was established to replace the term "Kyiv land" in the sense of the political and geographical nomenclature (as the collective name of the Kyiv region, Pereyaslav region, and Chernihiv region). Since that time, Pereyaslav land in a terminological sense associated with the term "Kyiv land". In general, the Kyiv land history in the post-Mongol and Lithuanian times did not acquire the value in the studies of many generations of historians, which should belong to the key region, the nucleus, and centre of state-building processes in Ukraine. The processes of depopulation and "liquidation of the principality" and "the parallel Tatar administration formation and the Tatar population centres resulted in the development of the term "Tatar land", which had been turned out to the stable component of the ethnographic conceptions of the 14. – the 16. centuries" (Rusyna, 2005b: 24). Earlier M. Korinny stated the destruction of the state system, the cessation of the significant number of administrative centres and even principalities, such as Pereyaslav. There, after the Mongol conquest, according to the historian, neither the local Ruthenian dukes nor their governors are mentioned (Korinnyj, 1992).

In her final work, O. Rusyna, relying on the works of V. Antonovich and M. Hrushevsky, rejected the theory of the continuous decline of Rus' after the Mongol invasion. In her opinion, it "caused a devastating blow to historical life in the Dnipro region, but did not stop its flow" (Rusyna, 1998: 21). Pereyaslav in the Tartar times continued to be a "pin" of Kyiv, and the absence of the Kyiv duke's dynasty in the second half of the 13. century led to the fact that these lands left without dukes (Rusina, 1998: 30).

O. Rusyna also, on the example of the Putivl volosts of the Lithuanian period, showed a strong economic connection of this left bank region of the Kyiv province (Rusina, 1996; Rusina, 2005b: 114–136). In particular, she mentioned about stable profits flows to Kyiv from fourteens Putivl' volosts, and therefore the Kyiv nobility always kept these lands in their hands (Rusina, 2005b: 114–115).

According to O. Pritsak's keen observation, the chronological period from the middle of the 13. century to 1440 remains the darkest in the history of the region (Pritsak, 1988). This point of view also shared Olena Rusina. The scientist, in particular, in "Studies on the History of Kyiv and the Kyiv land» noted that «the progress in the study, what is traditionally called the "Tatar" and "Lithuanian" times in the history of Kyiv region was rather insignificant" (Rusina, 2005b: 6).

An interesting observation concerning the political and administrative system and the management system of Pereyaslav land in the Tatar and Lithuanian times presents Yu. Mykhailuk in his monograph on the Southern part of Kyiv region in the 1360-ies and 1560-ies (Mykhaylyuk, 2011). In particular, the historian denies "a categorical judgment that the lands of the middle reach of the Dnipro left without dukes from the time of the Mongol invasion to the end of the 13. century". The author gives an example of the duke Yuriy Porossian's reign in Poros as a real fact (Mykhaylyuk, 2011: 53–56).

The problem of "leaving without dukes" in the Middle Dnipro (Kyiv region and Pereyaslav region) in the second half of the 13. century as scientists noted, still has no an unambiguous algorithm for its ultimate solution. Moreover, the problem of administrative and territorial and also state subjection of these territories remains controversial. Thus, S. Tomashivsky and Y. Tereshchenko considered that the lands of the Middle Dnipro (Kyiv Region and Pereyaslav region) included into the Golden Horde and have become the Tartar provinces with the khan's representative ["*baskak*"] at the head (Tomashivs'kyj, 1919; Tereshchenko, 1996). However, the vast majority of scholars tend to think that "the Ruthenian lands did not enter directly into the ulus of the Juchid, but were in vassal dependence on the khan" (Mykhaylyuk, 2011: 48–49). Based on the analysis of scientists' points of view, chronicles and numismatic finds on the territory of the Middle Dnipro, G. Kozubovsky concluded the permanent rebirth of life in Pereyaslav region in the 14. Century (Kozubovs'kyj, 2012b; Kozubovs'kyj, 2012a; Kozubovs'kyj, 2015; Veremejchuk, Kozubovs'kyj, 2016; Kozubovs'kyj, 2016).

Thus, scholars' particular research interest to the history of Pereyaslav land created the basis for studying the "dark" ages of Pereyaslavl region. Different points of view and interpretation of a few sources cause a lot of questions in the history of the Pereyaslav region of the second half of the 13. – the middle of the 16. century. At the same time, new archaeological finds and written sources in combination can result in a more detailed study of the stated topic.

(translated by Larysa Zherebtsova)

BIBLIOGRAPHY

- Андріяшев О. Нарис історії колонізації Переяславської землі. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. Київ, 1931, Кн. 26, 1–29.
- Антонович В. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569). *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ, 1995, 558–561.
- Арандаренко Н. *Записки о Полтавской губернии, составленные в 1848 году: в 3-х ч.* Полтава, 1852, ч. 3, 359–434.
- Беляєва С. О. Про регіональну специфіку розвитку сільського господарства Середнього Подніпров'я у X–XIV ст. *Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару "Чернігів і його округу в IX–XIII ст."*. (Чернігів, 15–18 травня 1990 р.). Чернігів, 1993, 82–86.
- Беляєва С. О., Кубишев А. І. *Поселення Дніпровського Лівобережжя X–XV ст. (за матеріалами поселень поблизу сіл Комарівка та Озаричі)*. Київ, 1995, 110.
- Веремейчик О.М., Козубовський А. Г. Середньовічний монетний скарб із розкопок Любеча. *Археологія*. 2016, № 1, 64–69.
- Владимирский-Буданов М. Заставное владение. *Архив Юго-Западной России*. Киев, 1911, ч. 8, т. VI, 52–53.
- Грушевський М. *Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия*. Киев: Тип. Императорского Университета Св. Владимира В. И. Завадского, 1891, 460–462.
- Грушевський М. С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1995. (Пам'ятки іст. думки України), т. VI, 4–8.
- Грушевський М. *Історія України-Руси*. Львів, 1905, т. 3, 167–172.
- Іванченко Л. І. Пороські князі. *Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару "Чернігів і його округу в IX–XIII ст."*. (Чернігів, 15–18 травня 1990 р.). Чернігів, 1993, 105–107.
- Квітницький М. Пороська захисна лінія: етапи формування та розвитку (у світлі писемних та археологічних джерел). *Місце і значення Поросся в історії України (IX–XVII ст.): матеріали науково-практичної конференції*

- ції. 28 листопада 2007 р. / Редкол.: П. Я. Степенькіна (відп. ред.) та ін. Корсунь-Шевченківський, 2007, 17–50.
- Клепатский П. Г. *Очерки по истории земли Киевской: Литовский период*. Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2007, 480, карти.
- Козубовський А.Г. До хронології карбування монет Володимира Ольгердовича (1362–1394). *Археологія*, 2016, № 4, 27–41.
- Козубовський Г. Переяславська земля в XIV ст. *Історико-географічні дослідження в Україні. Зб. наук. пр.* 2012, число 12, 96–109.
- Козубовський Г. А. Київське князівство при Володимирі Ольгердовичі за пам'ятками нумізматики. *Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару "Чернігів і його округи в IX–XIII ст."*. (Чернігів, 15–18 травня 1990 р.). Чернігів, 1993, 131–136.
- Козубовський Г.А. Дані нумізматики про торгівельні шляхи в Україні в середині XIV ст. *Археологія*, 2012, № 3, 75–82.
- Козубовський Г.А. Про деякі економічні наслідки походів Гедиміна 20-х років XIV ст. *Археологія*, 2015, № 3, 33–43.
- Коринный Н. Н. *Переяславская земля: X – первая половина XIII века*. Киев, 1992, 67.
- Кулаковський П. Звинигородський повіт у литовську добу. *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського*. Київ, т. III, 204–237.
- Любавский М. К. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута*. Москва, 1892, 235–248;
- Любавский М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва, 1915, 95–102, 122–132.
- Михайлюк Ю. *Південна Київщина в 60-х рр. XIV – 60-х рр. XVI ст.: державне управління та громадське самоврядування*. Черкаси: "Вертикаль", 2011, 348.
- Місце і значення Поросся в історії України (IX–XIII ст.)*. матеріали науково-практичної конференції. 28 листопада 2007 р. / Редкол.: П. Я. Степенькіна (відп. ред.) та ін. Корсунь-Шевченківський, 2007, 136.
- Русина О. *Студії з історії Києва та Київської землі*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005, 348.
- Русина О. Путивльські волості XV – початку XVII ст. *Записки НТШ*. Львів, 1996, т. 231, 367–378.
- Русина О. Путивльські волості XV – початку XVII ст. *Студії з історії Києва та Київської землі*. Київ, 2005, 114–136.
- Русина О. В. Татарська й литовська доба в історії України. *Політична система для України: історичний досвід і вік клики сучасності* / О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; Гол. ред. В. М. Литвин. Київ: Ніка-Центр, 2008, 57–82.
- Русина О. В. *Україна під татарами і Литвою*. Київ, Видавничий дім "Альтернативи", 1998, 420.

- Старожитності Південної Русі. Матеріали III історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX–XIII ст.»*. (Чернігів, 15–18 травня 1990 р.). Чернігів, 1993, 184.
- Томашівський С. *Українська історія. Старинні і середні віки*. Львів, 1919, ч. 1, 99.
- Терещенко Ю. І. *Україна і європейський світ: нарис історії від утворення старокиївської держави до кінці XVI ст.* Київ, 1996, 173.
- Яблоновский А. *Левобережная Украина в XV–XVIII ст. Киевская старина*, 1896, т. LIII, 85–101.
- Pritsak, 1988 – Pritsak, O. (1988). The Pre-Ashkenazic Jews of Eastern Europe in Relation to the Khzars, the Rus' and the Lithuanians. *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective*. Edmonton, 1988, 14.

REFERENCES

- Andriyashv, 1931 – Andriyashv, O. (1931). Narys istoriyi kolonizatsiyi Pereyaslav'skoyi zemli. *Zapysky istoriko-filolohichnoho viddilu VUAN* (Vol. 26.). Kyiv, 1–29. [in Ukrainian].
- Antonovych, 1995 – Antonovych, V. (1995). Kiev, eho sud'ba i znachenie s XIV po XVI stoletie (1362–1569). *Moya spovid': Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory*. Kyiv, 558–561. [in Russian].
- Arandarenko, 1852 – Arandarenko, N. (1852). *Zapiski o Poltavskoy gubernii, sostavlennoye v 1848 godu: v 3 kn. (pt. 3)*, Poltava, 359–434. [in Russian].
- Belyayeva, 1993 – Byelyayeva, S. (1993) Pro rehional'nu spetsyfyku rozvytku sil's'koho hospodarstva Seredn'oho Podniprov'ya u X–XIV st. *Starozhytnosti Pivdennoyi Rusi. Proceedings of the 3rd Historical and archeological Workshop "Chernihiv i yoho okruha v IX–XIII st."*. Chernihiv, 82–86. [in Ukrainian].
- Belyayeva, Kubyshev, 1995 – Byelyayeva, S., Kubyshev A. (1995) *Poselennya Dniprovs'koho Livoberezhzhya X–XV st. (za materialamy poselen' poblyzu sil Komarivka ta Ozarychi)*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyj, 1891 – Hrushevs'kyj, M. (1891). *Ocherk istorii Kiyevskoy zemli ot smerti Yaroslava do kontsa XIV stoletiya*. Kiev: Tip. Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira V. I. Zavadskogo, 460–462. [in Russian].
- Hrushevs'kyj, 1905 – Hrushevs'kyj, M. (1905). *Istoriia Ukrainy-Rusy* (Vol. 3). L'viv, 167–168, 170–172. [in Ukrainian].
- Hrushevs'kyj, 1995 – Hrushevs'kyj, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn. (Vol. 6)*. Kyiv: Naukova dumka, (Pam'iatky istorychnoji dumky Ukrainy), 4–8. [in Ukrainian].
- Ivanchenko, 1993 – Ivanchenko, L. (1993). Poros'ki kniazzi. *Starozhytnosti Pivdennoyi Rusi. Proceedings of the 3rd Historical and archeological Workshop "Chernihiv i yoho okruha v IX–XIII st."*. Chernihiv, 105–107. [in Ukrainian].

- Klepatskij, 2007 – Klepatskyj, P. (2007). *Ocherky po istorii zemli Kievskoj: Litovskij peryod*. Bila Tserkva: Vyd. O. V. Pshonkivs'kyj. [in Russian].
- Korinnyj, 1992 – Korinnyj, N. (1992). *Pereyaslavskaya zemlya: X – pervaya polovina XIII veka*. Kiev. [in Russian].
- Kozubovs'kyj, 1993 – Kozubovs'kyj, A. (1993). Kyivs'ke kniazivstvo pry Volodymyri Ol'herdovychi za pam'iatkamy numizmatyky. *Starozhytnosti Pivdennoyi Rusi*. Proceedings of the 3rd Historical and archeological Workshop "Chernihiv i yoho okruha v IX–XIII st.". Chernihiv, 131–136. [in Ukrainian].
- Kozubovs'kyj, 2012a – Kozubovs'kyj, A. (2012). Dani numizmatyky pro torhivel'ni shlyakhy v Ukrayini v seredyni XIV st. *Arkheolohiya*, 3, 75–82. [in Ukrainian].
- Kozubovs'kyj, 2012b – Kozubovs'kyj, A. (2012). Pereiaslavs'ka zemlia v XIV st. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Zb. nauk. pr., 12, 96–109. [in Ukrainian].
- Kozubovs'kyj, 2015 – Kozubovs'kyj, A. (2015). Pro deyaki ekonomichni naslidky pokhodiv Hedymina 20-kh rokiv XIV st. *Arkheolohiya*, 3, 33–43. [in Ukrainian].
- Kozubovs'kyj, 2016 – Kozubovs'kyj, A. (2016). Do khronolohii karbuвання monet Volodymyra Ol'herdovycha (1362–1394). *Arkheolohiya*, 4, 27–41. [in Ukrainian].
- Kulakovs'kyj, 2015 – Kulakovs'kyj, P. (2015). Zvynyhorods'kyj povit u lytovs'ku dobu. *Ukraina Lithuanica: studiyi z istoriyi Velykoho knyazivstva Lytovs'koho* (Vol. 3.). Kyiv, 204–237. [in Ukrainian].
- Kvitnyts'kyj, 2007 – Kvitnyts'kyj, M. (2007). Poros'ka zakhysna liniia: etapy formuvannia ta rozvytku (u svitli pysemnykh ta arkheolohichnykh dzherel). *Mistse i znachennia Porossia v istorii Ukrainy (IX–XIII st.)*. (2007). Proceedings of the Scientific and Practical Conference. 28 lystopada 2007 r. Korsun'-Shevchenkivs'kyj, 17–50. [in Ukrainian].
- Lyubavskiy, 1892 – Lyubavskiy, M. (1892). *Oblastnoye deleniye i mestnoye upravleniye Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniya pervogo Litovskogo statuta*. Moskva, 235–248. [in Russian].
- Lyubavskiy, 1915 – Lyubavskiy, M. (1915). *Ocherk istorii Litovsko-Russkogo gosudarstva do Lyubliiskoy unii vklyuchitel'no*. Moskva, 95–102, 122–132. [in Russian].
- Mistse i znachennia Porossia, 2007 – *Mistse i znachennia Porossia v istorii Ukrainy (IX–XVII st.)*. (2007). Proceedings of the Scientific and Practical Conference. 28 lystopada 2007 r. Korsun'-Shevchenkivs'kyj. [in Ukrainian].
- Mykhaylyuk, 2011 – Mykhaylyuk, Yu. (2011). *Pivdenna Kyvivshchyna v 60-kh rr. XIV – 60-kh rr. XVI st.: derzhavne upravlinnya ta hromads'ke samovryaduvannya*. Cherkasy: «Vertikal'». [in Ukrainian].
- Pritsak, 1988 – Pritsak, O. (1988). The Pre-Ashkenazic Jews of Eastern Europe in Relation to the Khzars, the Rus' and the Lithuanians. *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective*. Edmonton, 1988, 14. [in English].
- Rusyna, 1996 – Rusyna, O. (1996). Putyvl's'ki volosti XV – pochatku XVII st. *Zapysky NTSH*. (vol. 231.), L'viv, 367–378. [in Ukrainian].

- Rusyna, 1998 – Rusyna, O. (1998). *Ukraina pid tataramy i Lytvoyu*. Kyiv, Vydavnychyy dim "Al'ternatyvy". [in Ukrainian].
- Rusyna, 2005a – Rusyna, O. (2005). Putyvl's'ki volosti XV – pochatku XVII st. *Studiyi z istoriyi Kyiva ta Kyivs'koyi zemli*. Kyiv, 114–136. [in Ukrainian].
- Rusyna, 2005b – Rusyna, O. (2005). *Studiyi z istoriyi Kyiva ta Kyivs'koyi zemli*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Rusyna, 2008 – Rusyna, O. (2008). Tatars'ka y lytovs'ka doba v istoriyi Ukrayiny. *Politychna systema dlya Ukrainy: istorychnyy dosvid i vyk klyky suchasnosti*. Kyiv: Nika-Tsentr, 57–82. [in Ukrainian].
- Starozhytnosti Pivdennoyi Rusi, 1993 – *Starozhytnosti Pivdennoyi Rusi*. Proceedings of the 3rd Historical and archeological Workshop. (*Chernihiv, 15–18 travnya 1990 r.*). Chernihiv. [in Ukrainian].
- Tereshchenko, 1996 – Tereshchenko, Yu. (1996). *Ukraina i yevropeys'kyy svit: narys istoriyi vid utvorennya starokyyivs'koyi derzhavy do kintsi XVI st.* Kyiv, 173. [in Ukrainian].
- Tomashivs'kyy, 1919 – Tomashivs'kyy, S. (1919). *Ukrayins'ka istoriya. Starynni i seredni viky*. (pt. 1.). L'viv, 99. [in Ukrainian].
- Veremeychuk, Kozubovs'kyy, 2016 – Veremeychuk, O., Kozubovs'kyy, A. Seredn'ovichnyy monetnyy skarb iz rozkopok Lyubecha. *Arkheolohiya, 1*, 64–69. [in Ukrainian].
- Vladimirskiy-Budanov, 1911 – Vladimirskiy-Budanov, M. (1911). Zastavnoye vlade-niye. *Arkhiv Yugo-Zapadnoj Rossii*. (pt.8/vol.6). Kiev, 52–53. [in Russian].
- Yablonovskiy, 1896 – Yablonovskiy, A. (1896). Levoberezhnaya Ukraina v XV–XVIII st. *Kiyevskaya starina* (Vol. LIII.), 85–101. [in Russian].

UDC: 342.5(477):530.1"15"

Dmytro Vashchuk,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Senior Research Fellow, Institute of History of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
dmvashchuk@gmail.com,
orcid.org/0000-0003-0377-1233

THE STATE STRUCTURE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN LIGHT OF HISTORIOGRAPHICAL CONCEPTS

The second half of the 14th century became a landmark for Central and Eastern Europe. The vast majority of the former Rus-Ukraine land became part of Grand Duchy of Lithuania (GDL) when the Gediminids dynasty gained a foothold. The process of the state structure developing for GDL began taking into account the annexed territories. The relevant subject of research is the state formation that determines its territorial and national-territorial organization. The stated problem is extremely complex. Therefore we took into account the important facts of the historiographical works in which the researchers studied GDL state structure.

Despite the curiosity of this problem, the topic is not popular in modern historiography. The vast majority of researchers (except some scientists) do not dive into the essence of the problem but adhere to the views of the classics in the Lithuanistics of the late 19th – the first third of the 20th century. Unfortunately the source base is rather limited (especially related to the second half of the 14th – the first half of the 15th century). And it is not about the absence of chronicles or acts as to some extent they are sufficient. The question is how much they relate directly to the problem we outlined.

The concept of GDL federated system was the most widespread and is up to now to some extent. M. Lyubavsky, M. Dovnar-Zapolsky, M. Hrushevsky, R. Lashchenko and M. Chubaty were its ardent supporters. This concept has been reflected partly for the last several decades in the works of the researchers F. Shabuldo, E. Gudavichius, O. Rusyna. F. Leontovich, to some extent O. Yefimenko, N. Molchanovsky and V. Zaikin had been the critics of this theory. A completely different version was proposed by the modern researcher Z. Norcus. In his view GDL was an empire in the form of government.

Taking into account the fact that the issue of Grand Duchy of Lithuania state structure is not completely studied, we consider it is necessary to prepare an appropriate historical and legal research.

Keywords: *Grand Duchy of Lithuania, state structure, federation, unitary state, empire, historiography, historical and legal researches.*

Дмитро Ващук,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут історії України Національної академії наук України
(Україна, Київ),
dmvashchuk@gmail.com,
orcid.org/0000-0003-0377-1233

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО У СВІТЛІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Друга половина XIV ст. стала знаковою для Центрально-Східної Європи. Переважна більшість земель колишньої Русі-України увійшли до складу Великого князівства Литовського (далі ВКЛ), у якому утвердилась династія Гедиміновичів. Розпочався процес формування державного устрою ВКЛ з урахуванням приєднаних територій. Відповідно предметом дослідження є вивчення форми держави, котра визначає його територіальну та національно-територіальну організацію. Поставлена проблема є надзвичайно складною. Тому, наразі, об'єктом нашої уваги будуть історіографічні праці, у яких учені досліджували державний устрій ВКЛ.

Незважаючи на цікавість поставленої проблеми, у сучасній історіографії тема не є популярною. Переважна більшість дослідників (за винятком окремих учених) не заглиблюються у суть проблеми, а дотримуються поглядів класиків литуаністики кінця XIX–першої третини XX ст. Джерельна база, на жаль, досить обмежена (особливо це стосується другої половини XIV – першої половини XV ст.). Причому мова не йде про відсутність літописних чи актових матеріалів, бо певною мірою їх достатньо. Питання в тому, наскільки вони безпосередньо стосуються окресленої нами проблеми.

Найпоширенішою була, і певною мірою є досі, концепція про федеративний устрій ВКЛ. Її завзятими прихильниками були М. Любавський, М. Довнар-Запольський, М. Грушевський, Р. Лещенко, М. Чубатий. Серед дослідників останніх декількох десятиліть ця концепція, чатськово, знайшла відображення у працях Ф. Шабульдо, Е. Гудавичюса, О. Русиної. Критиками вказаної теорії виступили Ф. Леонтович, певною мірою О. Єфименко, Н. Молчановський та В. Заїкин. Цілком іншу версію запропонував сучасний дослідник З. Норкус. На його думку ВКЛ за формою державного устрою було імперією.

Враховуючи цілковиту невивченість питання державного устрою ВКЛ, вважаємо за необхідне підготовки відповідного історико-правового дослідження.

Ключові слова: *Велике князівство Литовське, державний устрій, федерація, унітарна держава, імперія, історіографія, історико-правові дослідження.*

The second half of the 14th century became a landmark for Central and Eastern Europe. Olger Gediminid, Grand Duchy of Lithuania (GDL) Governor, managed to win a number of victories over the Golden Horde troops and to join the vast majority of the former Rus-Ukraine lands to his possessions. This is how the new dynasty, the Gediminids, emerged which for several centuries dominated over the eastern frontiers of European civilization. Undoubtedly the primary task for the new government was the formation of the state authorities, political institutions and border security. That is the process of the state structure formation for GDL had been taking place including the annexed territories. Accordingly the main purpose of the publication is to study the form of the state that determines its territorial and national-territorial organization. The stated problem is extremely complex. Completely resolving it within a single publication is impossible. Therefore, for now, the object of our attention will be the historiographical works in which reserchers studied GDL state structure. In its turn it will facilitate further historical and legal research of this area.

Despite the curiosity of this problem, the topic is not popular in modern historiography. The vast majority of researchers (with the except of some scientists, discussed below) do not dive into the essence of the problem, but adhere to the views of the classics of Lithuanistics at the end of the 19th – first third of the 20th century. Obviously it depends on several problems. In our view the first one is that GDL like any other state had undergone reform processes while its developing. Accordingly there was a change in the state structure at different times, as a result it complicates the formulation of generalized conclusions. The second problem is related to a limited source base. And it is not about the absence of chronicles or acts because to some extent they are sufficient. The question is how much they relate directly to the problem we outlined. The third problem relates to the methodological foundations of historical legal studies, including the narrow-profile studies to which this study belongs.

The vast majority of scholars from different countries and at different times paid attention not so much to the state-legal status of individual lands / principalities within the GDL, but to the whole state structure as it was. The most widespread was, and to some extent is, the concept of a federated GDL system. One of the most influential Lithuanian historians of the second half of the 19th and early 20th centuries M. Lyubavsky noted: "All other lands that had been

joined the Lithuanian-Rus state took a separate position from Lithuania as independent parts of the state united only by a single power. Their state position in connection with their governmental status which had the stamp of the ancient identity made them look like members of the political federation" (Liubavskiy, 1892: 26). This feature was preserved later as well, namely during the reign of Casimir, Alexander and Sigismund: "The Lithuanian-Rus state in the defined period had a federal character, without losing it until the very end of its independent existence" (Liubavskiy, 1915: 87–88).

M. Dovnar-Zapolsky also held the same opinion. Pointing to the peculiarities of the annexed territories relationship with the central government, the scientist argued that "the whole state could be recognized as built on a federal basis, albeit a little peculiar. This state organization peculiarity consists in some kind of deviations from pure scheme of the federal system" (Dovnar-Zapolskiy, 1901: 85).

M. Grushevsky also wrote about the federation of the GDL. He believed that "GDL did not turn into the centralized state either while Vytovt reign, or later" (Hrushevskiy, 1998: 10). Though the scientist agreed in general with the conclusions of M. Lubavsky and M. Dovnar-Zapolsky at the same time he expressed some of his reasoning: "It only was a rapprochement with the federal system not a true federation because until the second half of the 16th century neither detailed forms, nor representations of land in the central organs, nor forms of local self-government were produced. And the central government itself did not have the character of an authority elected by members of the federation. Eventually integrity of lands was broken inside via the chain of the new phenomena social and political by nature, and they pulled deeper into its system" (Hrushevskiy, 1998: 14).

This concept did not raise any objections among individual historians of law. Let's say it was fully supported by R. Lashchenko. According to him, Kyiv region, Volyn, Podillya and Chernihiv-Sivershchyna "being the part of the Grand Duchy of Lithuania, these lands, with their entire system of volosts (parishes) in each, retained their independence according to their ancient customs. These principalities dependence from the centre consisted mainly in that they had to pay tribute to the Grand Duchy of Lithuania, the so-called "tribute" and to participate in military campaigns on behalf of the owner. Thus the whole state structure was a federal by nature"(highlighted in ed.) (Lashchenko, 1924: 10–11).

M. Chubatyi also considered the state structure of GDL as federation: "The federal character of the whole land is manifested in the federation of lands for small Ukrainian provinces, official princes, commoners, the lords' and landowners' feuds, Church, estates and cities with Magdeburg law" (Chubatyi, 1947: 4).

The authority of the voiced findings by well-known scientists of the second half of the 19th – early 20th centuries was so "infallible" that they are present in modern historiography. In particular, Lithuanian historian E. Gudavichius in support of the well-established opinion about the form of the GDL state system,

noted: "Within the whole Lithuanian state since the 16th century a federation of lands of a new estates [*stanova*] structure was formed. The core of which was three Lithuanian provinces [*voevodstvo*] (Vilenske, Troitske Zhmudske elderships [*starostvo*] – *D.V.*) which had a clear political hegemony. The state had not been fully centralized but it was united by a single system of territorial government positions" (Hudavychius, 2005: 406). At the same time the scientist claimed that the Grand Duke of Lithuania Vitovt by his actions in domestic politics "essentially destroyed the system of separate principalities ... However, as a result of the crisis in the thirties of the 15th century in the Rus' lands the appanage possessions of the Gediminids top appeared. They were destroyed by 1470" (Hudavychius, 2005: 393). The Ukrainian historian O. Rusyna also mentioned the autonomy of principalities on Ukrainian lands as part of the Lithuanian state. In her opinion, the vassal dependence of Volodymyr Olgerdovych, Dmytro-Korybut Olgerdovych, Fedir Lyubartovych and others from the Lithuanian prince Jagiello "found outward expression in "obedience", payment of annual tribute and, if it was necessary, providing military assistance to the "master"; apart from that their possessions remained virtually autonomous parts of the Lithuanian state" (Rusyna, 1998: 69). F. Shabuldo believed the autonomy of the principalities remained even after the abolition of the separate principalities at the end of the 14th century: "And in the status provinces [*voevodstvo*] former principalities remained separate administrative territorial units which kept significant feudal autonomy though often with outlines of borders which had been changed" (Shabuldo, 1987: 103).

At the same time there are several other concepts for this problem. In the fullness of time, the above conclusions of M. Lyubavsky had been criticized by the famous historian of law F. Leontovych. He believed that "there can hardly be a political federation where the union agreement established today is being broken tomorrow, where the federal part falls away from its whole, quite often by purely accidental circumstances, as it was the usual case in specific Rus ... It is even less appropriate to speak about the "federal" nature of the Lithuanian-Rus state in the 15th and 16th centuries" (Leontovych, 1894: 178–179(2)). F. Leontovich also spoke about the impossibility of using the existing statute certificates of *Zemstvo* as an argument in the matter of the federal system. According to these documents, the domestic life of the lands was carried out "not by their political separation and identity, not by the right of the territorial self-government (political decentralization), but only by granting, that was very fragile and not a strong argument, which could be deprived of any power and at any moment by the will of the same authority which gave it" (Leontovych, 1894: 178–179).

The well-known researcher O. Yefymenko expressed an interesting opinion. She believed that the principalities that were part of the GDL possessed some sovereignty from the central government until the middle of the 15th century. The researcher wrote: "There is no state in the specific period but rather the assembly of the states, since each principality was politically independent. The Lithuanian-

Russ state is undoubtedly a state, but still very far from its future unification. Kyiv, Volyn and Podillya regions have retained much of their regional identity, which was reflected in particular tribal differences and long-lasting political isolation" (Efymenko, 1906: 105–106).

N. Molchanovsky wrote about the political independence elements of separate principalities, in particular Podillya. In his opinion the rulers of Podillya princes "The Koriatovichis could enter into relations with the Polish and Hungarian kings, could seek their friendship and support, establish trade relations with the institution, etc., but Podillya as it is, which was inhabited mainly by the Rus tribe, had a politically independent position under the Koriatovichis" (Molchanovsky, 1885: 226–227). N. Molchanovsky's findings were substantially reinforced in one of our previous publications. Having analyzed a considerable mass of various written and archeological sources, we came to the conclusion the Koryatovichis princes while ruling by Podil land managed to achieve sovereignty from the central power of the GDL. It was reflected in their legal, political, military, economic and cultural activities (Vashchuk, 2018: 4–19).

Another researcher V. Zaikin identified several periods in the process of development for the form of the GDL state system. The first period refers to the times of Vitovt, who "tried to create a unitary (monolithic) state out of all the lands which were subordinated to him, but having met resistance from some (especially Ukrainian) lands, he had to leave them limited statehood". In the second stage which came after Vitovt's death, "the lands united by him formed a federal Lithuanian-Ukrainian-Byeloruss State, which was called The Grand Duchy of Lithuania. "In the second half of the 15th century the third stage held" Duchy changed from the federation to the unitary state". It is in this form that the Grand Duchy of Lithuania will become part of the unitary Polish-Lithuanian Commonwealth in 1569 (Zaikyn, 2004: 77–78). In addition, the scientist expressed an interesting reflection on the effects of the Union of Krevo regarding the issues we are investigating: "Until 1569 this connection was very weak and had either the form of the Polish kings protectorate over the Grand Duchy, or the personal union of the Kingdom and the Grand Duchy" (Zaikyn, 2004: 78).

In contemporary historiography, the critic of the so-called "federal concept" is Lithuanian researcher Z. Norcus. The methodological basis was the teaching by M. Romerys one of the most famous theorists of the state. When developing the classification for forms of state structure, he proposed to add to the classic three types (federation, confederation, unitary state) the fourth one empire (Norkus, 2016: 139). In fact, Z. Norcus, considering this theory and analyzing the works of many historians, came to the following conclusion: "We will not find sufficient reasons to consider the GDL to be a federation. There was no equality between the lands that formed the GDL. The metropolis and the rest of lands "annexes" ...had been bound by the relations of subordination. The Rus lands did not have parity representation in the central authorities of the GDL or in its ruling elite. The

"annex" is not an equal member of a constituted state, as it should be in the federation" (Norkus, 2016: 256). Moreover, the scientist believes that exactly the arguments of the supporters for "the federal character of the GDL system ... testify about something quite different, namely, showing not the federal but imperial character of the GDL" (Norkus, 2016: 264).

So, let's summarize. To date, there is no thoroughly historical and legal study in historical science that would solve the problem of determining the state structure of the GDL. The coryphaeuses in lithuanistics (M. Lyubavsky, M. Dovnar-Zapolsky, etc.), followed by other scholars (including the modern ones), claimed the federal character of the entire state. This concept received reasoned criticism from scholars of different periods. However, not all of them offered their own classification option. The exceptions are the works of V. Zaikin and Z. Norkus. Their conclusions are fully reasoned and have the right to exist. At the same time, in our opinion, V. Zaikin pointed out the algorithm for solving the problem, paying attention to the possible periods of change in the form of the state structure of the GDL. It is quite clear that the state structure of the Grand Duchy of Lithuania before the beginning of Vitovt reign was completely changed during his rule (a vivid example is the political and legal status of the Podil Principality). Besides various reforms in the GDL after Vitovt could not help but touch to the political and legal sphere. Therefore, in our view, there is now a need for specialized historical studies to address this complex problem. This need is emphasized by the fact that the GDL authorities had consistently declared compliance with the principle of "we do not move antiquities and we do not introduce innovations", which did not correspond to practical realities.

BIBLIOGRAPHY

- Вашук Д. Подільське князівство у другій половині XIV ст.: особливості правового статуту. *Український історичний журнал*, 2018, № 2, 4–19.
- Грушевський М. *Історія України-Руси*: в 11т., 12 кн. Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Київ: Наукова думка, 1998, 687.
- Гудавичюс Э. *История Литвы*. Том I: С древнейших времён до 1569 года. Москва: Фонд им. И. Д. Сытина, Baltrus, 2005, 680.
- Довнар-Запольский М. *Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах*. Киев: Типография Императорского университета св. Владимира, 1901, т. I, VIII+807+XII.
- Ефименко А. *История украинского народа*. Санкт-Петербург: Издание Акц. общ. "Брокгауз-Ефрон", 1906, вып. 1, 192.
- Заїкин В. Головні моменти української державності. *Молода нація*, 2004, № 2 (31), 77–78.

- Лашенко Р. *Лекції по історії українського права*. Частина друга: Литовсько-польська доба, випуск перший: Памятники права. Прага: Наклад «Українського правничого товариства в Ч.С.Р.», 1924, 77.
- Леонтович Ф. *Очерки по истории Литовско-русского права. Образование территории Литовского государства*. Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева и К°, 1894, VI+[2]+393.
- Любавский М. *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута*. Москва: Университетская типография, 1892, 884+VI.
- Любавский М. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. С приложением текста хартий, выданных Великому князеству Литовскому и его областям*. Москва: Московская художественная печатня, 1915, 401+III.
- Молчановский Н. *Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям)*. Киев: [б. и], 1885, 388+II+II+XXXI.
- Норкус З. *Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій / пер. з лит. Петро Білинський*. Київ: Критика, 2016, 440.
- Русина О. В. *Україна під татарами і Литвою*. Київ: Альтернативи, 1998, 320. (Україна крізь віки. Т. 6).
- Чубатий М. *Огляд історії українського права: історія джерел та державного права (Записки за викладами на Тайному Українському університеті у Львові в рр. 1920–1923)*. Мюнхен: [б. в], 1947, ч. II, 175.
- Шабульдо Ф. *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*. Киев: Наукова думка, 1987, 185 с.

REFERENCES

- Chubatyi, 1947 – Chubatyi, M. (1947). *Ohliad istorii ukrainskoho prava: istoriia dzherel ta derzhavnogo prava (Zapysky za vykladamy na Tainomu Ukrainському universyteti u Lvovi v rr. 1920–1923)* (Vol. II). Miunkhen. [in Ukrainian].
- Dovnar-Zapolskyi, 1901 – Dovnar-Zapolskyi, M. (1901). *Hosudarstvennoe khoziaistvo Velykoho kniazhestva Lytovskoho pry Yahellonakh* (Vol. I). Kiev: Ty-pohrafiya Ymperatorskoho unyversyteta sv. Vladymyra. [in Russian].
- Efymenko, 1906 – Efymenko, A. (1906). *Istoriya ukraynskoho naroda* (Vol. 1). Sankt-Peterburh: Yzdanye Akts. obshch. "Brokhauz-Efron". [in Russian].
- Hrushevskiy, 1998 – Hrushevskiy, M. (1998). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* T. V: Suspilno-politychnyi i tserkovnyi ustrii i vidnosyny v ukrainsko-ruskykh zemliakh XIV–XVII vikiv. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Hudavychius, 2005 – Hudavychius, E. (2005). *Ystoriya Lytvy. Tom I: S drevneishykh vremen do 1569 hoda*. Moskva: Fond ym. Y. D. Sytyna, Baltrus. [in Russian].

- Lashchenko, 1924 – Lashchenko, R. (1924). *Lektsii po istorii ukrainskoho prava. Chastyna druha: Lytovsko-polska doba, vypusk pershyi: Pamiatnyky prava*. Praha: Naklad «Ukrainskoho pravnychoho tovarystva v Ch.S.R.». [in Ukrainian].
- Leontovych, 1894 – Leontovych, F. (1894). *Ocherky po ystoryy Lytovsko-russkoho prava. Obrazovanye terrytoryy Lytovskoho hosudarstva*. Sankt-Peterburh: Tipohrafiya V. S. Balasheva y K°. [in Russian].
- Liubavskiy, 1892 – Liubavskiy, M. (1892). *Oblastnoe delenye y mestnoe upravlenye Lytovsko-russkoho hosudarstva ko vremeny yzdaniya Pervoho Lytovskoho Statuta*. Moskva: Unyversytetskaia tipohrafiya. [in Russian].
- Liubavskiy, 1915 – Liubavskiy, M. (1915). *Ocherk ystoryy Lytovsko-Russkoho hosudarstva do Liublynskoj unyy vkluchytelno. S prylozhenyem teksta khartyi, vydannykh Velykomu kniazhestvu Lytovskomu y eho oblastiam*. Moskva: Moskovskaia khudozhestvennaia pechatnia. [in Russian].
- Molchanovskiy, 1885 – Molchanovskiy, N. (1885). *Ocherk yzvestyi o Podolskoi zemle do 1434 hoda (preymushchestvenno po letopysiam)*. Kiev. [in Russian].
- Norkus, 2016 – Norkus, Z. (2016). *Neproholoshena imperiia: Velyke kniazivstvo Lytovske z pohliadu porivnialno-istorychnoi sotsiologhii imperii*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
- Rusyna, 1998 – Rusyna, O. (1998). *Ukraina pid tataramy i Lytvoiu*. Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].
- Shabuldo, 1987 – Shabuldo, F. (1987). *Zemly Yuho-Zapadnoi Rusy v sostave Velykoho kniazhestva Lytovskoho*. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
- Vashchuk, 2018 – Vashchuk, D. (2018). Podilske kniazivstvo u druhii polovyni XIV st.: osoblyvosti pravovoho statutu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 4–19. [in Ukrainian].
- Zaikyn, 2004 – Zaikyn, V. (2004). Holovni momenty ukrainskoi derzhavnosti. *Moloda natsiia*, 2, 77–78. [in Ukrainian].

UDC: 930.2"Сосенко"

Svitlana Blashchuk,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Researcher, Institute of History of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv),
blashchuks@gmail.com,
orcid.org/0000-0003-1430-6353

**"THE KAPTUR COURTS" [kapturovi sudy]
BY PETRO SOSENKO: HISTORY OF ONE STUDYING
CASE DURING THE GREAT TURN TIMES***

In historiographical studies are useful not only published academic papers, but planned and not completed indeed researches projects too, as well as lost works of historians. As for the later point, we have no approximate statistical information, despite some attempt to generalize these information are made periodically.

Based on the logics of historical development of Ukraine in XX century, one can conclude, that the most amount of the lost researching projects accrue to 1920th and 1930th. It was the period of the totalitarian regime consolidation, following the control of Communist Party over academic researches and repressions against the academicians.

Searching, finding and renewal of the lost projects are important for the contemporary Ukrainian historiography. It allows the deeper comprehension of the situation with scholarly researches during the first three decades of XX centuries, as well as the condition of the Ukrainian society of that time. In particular, the newly found texts can impact the advancement of researching and can point towards methodology and trends of further investigations or even can outline the primary sources depository that was completely perished during the Soviet period.

The article considers the scholarly investigations of the kaptur courts by Petro Sosenko. The Commission for the Study of the History of Western-

** Preparation of this article was made possible thanks to the generous support of the Alexander and Helen Kulahyn Endowment Fund (Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta).*

Ruthenian and Ukrainian Law (functioning in 1920th and being chaired by Mykola Vasylenko) paid the attention to the evidently insufficient state of the mentioned subject researches on the basis of materials of Ukrainian territories of the Early Modern Period. They tasked a new post graduate student Petro Sosenko with investigation of this subject. He belonged to the circle of returned migrants and entered the post graduate study after the order of the People's Commissariat of education of Ukrainian Socialist Soviet Republic. He had got experience of academic work and academic management before his migration to the Soviet Union, he was editor in chief of the Lviv almanac "Science and Literature", and he wrote at least one article on the history of Ukrainian Law.

P. Sosenko used sizable primary sources base for his post graduate studying. He was the first person who had exceptional chance to investigate the whole array of the historic acts of Kyiv Central Archive of Ancient Acts. His work "Origin of Kaptur Courts and Their Development at Right-Bank Ukraine in the 16th Century" is lost now. Neither his manuscript nor the text prepared for publication in "The Proceedings of the Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law " survived, any more than a special monograph. The study was prepared and even defended, rather with some problems. It's publication as a single issue or as an article in an academic collected works/periodical was disturbed by the policy of terror and repressions. But a typing of the promotional report points/thesis by P. Sosenko survived, which he made at the a meeting of the Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law in January, 4, 1930. These points/thesis was found in the Mykola Vasylenko's personal fonds being held in the Manuscript Institute of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine. They are published in the present article.

Keywords: *kaptur court, interregnum, academic paper, history of law, the lost paper, the Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law.*

Світлана Блащук,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут історії України Національної академії наук України
(Україна, Київ),

blashchuks@gmail.com,

orcid.org/0000-0003-1430-6353

"КАПТУРОВІ СУДИ" ПЕТРА СОСЕНКА: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ СТУДІЇ ЧАСІВ "ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ"

Для історіографічних студій важливі не лише оприлюднені наукові розвідки, а й заплановані, однак нереалізовані дослідницькі проекти, а також втрачені праці істориків. Чи не найбільше таких проектів припадає на 1920–1930-ті рр. Саме у цей час відбувалося утвердження тоталітарного режиму, що супроводжувалося встановленням компартійного контролю як над науковими дослідженнями, так і репресіями проти вчених.

Пошук і відновлення втрачених проектів вельми важливі для сучасної вітчизняної історіографії. Це дасть змогу глибше зрозуміти не лише стан наукових студій першої третини ХХ ст., а й тодішнього українського суспільства загалом. Частково віднайдені тексти щонайменше зможуть надати нового імпульсу дослідженням, підказати методологію, напрями подальших пошуків, а також указати на джерельну базу, безповоротно втрачену в радянський час.

Статтю присвячено науковій розвідці Петра Сосенка про катурові суди. Комісія для вивчення історії західноруського та вкраїнського права, що діяла в 1920-х рр. під керівництвом Миколи Василенка, звернула увагу на явно недостатній стан досліджень зазначеної тематики для українських теренів ранньомодерного часу. Розробку цієї проблеми доручили новому аспірантові Петру Сосенку. Він належав до кола "поворотців" і вступив до аспірантури за розпорядженням Народного комісаріату освіти УСРР. До переїзду у «країну Рад» уже мав досвід наукової та науково-організаційної роботи: очолював редакцію львівського часопису "Наука й письменство", написав щонайменше одну статтю з історії українського права.

П. Сосенко у своїх аспірантських студіюваннях користувався ґрунтовною джерельною базою. Він здобув унікальну можливість першим опрацювати цілісний масив актів у Київському центральному архіві давніх актів. Ним була підготовлена праця під назвою "Походження й розвиток катурових судів на Правобережній Україні (ХVI ст.)", друк якої мав відбутись на сторінках "Праць Комісії для вивчення історії західноруського та вкраїнського права". На превеликий жаль, на сьогодні нам не вдалося віднайти ні рукопис, ні запланований до друку текст. Не відомо також, чи було підготовлено окреме монографічне дослідження. Проте нам вдалося встановити, що робота П. Сосенком була виконана та (не без проблем) захищена. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (особовий фонд голови «Комісії для вивчення історії західноруського та вкраїнського права» акад. М. Василенка), зберігається машинопис написаних П. Сосенком тез промоційної доповіді, що її він виголосив 4 січня 1930 р. на одному із засідань "Комісії...". Опублікувати окремим відбитком працю П. Сосенка або ж у форматі статті у науковому збірнику завадила репресивна політика радянських каральних органів. Зазначені тези публікуються у додатку до нашої статті.

Ключові слова: катуровий суд, безкоролів'я, наукова праця, історія права, втрачена праця, Комісія для вивчення історії західноруського та вкраїнського права.

The subject of kaptur courts, special courts which were organized and were functioning during the period of interregnum in Rzecz Pospolita does not belong to the well-researched themes of Ukrainian historiography (Starchenko, 2009: 256). So this theme came in view of an academician Mykola Vasilenko, the

member of the All-Ukrainian Academy of Sciences (hereafter AUAS) in the 20th of 20th century. M. Vasylenko was a chairman of the Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law of AUAS, so he paid a special attention to the under-investigated issues of the history of Ukraine. It was under his leadership that the investigations on the history of Ukrainian law became the priority area of the activity of the Commission. The elder generation of the Commission members consists of the well-known specialists following their investigations on the chosen themes. In contrary, the interests of the young researchers who started their work in the Commission were focused in the direction considered to be important. So in 1926 M. Vasylenko proposed a new and unexplored subject for investigation for a new postgraduate student Petro Sosenko. It was "Origin of Kaptur Courts and Their Development at Right-Bank Ukraine in the 16th Century".

Unfortunately, the manuscript of this work seems to be lost, at least it was not found in any archive of Ukraine till now. But existence of the work is proved with the fact it was discussed and recommended for publishing at meetings of the Commission.

Ukrainian historians paid attention to the question of the forbidden and annihilated publications as well as partly implemented projects not ones. As in exact paper by Serhiy Bilokin ("Prohibited Publications at the Stage of Layout or Destroyed Circulations (1920–1941)") (Bilokin', 2004: 554–602) were a number unique editions annihilated in the first half of the 20th century because of the political reasons. However he omitted the publications of the Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law in his article.

It was Ihor Usenko, who contributed greatly to the study of the legal heritage of All-Ukrainian Academy of Sciences (hereafter AUAS) as well as the academic heritage of Mykola Vasylenko. He noted that the legacy of AUAS is traditionally reduced to the published materials of academic publications, such as "The Commission Proceedings for Studying Customary Ukrainian Law", "The Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law", "The Commission Scientific Researches and Articles of the Soviet Law", "Notes of the Social Economic Department". Additionally there is a number of monographs, archaeographical and other juridical publications which were published as the series "Social Economic Department Collection". Some articles on the history of Ukrainian law and justice were published in the collected works in commemoration of the Members of Ukrainian Academy of Sciences Dmytro Bahaly and Mykhailo Hrushevsky as well as in the journal "Ukraine", professional law journals "Soviet Justice Herald", "Red Law" and other publications (Usenko, 2013: 6–7).

Hence the works prepared to publication but not published or published but further confiscated and annihilated also are the part of historiography. So I. Usenko made considerable investigation and found out a number of the Commission members' works, which hadn't been published or had been destroyed on the stage

of layout due to various reasons (Usenko, 2013: 6–14). But I. Usenko didn't include the contribution of Petro Sosenko to the development of Ukrainian law and jurisprudence historiography. The present paper aims to eke out this lacuna with presenting the results of our researches about Petro Sosenko's contribution to the Ukrainian law and jurisprudence historiography.

Petro Sosenko was born in 1900 in the village Duliby (Bibrsk region) in the family of the Greek-Catholic priest and well-known Ukrainian ethnologist Xenophont Sosenko (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66457, т. 21, арк. 1а.). He got his education in Lviv at first in a gymnasium and then entered Lviv University (Dilo, 1918: 3). He had to interrupt his education because of the First World War, he was conscripted to the Galician army and later he was captured. After his liberation he returned to Lviv but he could not resume his studying at the university, therefore he entered the one year courses of the Prosvita Society. When Ukrainian Secret University came into existence in Lviv he entered the faculty of law (Mudryi, 2011: 36–41). In 1924 he was arrested by Polish authority through his participation in a demonstration on the occasion of the public figure Olga Besarab's funeral (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66457, т. 21, арк. 2–3).

He graduated from the university with the proceeding about the Soviet state system and constitution. He was noticed. AUAS academician and the active member of Shevchenko Scientific Society Stanislav Dnistriansky spoke positively about Sosenko in his article "In Defense of Ukrainian Science of Law" (Dilo, 1924: 2). But Volodymyr Galan, who became later a well-known diaspora figure, criticized Petro Sosenko's work quite acutely (Dilo, 1929: 1).

After several attempts to deal with publishing business he decided to move to sub-Soviet Ukraine.

In 1925 he pretended to be a former expatriate named Anton Dosenko to move to Kharkiv first and then to Kyiv. In 1926 he met and married Maria the daughter of the priest Mykola Shchepaniuk.

At first he worked in Kharkiv as an assistant of the secretary for the Criminal Cassation Board of the Supreme Court of Ukrainian Socialist Soviet Republic. However Petro Sosenko obviously disliked the practical aspects of jurisprudence. Instead he had a steady interest in the law history studies.

So he gained for himself a business trip to Kyiv for academic research reimbursed by the People's Commissariat of Education of the Ukrainian Socialist Soviet Republic. In fact it was a permission to enter the postgraduate study (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66457, т. 21, арк. 2 зв.; Sokolovskyi, 1999: 197).

Since 1926 Petro Sosenko became a post-graduate student of the Commission and got a special scholarship from *Uprnauka*, the Higher Administrative Office of Soviet Ukrainian science (Okynshevych, 1929: XVII).

He grew up in academic community, and he ready comprehended the specifics of academic research. Therefore he began to work willingly.

At his early postgraduate activity he already had an experience of academic

researches. When he lived in Lviv in 1924 he became the editor-in-chief for Lviv "young Ukrainian generation" journal "Science and Literature" (Ukrainski chasopysy, 2003: 445), that was supposed to rally the "young writers' forces" (Nauka i pysmenstvo, 1924: 3).

The first part of his academic research "Ethnological Origins of the Old Ukrainian Law (Experiments with the Beginnings of Ukrainian Legal Culture)" was published in this edition (Sosenko, 1924: 23–42; Okynshevych, 1929: XVII).

Even at the first meetings of the Commission which Petro Sosenko attended as a post-graduate student he actively came in on the consideration, took part in the discussions, made additions and proposals (Protokoly Komisii, 1927: 466–500).

The theme of his research was the ethnological method in the history of Ukrainian law, the beginnings of local communities of the old Ukrainians in ethnological interpretation in conjunction with the development of organic communities and the development of courts of interregnum (kapturowi) on the Right-Bank Ukraine (Okynshevych, 1929: XVI).

In meetings on May 10, and May 21, 1927 P. Sosenko made a report "Ethnological Method for the History of Ukrainian Law" (Protokoly Komisii, 1927: 495–497). The minutes of the meetings record the fact that his report faced critique of his colleagues, they were displeased by his speech and immediately pointed out abstractedness of his statements as well as the vagueness of his conclusions (Protokoly Komisii, 1927: 495–497). The presentation of the material was "unsystematic, verbose, evidently incomprehensible to the author himself" (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 315).

However the young researcher was rather skeptical in respect of his senior colleagues' criticism and comments. The reproaches they addressed to him were fair, but P. Sosenko himself was a kind of "persistent" person and was not about to give up. He promised to show the results of his research via a particular material then and he did it shortly. But this work failed as well. And he simply stopped this work and focused his interest on other theme.

As for his postgraduate thesis on the kaptur courts he had a large aria for investigations, because actually nobody worked with the concerning archive materials of Kyiv Central Archive of Ancient Acts (now it is the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv).

The fact should be noted that since 1920-th till 1930-th a large number of archival documents and acts became accessible for researchers, the documents were restored, conserved, the archive fonts were ordered in the system and catalogized. All this became possible thanks to the efforts of the Archive Director V. Romanovsky. So P. Sosenko received a unique opportunity to be the first in order to investigate a whole array of acts. It had become a certain academic impact but this fact hadn't significant impact on his work, as it is evident from the results.

Sosenko's years of postgraduate studies were rather peculiar. The explanation for this statement is found in the memories of N. Polonska-Vasylenko (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46). Since the first months of his work the members of the Commission "had pointed out his laziness and inability for scientific work" (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 314). As I. Cherkasky wrote in his memories about M. Vasylenko, the later academician had a soft character and due to him the meetings of the Commission always had been held in the favorable academic atmosphere (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 312). The minutes of the meeting where the report of P. Sosenko was discussed, prove M. Vasylenko tried to smooth all the "sharp angles" being arisen during the discussions. I. Cherkasky mentioned only two cases of sharp disputes and contradictions. One of them concerned "the post-graduate student Sosenko's contribution who even refused to get through a colloquium on his speciality" (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 314).

In the span of the years of postgraduate studies P. Sosenko published only one small work. It was a review of Joseph Vydaevych's publication (Sosenko, 1929: 493–500).

In 1927 O. Malynovsky (the academic supervisor of P. Sosenko) made record in the scientific annual report that his postgraduate had advanced in researching of various themes except his post-graduate thesis (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66457, т. 30, арк. 5–5 зв.). The supervisor expected his postgraduate student would be able to finish his announced postgraduate thesis. However his expectations never had been realized.

When the term of postgraduate training for P. Sosenko expired, his academic supervisor I. Malynovsky refused to continue his supervising because the postgraduate could not achieve any results (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 315).

M. Vasylenko tried to save the situation. He asked S. Borysenko and L. Okynshevych to help the post-graduate student to streamline somehow his materials at least. By that time the members of the Commission had already believed that he would be unlikely to handle the materials on his own. The report of P. Sosenko about ethnological method of researches proved these worse expectations.

Despite that situation, in May 1928 P. Sosenko asked the Commission for academic trip to Bukovyna, Zakarpattya and Galicia for researching the "home communities" in local archives (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 682, арк. 1). In his application he also emphasized that he intended to complete his postgraduate program in summer of 1929 and to begin studying of another theme. This fact was recorded in the Commission plan for 1928/1929: "Postgraduate student P. Sosenko should complete his postgraduate experience in his 1928/1929 years and the Commission intended to test his knowledge in a special interview. Sosenko researches the subject of primitive law and had to present it as his postgraduate work" (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 239, арк. 2).

P. Sosenko wrote his thesis on kaptur courts at last. On January 4, 1930 the promotional defense of his thesis took place. S. Ivanytsky (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 671, 5 арк.) and V. Romanovsky (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 678, 4 арк.) were the official academic referee of the thesis and additionally I. Cherkasky (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 1) was unofficial reviewer.

All the referees approved the postgraduate work in general, they recognized its scientific value. First of all the reviewers noted the fact of the archival material investigation made by a young researcher: "The strength of the archival materials which never had been printed and which the author used imposes on the whole his work a special colour that is inherent to all the works which are based on the new materials. Namely such works compel the authors to quote the archival materials widely and to add the most important documents at the end of the work as addendum. Therefore this fact sometimes affects in a bad way on the architectonics of the work, complicates the verification of evidences and makes the reader be contingent on the author who may dispose his critical apparatus freely as well as the whole system of his evidences" (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 678, арк. 2).

Though the comments of the referees were considerable and they influenced the impressions concerning the post-graduate work but they were veiled. This is true especially for the comments that arrangement of the thesis chapters was chaotic and the actual conclusions were absent in the thesis (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 678, арк. 3–4).

The rather friendly air of the thesis defense was not haphazard. Later M. Vasylenko would call it his own mistake because he believed that P. Sosenko would leave the academy after his dissertation defending and obtaining the scientific researcher degree; thus the Commission would be able to dispose of him. Nonetheless after the thesis defence procedure P. Sosenko made every effort for to remain a regular staff member of the academic institution and became (according to M. Vasylenko) "a ballast who does nothing but occupies a somebody's place" (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 316).

S. Borysenok became an irreconcilable opponent of the thesis defence; initially he even didn't intend to be present during the P. Sosenko's dissertation defence, as he seems to have foreseen the results. Nevertheless he joined the discussion and voted "pro", in accordance to the minutes of meeting (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 2).

The points of criticism by V. Romanovsky, S. Ivanytsky and I. Cherkasky are rather similar; they emphasized the same mistakes of this thesis. Everybody concluded that "the author had a various material at his disposal, but he was not able to use it properly" (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 678, арк. 3 зв.). In their reviews for thesis (deposited in the personal fonts of M. Vasylenko at present) all their comments are detailed with concrete examples from the thesis under

consideration (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 671, 5 арк.; IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 678, 4 арк.).

As for the main points of their criticism, they can be summarized as the next: significant faults of the thesis composition (V. Romanovsky pointed out "inconsistency and illogicality of the thesis"), the academic reviewers emphasized the thesis must be re-made thoroughly. It makes sense that the Chapter XIII to be removed at the beginning of the thesis, since it influences understanding of further chapters. A few of chapters the history of kaptur courts and their structure are confused, but each of these issues should be highlighted separately. The author uses the material chaotically, therefore his certain sentences remain completely without argumentation (additionally every statement must be confirmed by the documents, the author's evidences sometimes contradict to what he wants to prove); there are no conclusions in the thesis. In accordance to the opinion by I. Cherkasky, each issue should be considered within the context of all cases of interregnum courts, so such approach enabled study of the development of such courts. But the author of the dissertation studied in details the first case of the interregnum court (16-th century) only. As for the second and the third cases of interregnum courts, he made the common researching of them. Such approach was completely inconsistent (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 1–1 зв.).

It was necessary to take the *kapturs* as the basis for subject of researches only, and the judiciary practice should be used for explication only. However the author once again gives preference to legal matters. It is noteworthy that kaptur courts replaced some previous courts, there was no revolution and only the form of the court had been changed. The fact that the author considers the ordinary kaptur law was obviously just the use of previous practice (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 1–1 зв.).

At the end of the discussion P. Sosenko responded to some remarks only, as he was short of time. In particular he did not recognize the criticism of the thesis design flaws to be fair. He also noted that all his statements were supported by the appropriate references but he did not specify which ones exactly. He additionally emphasized that he could not give more substantive conclusions since his work considers the 16th century (!) only (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 1). This means he actually agreed with the fact that he did not research the kaptur courts systematically but only isolated moments had been torn apart from the general historical context. At the subsequent meetings he will continue to "respond" to the comments of his opponents. It looks quite interesting that in the middle of February, when reading the protocols of the previous meetings, P. Sosenko will ask to add to them his answers to S. Ivanytsky (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 6).

Summing up the discussion the Commission unanimously acknowledged the work to be satisfactory for granting its author the title of academic fellow, and they decided to refer the case to the authorized representative of Uprnauka

(Supreme Science Body of Ukraine) and ask for the approval of P. Sosenko as a researcher (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 2).

Afterwards we can follow rather interesting behavior of P. Sosenko. Being no longer a graduate student, he began to criticize his colleagues and especially those ones who once expressed their remarks to him. In January 23, 1930 S. Borysenok had a report about the custom in ancient Ukrainian law at the meeting. P. Sosenko was the first to speak in the discussion and noted: "the conclusions are baseless and the work has the character of a sketch" (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 26). Thus and so I. Cherkasky say that "Sosenko makes remarks in the same way which he had been previously reproached for" and other members of the Commission supported this view (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 26 зб.). In November 1930 during candidacy for the post of the Commission staff, two candidates (P. Sosenko and V. Gryshko) were discussed (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 26). All members unanimously supported the latter nominee despite the fact that he began to work for the Commission much later (Okynshevych, 1929: XVIII). P. Sosenko was entrusted with certain tasks from the Commission such as to run a workshop of history in the printing house, there were commissions which did not require special abilities and knowledge of the performer (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 34). In the report about his academic trip to Zhytomyr in early 1931, P. Sosenko demonstrated once again his not exactly active attitude to his new academic investigations. During his academic trip he didn't set a goal of his investigation so he had nothing to report on. However he announced a new subject of his researches at the time. It was the history of the Soviet law before codification (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 34).

But in any case Petro Sosenko with the help of his colleagues had done a great job and involved a large array of archival materials. In the fonds of M. Vasylenko only the compendium of his theses is stored, therefore currently it is difficult to say in what form the text of this work existed. The further fate of it is rather complicated. At the beginning of the 1930's P. Sosenko's work "Kaptur Courts of the 16th Century" was included into the Commission plan, even its volume of ten printed sheets was indicated (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 238, арк. 2). But it never had been published, as well as the articles of the indicated theme.

Some fragments of P. Sosenko's work might be published in the ninth issue of the "Commission Proceedings...". However this issue remained in the Commission plans only. Now we only know the previous content. It was planned to collect and to complete the periodical in a rather short term, the issue might be sent for printing within May 23 till December 1, 1930 (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 17). If the Commission made a plan for this publication, we are more than convinced that the text actually existed and the members of the Commission saw it. It is proved in the protocols of the Commission meetings and in N. Polonska-Vasylenko's memories.

At the same time an urgent problem with the seventh issue of "Proceedings ..." arose, which might be resolved quickly. M. Slabchenko had been arrested in 1929 and it was necessary to replace his article in a short time by the material that had been already prepared for publication. N. Polonska-Vasylenko notes that it was decided to replace the article with the paper "Kaptur Courts in Ukraine" of P. Sosenko (Polonska-Vasylenko, 1948: 53; Polonska-Vasylenko, 1962: 109). But in the process of the replacement preparing P. Sosenko was also arrested and exiled. Thereon the Commission was closed as well. Therefore in fact the collected papers were not published (Polonska-Vasylenko, 1948: 53). But there were pilot copies. L. Okinshevych notes in his memories: "While understanding the hopelessness of the 7th issue publication I tried to keep it" for the best of times." Before sending a printed book to Glavlit (a Soviet censorship), I had taken two copies of it from the print shop. ... I left one of the copies for myself and the second one handed over to M. Vasylenko" (Okinshevych, 1995: 42–43). A copy of L. Okinshevych burned during a fire in Smolensk but the fate of the second copy is unknown. L. Okinshevych notes that according to N. Polonska-Vasylenko's memories this copy together with the library of M. Vasylenko was transferred to the library of the Academy of Sciences (Okinshevych, 1995: 43). N. Polonska-Vasylenko wrote about it in 1948 (Polonska-Vasylenko, 1948: 53). Later in her article "Historical Science in Ukraine for the Soviet Era and the Fate of Historians" she wrote more details about the replacement of articles.

But it is unknown whether this copy got to the library as the transference of documents was held in difficult conditions. The fate of M. Vasylenko's materials is difficult to follow. After the death of her husband while fulfilling his will, N. Polonska-Vasylenko handed over a collection of documents to the Department of Manuscripts in the Library of the Ukrainian Academy of Science (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 305, арк. 1). In the letter which she addressed to the director of the library it only comes about the manuscript materials to which M. Vasylenko was directly related. It was also noted that she herself had begun to compile a scientific description of the materials along her husband lifetime and she wanted to complete this work. So the materials will be given over to the library gradually "as the description of them is drafted and they are ready to be transferred" (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 305, арк. 1 зв.).

A modern researcher D. Vashchuk even suggests the existence of two proof copies of the collection: the first one contains the article by M. Slabchenko and the second one contains the article by P. Sosenko (Vashchuk, 2017: 311). However in our opinion it is unlikely. Most likely there was one (and hopefully there is) a proof-reading copy and the very first version of the collection i.e. with the article by M. Slabchenko. That is why L. Okinshevych wrote about the "mistake" in the "Encyclopedia of Ukraine" and that the work on the Kaptur Courts had not been published in the volume of the seventh "Proceedings" (Okinshevych, 1995: 44). He pointed out: "As far as I know the theme of the kaptur courts was not ended by

P. Sosenko. And as a publisher of the collected papers I am better informed about its content. ... There was no work about the kaptur courts in the seventh volume" (Okinshevych, 1995: 44). There is no information about this article and in the preface that was prepared by M. Vasylenko (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449, 6 арк.; Vasylenko, 2006: 448–451). According to the logics it contains the information about the article by M. Slabchenko related to the history of the Military General Court (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449, арк. 4–5), since most likely the preface was written to the first version of the collected papers.

Though there is an indirect (but an important) argument proving thesis related to the kaptur courts work existence. It is a remark in the memories of L. Okinshevych, where he notes: "The central place in the seventh volume took the monograph by M. Slabchenko about the General Court of the Hetmanate. It was a large one (160 pages)" (Okinshevych, 1995: 43). M. Vasylenko together with his colleagues decided to replace this article by "the part of P. Sosenko's work about the Kaptur Courts" (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 366). So P. Sosenko's work existed because those 160 pages had to be replaced in a short term and in the same size (!). The article of M. Slabchenko was simply cut out of the printed book and another article of the same size should be inserted instead".

The procedure for the academic papers submitting was changed by that time. In accordance with the new requirements, the article must undergo a preliminary censorship, i.e. as N. Polonska-Vasylenko pointed out "must be revised by somebody from a Communist Party Academy" (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 366). As there was no such specialist in Kyiv, so the work was sent to Kharkiv. Who was a reviewer is not known currently, but the work was reviewed for almost a year. The reviewer approved the work but suggested some changes. What happened then is not entirely clear, perhaps P. Sosenko refused to make corrections, maybe there were other reasons, but the secretary of the Department did not let printing this article and all printed copies of the seventh issue were destroyed in 1930 (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 366).

However they were obviously short of time for the actual destruction of the collected papers. In so far as the publishing house of AUAS in November 12, 1931 will apply to the Commission: "In view of the printing house demand to unload its premises from the printed sheets of AUAS completed editions, publishing house asks to allow to stitch up issue VII of the Commission Proceedings" (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 244, арк. 1). I.e. the printed version existed and the whole circulation was printed. But unfortunately it was destroyed.

First of all these projects have not been implemented because of the conditions that the AUAS came to be in the late 1920s and early 1930s.

In 1928 after changing of the leadership of the People's Commissariat for Education as well as the decision to reform the Academy after its careful inspection (Rud'ko, 2012: 145), many academicians had to stop their own researches and continue to research in the "right" angle. At the beginning of 1928 the

inspection of academic researching continued. It was noted in the conclusions: "the social and economic department is not enough developed ... In particular the study of the Soviet law is almost absent and in this area the main attention is paid to the study of the old law history. The ideological nature of the third department work (Social and Economic department – *Author*) proceeds mainly from these pre-revolutionary time disciplines and it is not connected with the new Marxist sociology at all" (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 50, арк. 2 зв.). On October 7, 1930 at a regular meeting the results of the inspection as well as the comments on the functioning of the Commission were discussed. It was decided "to follow the Marxist method of research in its further work and to supplement the programs of researches with the themes from the history of the revolutionary era" (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 20). In accordance with the decision each of the researchers had to change their research plans though such changes did not always have a positive impact on the quality of work and the ultimate scientific product. In addition the requirement of criticism was set for all previous work of "bourgeois", "liberal" and "nationalist" historiography (Korpus mahdeburzkykh, 2000: 10). The Commission members along with their own researches had to engage actively in criticism and self-criticism. They had to analyze the works of Rostyslav Lashchenko, Mikhaïlo Hrushevsky, Mikhaïlo Slabchenko, Mykola Vasylenko and others "newly" in the so-called "right" perspective (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, 123 арк.).

Therefore when Petro Sosenko made a report "Kaptur Court Process" at the meeting of the Commission in June 1931 then the first remark was that the work should be developed differently "in accordance with the requirements of the new methods". Both Mykola Vasylenko and Lev Okinshevych had noticed that the author wrote his work two years ago and since the theme of the kaptur court is new and there is a lot of material for its research, it is desirable to continue working in the light of the time new requirements (IP НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 48–49).

All these fundamental changes in the areas of scientific activity, mass arrests of employees, and subsequently the liquidation of the Commission (by that time it was named the Commission for the Study of the History of Ukrainian Law – *Author*) had a very negative impact on the fate of its academic achievements. A large number of prepared works had been destroyed; many projects had never been implemented as well as many manuscripts had been lost forever.

When visiting the priest Mykola Shchepanyuk, who had been prisoned on the territory of TEMPLAG, P. Sosenko was arrested on April 13, 1933. For some time he was detained in the psychiatric department of the house for preliminary imprisonment then the case was suspended (Sokolovskiy, 1999: 198). His father K. Sosenko concerned with the fate of his son and tried to help but all his attempts failed (U pivstolitnikh zmahanniakh, 1993: 610–611). In 1935 P. Sosenko was prosecuted for "The Case of the Counter-Revolutionary Fascist Organization of the

Roman Catholic and Uniate Clergy on the Right Bank of Ukraine" (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66457, т. 2, арк. 1–26). On May 14, 1936 he was convicted by the NKVD of the USSR Special Meeting for 5 years of labor camps but while moving on the milestone, he fell ill hard and died on October 20. Currently the fate of his archive is unknown. He had a wife and children (Zaklyns'kyi, 1943: 2). But taking in consideration the situation in which they were after the arrest of their husband and father, we believe it is unlikely that they had kept his manuscripts and documents. The wife had to testify against her husband as it often happened in those days (Obvynuvalnyi vysnovok, 2003: 328).

As addenda to this article we publish the thesis of the promotional report which was prepared and made by Petro Sosenko in January 4, 1930 at the meeting of the Commission for the Study of the History of Western-Ruthenian and Ukrainian Law. This manuscript is stored in the Manuscript Institute of the V. Vernadsky National Library of Ukraine in Mykola Vasylenko's personal fonds (f. 40). This is a typewritten text with author's corrections. The application is printed in the original language.

ARCHIVES

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [Manuscript Institute of the V. Vernadsky National Library of Ukraine].

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine].

ЦДАМЛМ України – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України [Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine].

BIBLIOGRAPHY

Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено (1920–1941). *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ–Львів, 2004, вип. 2, 554–602.

Василенко М. П. Передмова до сьомого випуску «Праць Комісії для виучування історії західно-руського та українського права». *М. П. Василенко. Вибрані твори у трьох томах: Том 2. Юридичні праці*. Упорядники: І. Б. Усенко (кер. колективу), Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський. Відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»»; Видавничий дім «Академперіодика», 2006, 448–451.

- Ващук Д. Дослідження українського права литовської доби у «Працях Комісії для виучування історії західно-руського та українського права». *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017, вип. 27, 306–333.
- Діло*, 1918, № 131, 13 червня.
- Діло*, 1924, № 253, 13 листопада.
- Діло*, 1929, № 2, 2 січня.
- Заклинський Б. Ксенофонт Сосенко. Пам'яті невтомного працівника Бойківщини. *Львівські вісті. Щоденник для дистрикту Галичини*, 1943, 5 лютого, 2.
- Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років ХХ століття* / Упорядники і автори дослідження Андрейцев В. І., Ульяновський В. І., Короткий В. А. Київ: Прайм, 2000, 214.
- Мудрий М. В обіймах політики: Український таємний університет у Львові, 1921–1925 роки (До 90-річчя від створення). *Вісник НТШ: інформаційне видання / Світова Рада Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Львів, 2011, № 46, 36–41.
- Наука й письменство*. Львів, 1924, р. І, кн. 1, 128.
- Обвинувальний висновок у «Справі контрреволюційної фашистської організації римо-католицького і уніатського духовенства на Правобережжі України». 2 квітня 1936 р. З *архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 2003, № 2 (21), 320–337.
- Окиншевич Л. Десять років праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права (1919–1929). *Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права*. Київ: З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929, випуск шостий, XI–XXX.
- Окіншеви Л. Моя академічна праця в Україні. *Наукове товариство ім. Шевченка. Мемуарна бібліотека НТШ*. Львів: НТШ, 1995, число 2, 88.
- Полонська-Василенко Н. Видання Всеукраїнської Академії наук у Києві, знищені більшовицькою владою (Бібліографічна нотатка). *Українські бібліографічні вісті*. Авгсбург: Накладом Товариства Прихильників УВАН, 1948, 51–53.
- Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Париж–Чикаго, 1962. Т. CLXXIII: Праці Історико-філологічної секції. Збірник на пошану українських учених знищених більшовицькою владою, 7–111.
- Протоколи Комісії для виучування західно-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. *Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права*. Київ: З друкарні Української Академії Наук, 1927, випуск третій, 466–500.

- Рудько С. Науково-організаційна діяльність М. П. Василенка в радянський період. *Наукові записки. Серія "Історичні науки"*. Острого: Національний університет "Острозька академія", 2012, вип. 19, 139–150.
- Соколовський О. К. *Церква Христова 1920–1940. Переслідування християн в СРСР*. Київ: Кайрос, 1999, 338.
- Сосенко П. Етнольогічні первні староукраїнського права (Досліди над першопчатками української правової культури). *Наука й письменство*. Львів, 1924, р. I, кн. 1, 23–42.
- Сосенко П. Правно-історичний розвиток людських імен та назв і значіння метрикальних книг для історії права. Уваги з приводу книжки: Józef Widajewicz. *Nazwiska i przezwiska ludowe: studium z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII w.* (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego. Tom I, zeszyt 3. Lwów 1925). *Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права*. Київ: З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929, випуск шостий, 493–500.
- Старченко Н. Каптуровий суд першого безкоролів'я крізь призму скарг (1572–1574). *Український археографічний щорічник. Нова серія*. К.: Український письменник, 2009, вип. 13/14, 265–283.
- У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941)* / Інститут української археографії АН України; Упоряд. О. Гаїова; Упоряд., передмова У. Єдлінська; Упоряд. Г. Сварник. Київ: Наукова думка, 1993, 768.
- Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Т. 3, кн. 1. 1920–1928 рр.* Львів: Світ, 2003, 909.
- Усенко І. Б. Рукописна правнича спадщина Всеукраїнської Академії наук: гіркі втрати і архівні знахідки. *Правова держава*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013, вип. 24, 6–14.

REFERENCES

- Bilokin', 2004 – Bilokin', S. (2004). Pro vydannia, zaboroneni na stadii verstky, abo tyrazhi yakykh bulo znyshcheno (1920–1941). *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia*, (2), 554–602. [in Ukrainian].
- Dilo, 1918 – *Dilo* (1918). 131. [in Ukrainian].
- Dilo, 1924 – *Dilo* (1924). 253. [in Ukrainian].
- Dilo, 1929 – *Dilo* (1929). 2. [in Ukrainian].
- Korpus mahdeburzkykh, 2000 – Andreitsev, V. I., Ulianovskyi, V. I., & Korotkyi, V. A. (Comps.). (2000). *Korpus mahdeburzkykh hramot ukrainskym mistam: dva proekty vydan 20–40 rokiv XX stolittia*. Kyiv: Vydavnytstvo "Praim". [in Ukrainian].

- Mudryi, 2011 – Mudryi, M. (2011). V obimakh polityky: Ukrain's'kyi taiemnyi universytet u Lvovi, 1921–1925 roky (Do 90-richchia vid stvorennia). *Visnyk NTSh: informatsiine vydannia*, (46), 36–41. [in Ukrainian].
- Nauka i pysmenstvo, 1924 – *Nauka i pysmenstvo* (1924). I/1. [in Ukrainian].
- Obvynuvalnyi vysnovok, 2003 – Obvynuvalnyi vysnovok u «Spravi kontrrevoliutsiinoi fashystskoi orhanizatsii rymo-katolytskoho i uniats'koho dukhovenstva na Pravoberezhzhi Ukrainy». 2 kvitnia 1936 r. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, 2 (21), 320–337. [in Ukrainian].
- Okinshevych, 1995 – Okinshevy, L. (1995). *Moia akademichna pratsia v Ukraini*. Lviv: NTSh. [in Ukrainian].
- Okynshevych, 1929 – Okynshevych, L. (1929). Desiat' rokiv pratsi Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta ukraïns'koho prava (1919–1929). *Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta ukraïns'koho prava*, (6), XI–XXX. [in Ukrainian].
- Polonska-Vasylenko, 1962 – Polonska-Vasylenko, N. (1962). Istorychna nauka v Ukraini za sovietskoi doby ta dolia istorykiv. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, (CLXXIII), 7–111. [in Ukrainian].
- Polonska-Vasylenko, 1948 – Polonska-Vasylenko, N. (1948). Vydannia Vseukraïns'koi Akademii nauk u Kyevi, znyshcheni bilshovytskoïu vladoïu (Bibliohrafichna notatka). *Ukraïnski bibliohrafichni visti*, 51–53. [in Ukrainian].
- Protokoly Komisii, 1927 – Protokoly Komisii dlia vyuchuvannia zakhidno-ruskoho ta ukraïnskoho prava z 1-ho chervnia roku 1926 po 1 lypnia roku 1927. (1927). *Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta ukraïns'koho prava*, (3), 466–500. [in Ukrainian].
- Rud'ko, 2012 – Rud'ko, S. (2012). Naukovo-orhanizatsiïna diïalnist M. P. Vasylenka v radiianskyi period. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiïa". Seriïa "Istorychni nauky"*, (19), 139–149. [in Ukrainian].
- Sokolovskyi, 1999 – Sokolovskyi, O. (1999). *Tserkva Khrystova 1920–1940. Peresliduvannia khrystyian v SRSR*. Kyiv: Kairos. [in Ukrainian].
- Sosenko, 1924 – Sosenko, P. (1924). Etnolohichni pervni staroukraïns'koho prava (Doslidy nad pervopochatkamy ukraïns'koi pravovoi kultury). *Nauka y pysmenstvo*, I/1, 23–42. [in Ukrainian].
- Sosenko, 1929 – Sosenko, P. (1929). Pravno-istorychnyi rozvytok liudskykh imen ta nazv i znachinnia metrykalnykh knyh dlia istorii prava. Uvahy z pryvodu knyzhky: Józef Widajewicz. Nazwiska i przezwiska ludowe: studium z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII w. (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego. Tom I, zeszyt 3. Lwów 1925). *Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta ukraïns'koho prava*, (6), 493–500. [in Ukrainian].
- Starchenko, 2009 – Starchenko, N. (2009). Kapturowyi sud pershoho bezkorolivia kriz pryzmu skarh (1572–1574) [The Kaptur Court of the First Interregnum

- through the Prism of Complaints (1572–1574)]. *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk*, (13/14), 265–283. [in Ukrainian].
- U pivstolitnikh zmahanniakh, 1993 – Haiova, O (Comps.). (1993). *U pivstolitnikh zmahanniakh. Vybrani lysty do Kyryla Studynskoho (1891–1941)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Ukrainski chasopysy, 2003 – Romaniuk, M. M., & Halushko, M. V. (Comps.). (2003). *Ukrainski chasopysy Lvova 1848–1939 rr.: Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia*. (Vol. 3, 1). Lviv: Svit. [in Ukrainian].
- Usenko, 2013 – Usenko, I. (2013). Rukopysna pravnycha spadshchyna Vseukrains'koi Akademii nauk: hirki vtraty i arkhivni znakhidky [Handwritten legal legacy of the All-Ukrainian Academy of Sciences: bitter losses and archive finds]. *Pravova derzhava*, (24), 6–14. [in Ukrainian].
- Vashchuk, 2017 – Vashchuk, D. (2017). Doslidzhennia ukrainskoho prava lytovskoi doby u «Pratsiakh Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta vkrains'koho prava» [Research into Ukrainian Law in the Period of Grand Duchy of Lithuania Rule in the Collective Volume of Scientific Papers «The Committee's Contributions for Studying the Eastern Russian and Ukrainian Law»]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, (27), 306–333. [in Ukrainian].
- Vasylenko, 2006 – Vasylenko, P. (2006). Peredmovna do siomoho vypusku «Prats Komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta vkrains'koho prava». *Vybrani tvory u trokh tomakh: (Vol. 2. Yurydychni pratsi)* Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "Iurydychna dumka"; Vydavnychy dim "Akademperiodyka", 448–451. [in Ukrainian].
- Zaklyns'kyi, 1943 – Zaklyns'kyi, B. (1943, February 5). Ksenofont Sosenko. Pamiati nevtomnoho pratsivnyka Boikivshchyny. *Lvivski visti. Shchodennyk dlia dystryktu Halychyny*, p. 2. [in Ukrainian].

ADDENDUM

In addendum we add the "Theses of promotional work by P. Sosenko entitled "Origin of Kaptur Courts and Their Development at Right-Bank Ukraine in the 16th Century". The text is reproduced with the maximal adhering of the author stile features. Some typing gaps and technical mistakes were corrected without doubt. Punctuation is moved closer to the present norms. Explications of some terms and words have been added to the Sosenko's text. Underlining and emphasizing of some words are retained as it was in original text.

**Тези до промоційної праці аспіранта П. К. Сосенка під заголовком:
«Походження й розвиток каптурових судів на Правобережній Україні
(XVI ст.)».**

Вступ. Приєднання Волині, Київщини та Брацлавщини 1569 р. до Польщі сталося через те, що економічні та політичні інтереси української шляхти збігалися з такими ж інтересами польської шляхти. Це приєднання вводило згадані українські землі у виімкове становище з правового та фактичного боку, – виімкове 1) в польській державі, 2) виімкове та ріжне поміж рештою українських земель.

В зв'язку з тим, цікаво простежити форми правопорядку на тих землях якраз у ті часи, коли вплив нового польського права був менший, а проявлялися б своєрідні форми та вияви правової думки населення тих земель. Одним з таких питань, на якому можна спостережувати ці моменти, це розвиток каптурових судів, бо вони бували під час безкоролів'я², а тоді в польській державі діяли самостійно окремі воєвідства.

Через виімкове становище згаданих земель дослід про каптурові суди не поширюється на всі українські землі в тодішній польській державі, а тільки на Волинь, Київщину і Брацлавщину. Хоч тема розпоряджає в переважній більшості матеріалом з Волині, а лише в незначній кількості з Київщини і Брацлавщини, – мимо цього дослід виявляє питання про каптурові суди в цілій Правобережній Україні, бо 1) Київський та Брацлавський матеріал пропав, а на підставі решток цього матеріалу дослід про ці землі все одно написати неможна; це ж знову було б не вигідно для історика українського права, відкриваючи перед його науково-дослідною перспективою на цьому місці пробіл; 2) між згаданими землями був живий правовий та економічний оборот і постійна виміна думок в справах каптурового судівництва.

Хронологічно тема обмежується XVI в., бо тоді зложилися основні форми каптурових судів, і ці форми стали за підставу для дальшого розвитку; по-друге, якраз у XVI в. в розвиткові каптурових судів по окремих воєвідствах виявлялося найбільше своєрідних форм кожної землі, – отже й самостійної юридичної думки згаданих українських земель.

Тема вимагає такої будови, щоби питання про «каптур» і походження каптурових судів одкласти на кінець дослід, бо в той спосіб є змога оминати повторень матеріалу, а з другого боку сам дослід, розвиваючись і наближаючись до кінця, даватиме для повищих питань матеріал.

¹ Написано олівцем.

² Періоди безкоролів'я: 1572–1573, 1574–1576, 1586–1587.

Дослід:

Зі смертю Жигмонта Августа 1572 р. по окремих воєвідствах почалися самочинні рухи шляхти з метою взяти в свої руки державний провід; у зв'язку з припиненням звичаєвих судів і під грозою надзвичайного часу, появляються для забезпечення тогочасного соціального ладу шляхетські надзвичайні суди, звані каптуровими. Ініціатива до створення тих надзвичайних судів вийшла від українських земель, а саме Белзького воєвідства, яке вже й до 1569 р. було під Польщею; звідціля думка перекинулася на Волинь і інші українські землі, а щойно через деякий час проявляється вона по воєвідствах властиво і Польщі.

Взагалі ж розвиток каптурових судів у XVI в. ішов знизу до верхів, від воєвідства до центру, а не з центру, як це було в деякій мірі в XVII і XVIII вв. під впливом генеральних конфедерацій.

Каптурові суди були установою новою, витвором окремих воєвідств, і то витвором самостійним тих воєвідств. Тому в початковому періоді розвитку каптурових судів (XVI в.) помітно кілька фаз розвитку, які з початку тривали коротше, а потім протягом тривання їхнього часу збільшувалися.

Перша фаза розвитку каптурових судів характерна невизначеністю форм, і в різних воєводствах починається вона в ріжний момент часу. На Правобережній Україні вона тривала до кінця 1572 р. Початковою формою каптурових судів на Правобережній Україні був колегіяльний суд у складі: городський староста столичного міста воєводства (він же воєвода) та 5 депутатів од шляхти, хоч і з урядничими титулами. Але вони входили в склад суду каптурового не силою свого уряду, тільки з вибору, бо, напр., в складі каптурового суду був хорунжий землі, тоді, коли, наприклад, другий статут виразно забороняв хорунжому бути суддею.

Каптуровий суд у першій фазі розвитку міг судити або сам, або на широкому з'їзді шляхти, або й спільно з усім соймаком воєвідства.

Переломовою подією в розвитку каптурових судів була соймакова постановка-каптур 13/XII–1572 р. Від того часу каптурові суди емансипуються з-під впливу старости столичного міста (воєводи), а стають судом виключно депутатським із суддями, яких вибирала сама шляхта.

Коли якийсь каптуровий суддя не міг брати участі в справі, або був неприсутній, то його засаджувано теж виборним депутатом, бо шляхта мала на меті в той спосіб мати контролю й стежити за безпекою своїх прав і привілеїв.

В особовому складі каптурового суду була встановлена певноозначена черга судового старшинства: перший з черги головував, в його неприсутності головував другий з черги і т. д.

Шляхта кожного повіту воєвідства старалася післати до складу каптурового суду своїх депутатів, щоб вони там стежили за кращою розв'язкою справ, що заіснували в обставинах, краще їм відомих. Розвиток каптурових

судів характерний постійним зростом кількості каптурових суддів. Це теж було наслідком політичних прагнень шляхти, що дуже турбувалася за свої економічні вигоди й тому пильно стежила за незайманістю своїх прав і при кожній нагоді старалася мати вплив на свої інтереси через верховну державну владу, а коли звичайна верховна влада пригасала, то тоді взяти ту владу в свої руки. Писар у склад суду не входив, але завідував канцелярією каптурових судів і мав до помочи підписка (а може й більше підписків).

В першій фазі розвитку місце скликання залежало від місця побуту старости, що був тоді головою каптурового суду, або від місця, де відбувався соймик чи з'їзд шляхти. Властивою владою землі чи воєводства під час безкоролів'я був соймик, але він делегував цю владу каптуровим депутатам, які з часом від судової влади перейшли й до інших форм влади.

В дальшому розвитку місцем каптурових судів були столиці воєводств – Луцьк, Брацлав і Житомир. Але в бажаннях волинської шляхти щодо каптурового судівництва стали проявлятися сепаратистичні тенденції, особливо на Крем'янечині. Частинно це могло бути під впливом прикладу з Руського воєводства, бо там каптурові суди були одного часу по окремих повітах; але назагал мабуть товкнули шляхту до цього особисті економічні інтереси. На чолі цього руху стояли князі Збаражські.

Крем'янецький сепаратистичний рух був самочинним виявом шляхетської самоволі, якої соймики воєводства не санкціювали, але цей рух мав той наслідок, що в каптуровому судочинстві в 1575 р. встановлено об'їзний спосіб одсуджування каптурових судів по головних містах повітових – Луцьку, Володимирі та Кременці.

Час скликання каптурових судів був у різних фазах розвитку різних – що 3–6 тижнів. Це залежало від меншої чи більшої налаштованості каптурового судівництва та, мабуть, і від самого безпеченства в даному історичному моменті.

Територіяльно підлягали каптуровим судам справи тільки з даного воєводства, де пізваний мав свою осілість і через те матеріальну змогу в даній справі відповідати.

Територіяльно підлягали каптуровим судам всі особи з перерахованих у каптурах станів, які тільки мали на території даного воєводства яким-небудь правним титулом свою осілість. Хто мав осілість в кількох воєводствах, відповідав за вчинки скоїні в тих місцевостях перед каптуровими судами кількох воєводств, і то рівночасно.

Хронологічно підлягали каптуровим судам справи, які заїснували від смерти короля й до коронації нового. Коронації як остаточний термін хронологічної підсудності встановлено на Волині ще з самого початку, тоді коли в польських воєводствах за остаточний термін встановлювано спочатку обрання короля, а щойно в 3-му безкоролів'ї – коронацію. Ця різниця вказує, що шляхта українських воєводств мала далеко більші політичні

аспирації. Вона згоджувалася передавати свою судову владу тільки коронованому королеві, бо короновано ж тільки того короля, який підтверджував шляхетські привілеї, а лише аж сама коронація надавала королеві найвищу владу.

Особову підсудність перед каптуровими судами треба інакше розглядати як підсудність активну, а інакше – як підсудність пасивну. Активну підсудність перед каптуровими судами, безпосередню, мала в першу чергу шляхта, і взагалі тільки той, хто мав яким-небудь титулом свою осілість; так само пізвати перед каптуровий суд можна було тільки осілого даного воевідства, але вислові в каптурів щодо каптурового суду міг удаватися кожний покривджений, – не можна розуміти як загальне правило про безпосередню активну підсудність всіх станів. Юридично каптури розуміли під тим тільки панів, які самі або через своїх правних заступників вели справи своїх підданих, хоч би покривдженими були й самі люди простого стану та понесли кривду теж од людей простого стану.

Однак не всі люди даного шляхетського стану завсіди та у всіх справах були підсудні каптуровому судові. (Докладніше визначають це тези до розділу про розмежування компетенції).

Зокрема каптуровим судам було підсудне все духівництво, а також особи з королівських маєтків. Опозиція в цьому напрямкові з боку римсько-католицького духівництва дала як наслідок мабуть тільки незначні відхилення від цієї засади.

До каптурових судів позивали також міщани [на] шляхту та духівництво, а з другого боку ставилися вони також на суд, коли позивали їх перед каптуровий суд шляхта або духівництво.

Основне завдання каптурових судів було забезпечити спокій і безпеченство, утримати статус-кво. В бік найбільшої небезпеки й неменучих потреб була звернена законодавча думка шляхти на протязі каптурових часів, яка при кожній нагоді зафіксувала нові потреби й небезпеки клясового шляхетського життя в нових каптурах, додаючи до попередньої компетенційної бази нові вказівки й заборони, чи то знов її уточнюючи та поправляючи. Цим загальним поглядом і визначається річева компетенція каптурових судів.

З початку розвитку каптурових судів річева компетенція обмежувалася карними, а потім цивільними правами й також злочинами, що порушували порядок каптурового судівництва; в останньому випадкові каптуровий суд діяв як наглий³ суд. Щойно пізніше каптурові суди розтягали свою компетенцію на адміністративні, скарбові та інші воевідські справи й ставали через це виконкомом воевідства під час безкоролів'я.

³ Наглий – терміновий суд.

Окремий порядок встановила була шляхта для каптурових часів для деяких справ. Це зроблено тому, щоби, з одного боку, не переобтяжувати каптурових судів, а з другого боку – загострити доміняльне⁴ судівництво. Це були справи підданих, як також зловлених на гарячому вчинкові під час безкоролів'я.

В каптурових судах практика випереджувала постанови каптурів. Це не тільки торкалося самого процесу, але також і визначення компетенції каптурової. Багато справ, яких каптури не нормували зовсім, мимо цього припадали на каптурові суди, і наслідком того пізніші каптури ці справи нормували вже й окремими постановами. З наведеного видно, що в практиці каптурового судівництва відіграло свою роль особливе каптурове звичаєве право.

Каптурове судівництво хоч і було надзвичайним судівництвом, але назагал воно не змінювало цілої клясової схеми станового судівництва, якій повинна була відповідати й схема судівництва в часи безкоролів'я. Коли за життя королів в тодішній польській державі кожний стан мав свої суди, в яких хоч і могли припадати справи людей іншого стану, але це було тільки в другу чергу, то й під час безкоролів'я такий порядок повинен був би залишитися. Припиняючи на час безкоролів'я звичайні шляхетські суди, шляхта встановлювала їм на зміну каптурові суди. Тому на каптурових судах повинні були припадати справи усіх інших станів остільки, оскільки вони припадали у гродських і земських судах; а не повинні були припадати перед каптуровим судом такі справи, в яких сторонами в процесі не виступала сама шляхта, або коли це не були випадки колізій права між особами різних станів, які в звичайний час припадали б перед гродським та земським судом. Наслідком цього, коли хоч одною з процесових сторін була особа шляхетського стану, то справа не могла припасти перед каптуровий суд, хіба в порядку наглості⁵.

Особи інших станів лише остільки, оскільки вони належали до шляхетського «рожаю», підлягали теж каптуровим судам. Так було з духівництвом, міщанами та євреями. Однак коли вони не мали шляхетства, то в справах між собою підлягали своїм становим судам, якщо не підлягали замковому присудові.

Зі смертю короля та з заведенням каптурових судів не припинявся біг процесових правних чинностей чи постанов, які заіснували ще за життя короля.

Припиняючи звичайні суди та запроваджуючи для своїх власних інтересів каптурові суди, – шляхта рівночасно не припиняла звичайного домі-

⁴ Домініальні суди, або приватні суди пана. Публічні суди над селянами, дорученні панові. Домініальні суди були вищою інстанцією для копних судів.

⁵ Наглості – тобто терміновості.

ніяльного судівництва. Через те й під час безкоролів'їв залишилися й всі наслідки цієї обставини. Коли, наприклад, в звичайний час справи о невчинення справедливості над підданим переходили за земськими позвами перед земський суд, то тепер такі справи стали переходити до каптурових судів. Якраз як наслідок доміняльного порядку судівництва треба пояснити ті випадки судових справ перед гродським урядом під час безкоролів'я, хоч каптури постановляли, що гродські та земські суди не діють. В даному випадкові це були справи не перед власним гродським судом, але справи, які впливали з доміняльно-старостинської юрисдикції, бо коли королівщинами відали королівські старости, то це був тільки інший вигляд доміняльності. Королівщина була майном короля, а під час безкоролів'я – майном держави й там староста заступав властю місце пана – феодала.

Крім справ в порядку доміняльно-старостинської юрисдикції припадали перед гродським (старостинським) урядом під час безкоролів'я ще справи неосілих, «як на тот час мешкаючи»; справи осіб, зловлених на крадіжці, на гарячому вчинкові. Послідовно мусіли теж припадати під час безкоролів'я перед гродським урядом справи о крадіж, задля яких потім одбувалося слідство, т. зв. «звод»⁶ о річ крадену. Дальше припадали перед гродським під час безкоролів'я справи порядку арт. 4 розд. XII⁷, як справи «виволанців», яких приловлено якраз в місцевостях, де були гродські уряди; справи євреїв перед підвоєводою або воєводою як перед «урядом жидовским», але це тому, що волинський воєвода був тоді якраз рівночасно й луцьким старостою; в кінці, можливо, що припадало перед гродським урядом слідство в справах вбивства.

Не діяли зовсім під час безкоролів'я земські та підкоморські суди⁸, але підкоморий міг з доручення каптурового суду розсуджувати на місцях земельні справи й очевидячки каптуровому судові й не раз доводилося такий порядок практикувати.

Щодо міщан, то під час безкоролів'я розгляд справ у порядку арт. 28 розд. 14 2-го стану залишався такий самий, бо й взагалі залишалося доміняльне судівництво. справи з арт. 46, 47 розд. IV⁹ припадали на каптуровому суді. На міських судах мали залишатися справи міщан з міщанами та справи, коли міщани виступали як пізвана сторона від осіб іншого стану. Але така постановка міщанських справ дійсна тільки для двох перших безкоролів'їв, бо в 3-му безкоролів'ї шляхта повела, так би мовити, наступ, нама-

⁶ «Звід» являв собою процедуру розшуку особи, яка незаконно привласнила чужу річ, і повернення речі її власнику. Правила «зводу» регулювалися статтями 35–39 Поширеної редакції Правди Руської.

⁷ II Литовський статут.

⁸ Підкоморський суд – становий шляхетський суд для розгляду межових і земельних суперечок.

⁹ II Литовський статут.

гаючись припинити міські суди; з другого боку, представники міських урядів старалися поставити цьому опір і продовжувати свою судову діяльність. Однак навіть припинення міських судів під час безкоролів'я не впливало зовсім на переведення справ у тому порядку, який встановлював торунський статут з 1620 р. для безпеченства міст. Та назагал щодо міських судів, то не було під час безкоролів'я якоїсь твердої непохитної засади, бо через різність міщанського й шляхетського права та через незгідність економічних інтересів, – у цьому напрямку відбувалася боротьба.

На припиняли на час безкоролів'я своєї діяльності церковні суди, а з 3-го безкоролів'я є вістки про судову діяльність коронних рад. Це було наслідком цього, що центр старався опанувати самочинні воевідські рухи та звести їх в одноцільне русло.

Назагал найважливішою ознакою розвитку каптурових судів є 1) зміни в організації їх особового складу, а 2) з другого боку, ступневе поширення компетенції на різні вже нові справи.

1575 р. на Волині (а в рр. 1573–1574 в польських воевідствах припинено було діяльність каптурових судів, а привернено звичайні суди, хоч безкоролів'я ще не було закінчено). Історія цього моменту виявляє, з одного боку, ролу каптурових судів у прискішенні розв'язки справи апеляційної реформи¹⁰, а з другого боку, цей факт є одним з доказів, що головною причиною припинення звичайних судів на час безкоролів'я була ця обставина, що через смерть короля не було до кого апелювати.

Каптурові суди були новиною в тогочасній системі судівництва. Їх встановлено в надзвичайний час та на швидку руку й тому в даних соймикових постановах шляхти про заведення каптурових судів було багато недокладностей та недоговорень. Наслідком цього була в Волинському воевідстві завзята боротьба за такі дві нез'ясовані в каптурах справи, як справа за статут в каптуровому судівництві та за апеляцію від каптурових вироків. За ті дві справи волинська шляхта боролася тому, що в добровільному підчиненні сторони під вирок судді добачувано в тих часах радше підчинення особи під владу другої особи, ніж повинування судові як такому. В звичайний час рівноважником у цьому був король як найвищий суддя; – тепер же чимала група шляхти старалася перекинути ці обов'язки на соймик. Однак надзвичайність часу й сумаричність самого поступовання, що мала на меті прискішити вимір справедливості, вже в 1-му безкоролів'ї перехилили вирішення цієї боротьби в бік безапеляційності каптурових судів. Це було особливістю українських воевідств, як воевідств, що находилися у виїмковому становищі, бо в польських воевідствах щойно в 3-му безкоролів'ї

¹⁰ У 1578 р. сейм дозволив створити вищий шляхетський апеляційний суд – Коронний трибунал.

конституція конвокаційного сойму в Варшаві признала ви рокам каптурових судів силу трибунальських вироків, себто вироків остаточних.

Правне поступовання в каптурових судах залежало від вислїду боротьби за статут і апеляцію. Тому що перші каптури з двох перших безкоролів'їв не давали каптуровим суддям виразної вказівки, яким правом вони б мали судити, то й в тому часі ми бачимо, з одного боку, в каптуровому судочинстві вільну руку каптурових суддів, а з другого боку – нарікання сторін. Однак каптурові судді вже й з початку не могли все ж таки зовсім не звертати увагу на статут, бо він давав зрештою готові вже приписи, що відповідали інтересам шляхти, а самі судді на швидку руку не могли придумати зовсім нового судочинства. Через те вони відступали від статutowих прописів тільки там, де завдання прискіпити процес давало їм підставу ці приписи на власну руку поправляти або змінювати. Тим більше мусіло так бути з хвилиєю, коли каптури вже виразно стали приписувати суддям, щоби вони судили згідно з статутом, а це починається від 27/VII–1574 р. Наслідком цього поступовання перед каптуровими судами не було дуже великих змін порівнюючи з правним поступуванням перед судами в звичайний час.

Скарги в каптуровий час характерні спеціальними підкресленнями про надзвичайність каптурового суду, в якому скоїно злочин.

Позви спочатку виходили від імені гродського старости (воєводи), який стояв на чолі колегіального депутатського суду, а від 1573 р. – від імені самих депутатів, спочатку з їх особистими печатками, а пізніше – з печаткою воєводства: «печать речи посполитое воеводъства земъли волинъское». Цей напис виявляв дуже досадно обличчя української шляхти, що хоч і вважала своє воєвідство за окрему республіку, але задля своїх інтересів і не думала поривати з польською державою, бо національно-сепаратистичні тенденції були для неї далекі.

Каптуровий суд користувався не тільки з своєї канцелярії, але притягав для своїх дій також службово-канцелярський апарат гродських урядів.

Вручування позвів та визначування років до розправи носить на собі характер сумаричности. Рок у каптурових справах завжди був завитий¹¹. Розправа відбувалася статutowим порядком.

Вирок ґрунтувався на доказах з справи й на приписах права. Обов'язкову ж силу мали каптури даного безкоролів'я, статут і ті закони, на які каптури вказували виразно. Вирок западав більшістю голосів, а окрема думка його не гальмувала. Але фактично часто переважала думка тих депутатів, які краще знали справу, або просто хотіли за неї постояти. В разі потреби каптуровий суд міг вирок одкласти з одного дня на другий і третій.

¹¹ Завитий рок (zavítý rok, zawity rok) – строк, під час якого покликана сторона повинна обов'язково прийти.

В декреті або відкладано справу, або звільнювано сторону від самого позову, або від позову й речі в ньому писаної; коли ж суд погоджувався з доказами поведової сторони, тоді задовольняв вимогу позову. Суд міг постановити або про заплату грошової суми на задовільнення позову, або про це, що противна сторона має виконати якусь чинність; за криваві ж вчинки була кара смерти на безпосередніх винувників, а на неприсутніх в такому випадкові – «виволання» зі всіма його наслідками.

За невиконання присудженої суми передбачувано примусове стягнення з майна присудженого з совістю¹², яка в різних фазах розвитку була ріжна.

Заплата суми або виконання декрету, починаючи від другого безкоролів'я, напевно, а мабуть і перед тим, мала бути «не по роком», але найдалше до двох неділь і означеному місці.

Відправу вироків з початку доручувано повітовим старостам. Коли повідомлення через ув'язчий каптуровий лист нічого не помагало, тоді староста або його заступник вирушав з повітовою шляхтою на примусове виконання вироків. Труднощі при виконанні вироку навіть у випадку повітового рушення, – примусили шляхту загострювати й удосконалювати ту справу в каптурах окремими постановами. Вже при кінці 2-го безкоролів'я відібрано владу виконання вироків від старост і передано її земському хорунжому, а від 3-го безкоролів'я починаючи каптуровий суд висилав задля виконання вироку з-поміж себе по двох судових виконавців, якими могли бути всі депутати. За ув'язнення виконавці, хто б вони не були, отримували ув'язче, видавали на це свій лист та подавали до каптурового уряду повідомлення з реєстром. Та поки виконавці їхали виконувати вирок, мали обов'язок повідомити сторону через возьного.

Питання про походження каптурових судів розпадається на три окремих питання: 1) чому припиняли під час безкоролів'я діяльність звичайні суди та відколи почався такий звичай, 2) чому заведено каптурові суди та чому вперше – 1572 р. 3) звідки взялася назва каптурових судів. Про перше питання в літературі панує погляд, що звичайні суди переставали діяти з тої причини, що їх виконувало іменем та повагою короля, отже що сама смерть короля припиняла суди. Нинішній дослід доповнює це питання з того боку, що припинення звичайних судів було не так і не тільки через саму смерть короля, як радше причиною була ця обставина – зі хвилею смерти короля не було до кого апелювати.

Представлений дослід підтверджує висновки польських дослідників, що безпосередньою причиною заведення каптурових судів була надзвичайність історичного моменту після смерти Жигмонта Августа. А ініціатива до

¹² Совість (совитость) – подвійна оплата шкоди або заруки, закладу, встановлена судом.

заведення тих судів проявилася насамперед в тих воєвідствах, де шляхта мала, так би мовити, найкраще політичне виховання та розуміння своїх класових інтересів та, з другого боку, де найбільше давалася відчувати надзвичайність історичного моменту.

Представлений дослід розходить із дотеперішніми дослідниками в питанні про походження й значіння слова «каптур», хоч не претендує на остаточне в'яснення цього слова, не маючи під рукою всего матеріялу з польських воєвідств. Зате призбираний мною немалий матеріал виявляє, що слово «каптур» вживалося в таких значіннях – насамперед 1) в значінні надзвичайного закону, з'їздової чи соймакової постанови, ухвали, уставу або, одним словом, списаної постанови чи закону, ухваленого на соймаку – про заведення надзвичайного порядку особливо в судівництві; 2) в значінні – надзвичайного часу безкоролів'я; 3) в значінні «спису», себто первісно-списаного закону; 4) в значінні надзвичайного трибуналу (каптурового суду), який покликано для переведення цього надзвичайного порядку; 5) при поширенні компетенції каптуровий суд перетворюється фактично у виконавчий комітет воєвідства, а звідціля «каптур» означав уже й саму організацію, яка його покликала, себто соймак або, як хочуть деякі дослідники, для польських воєвідств – конфедерацію. Однак це останнє значіння мабуть найпізніше. 6) Можливо також, що деколи шляхта розуміла під словом каптур і час жалоби, але таке значіння – коли воно було – вже тоді могло впливати з неправильного розуміння слова «каптур».

На мою думку слово «каптур» було витвором т. зв. «кухонної латини», подібно як слово «лядум» та багато інших тогочасних слів. А походило б воно від латинського слова *capio*¹³, вжитого в скороченій формі кон'югації [...] ¹⁴ та в переносному значінні й значило б те, що має бути підпорядковано, або те, що шляхта повинна на себе перебрати; або просто – повзяття постанови, чи просто сама постанова, як це в дійсності й зустрічається в численних документах. В історичному ж розвиткові значінь слів «каптур», «спис», «конфедерація» є виразна різниця.

Так само є різниця між конфедерацькими та каптуровими судами, а саме: 1) хронологічна, 2) з історичної обстановки, 3) в спробі покликання до життя та в складі й формі самого суду, 4) в компетенції.

Розвиток каптурових судів носить на собі виразні сліди структури тогочасного соціального ладу. Шляхта покликала їх до життя для своїх інтересів, але в основному в нічому не змінювала ані соціальної структури, ані самої схеми судівництва. Залишаючи на час безкоролів'я в силі доміняльне судівництво, бо воно охороняло якраз глибокі підстави тогочасного соціального ладу та шляхетські економічні інтереси, – шляхта через заведення нової

¹³ *capio* – лат. «приймати».

¹⁴ Вписано від руки, не розбірливо.

форми судів тільки загострювала охорону своїх інтересів. Інтереси шляхти були назагал у цілій польській державі такі самі, й шляхта українських воєвідств, розуміючи спільність інтересів, ані разу не скористала з безкоролів'я, щоби проявити з свого боку різкі національно-сепаратистичні тенденції. Це не сталося навіть тоді, коли каптурові суди через поширення своєї компетенції були фактично виконкомом, фактичним урядом землі чи воєвідства.

ІР НБУВ, ф. 40, од. зб. 681. Сосенко П. К. Походження і розвиток каптурових судів на Правобережній Україні (XVI ст.). Тези [20 pp. XX ст.]. Машинопис з рукописними правками. 13 арк.

Рецензії та огляди

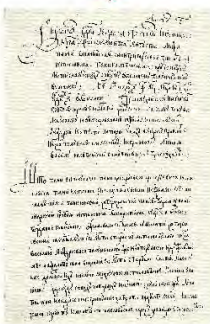
**Литовська Метрика. Книга № 235 (1547–1549): 20-та
Книга судових справ / підготував Дмитро Ващук. Київ:
Інститут історії України НАН України, 2019. І–XX, 75 с.**

ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА (1547–1549)

LITHUANIAN
METRICA

LIETUVOS
METRIKA

Для часу пізнього середньовіччя та початку ранньомодерного періоду (до середини XVI ст.) забезпечення історії українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського, актовим матеріалом склалося як результат випадкової природної вибірки. Такий стан визначений тим, що лише з середини XVI ст. у повітових центрах цих земель розпочалося введення ґродських, земських і підкоморських книг. Проваджені раніше замкові книги збереглися надзвичайно фрагментарно. Як наслідок, фактично єдиним комплексом, в якому концентруються актові матеріали зазначеного часу, є Литовська метрика.

Литовська метрика або Метрика Великого князівства Литовського – це книги, що велися у великокнязівській канцелярії штабом писарів під керівництвом канцлера чи підканцлера. У формі копій суди вносилися

вихідна з канцелярії документація (законодавчі акти, данини на маєтки й уряди, реєстраційно-облікові акти, дипломатичне листування тощо). В окремій серії метрики фіксувалися судові справи, які розглядалися великокнязівським судом. Вихідні з канцелярії документи й акти відносно повно відображені в книгах метрики. Вхідна ж документація представлена радше випадково.

Книги-копії метрики цілком закономірно притягували увагу істориків, які справедливо вважали їх найбільш важливим джерельним комплексом до середини XVI ст. На початок провадження книг метрики (друга половина XV ст.) до складу Великого князівства Литовського входило чотири українські землі – Київська, Волинська, Східне Поділля й Чернігово-Сіверщина (остання лише до кінця XV ст.). У князівстві це були найбільш віддаленні території, слабо або відносно слабо заселені. Відповідно представництво українських актів у книгах метрики не могло бути значним. За підрахунками Геннадія Боряка для першої половини XVI ст. у двох основних серіях метрики (Книги записів і Книги Судових справ) акти щодо трьох українських земель (Волинська земля, Київське воєводство, Брацлавщина) складають в середньому 15–17 %. При цьому переважна їх частка припадає на Волинь – за співвідношенням числа актів на умовну одиницю площі цей регіон у сім разів перевищує правобережну частину Київського воєводства, більш ніж у 20 разів Брацлавщину, понад 200 разів київське лівобережжя¹. Ці цифри, значною мірою, пояснюють, чому інтерес сучасної української археографії до видання книг Литовської метрики є значно нижчим, ніж у литовських чи білоруських істориків. До цього слід додати ще один аргумент, який не виправдовує, але пояснює меншу едиційну активність представників української історіографії у справі публікації книг метрики. У Литовській республіці Велике князівство Литовське розглядається як перша Литовська держава, внаслідок чого ще з початку 1990-х рр. діє масштабна державна програма видання книг метрики. Результатом цього стало видання 47 її томів зусиллями науковців Інституту історії Литви та Вільнюського університету. Свої претензії на державну спадщину Князівства має і білоруське історіописання. Його представники мали і мають для них достатньо вагомні аргументи: руська (за їх версією старобілоруська) мова як діловодна, домінування православія, походження значної частини політичної еліти з білоруських земель тощо. Як наслідок, у Білорусії, хоч і відсутня аналогічна Литві державна підтримка видання книг метрики, але надзвичайна висока вмотивованість корпорації істориків у їх публікації. Починаючи з 2000 р. її представники опублікували 10 книг метрики.

¹ Боряк Г. Украинские акты ЛМ XV – середины XVI в.: историко-географический аспект // Литовская метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г.). Вильнюс, 1988, 14–15.

В Україні відсутні обидві згадані передумови. Однак, попри відносно невелике представництво українських актів у книгах метрики, значення їх неспівмірно високе з огляду на зазначену вище бідність джерельної бази до середини XVI ст. Ще наприкінці 1980-х рр. українські історики заявляли про початок підготовки до друку декількох книг Литовської метрики. Однак відсутність єдиного координаційного центру та концентрація уваги вітчизняної історіографії на едиції джерел до історії Гетьманщини спричинили «згасання» цього процесу на різних його стадіях. Єдиним реальним результатом згаданих планів стала публікація Володимиром Кравченком книги 561 Литовської метрики, що містила ревізії українських замків 1545 р.² Оскільки книга повністю стосувалася українських земель Великого князівства Литовського, то її едицію ні видавець, ні дослідники цього періоду не розглядали як складову частину здійснюваного, насамперед у Вільнюсі, проекту. Навіть формат видання та археографічні принципи його публікації істотно відрізнялися від дотримуваних у столиці Литви.

У ситуації, коли повністю «українські» книги метрики є поодинокими винятками, логічним кроком стала співучасть українських істориків у виданнях окремих її томів. До такої форми участі у публікації Литовської метрики вдалися дослідники з Інституту історії України Національної академії наук України Андрій Блануца та Дмитро Ващук. У 2010 та 2012 рр. ці історики разом з литовськими колегами видали 22-у й 32-у книги записів метрики³. Новацією обох видань для серії, публікованої у Вільнюсі, стала поява вступу українською мовою, що засвідчило повноцінне входження українських дослідників у реалізацію цього масштабного проекту.

Урешті-решт, 2019 р. став знаменним – була опублікована 20-та книга судових справ метрики в Києві зусиллями виключно українських археографів. До друку книгу підготував Дмитро Ващук. Видання за формою, структурою й іконографічно виглядає як черговий том серії, що вже понад 25 років видається у Вільнюсі. Прийом, застосований видавцем, цілком законномірний з огляду на те, що том вміщує не лише українські акти. Очевидно також, що Д. Ващук не мав жодного наміру протиставляти своє видання «вільнюській» серії.

Видання цього тому стало можливим завдяки фінансовій підтримці Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Меморіального фонду ім. Петра Чорного (Канада) та Фонду Катедр Українознавства (США).

² Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. Київ, 2005. 600 с.

³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr 22 (1547) / parengė A. Blanutsa, D. Vaszcuk, D. Atanavičius. Vilnius, 2010. 174 p.; Lietuvos Metrika. Knyga Nr 32 (1548–1549) / parengė A. Blanutsa, D. Vaszcuk, D. Atanavičius, E. Deveikytė. Vilnius, 2012. 144 p.

Оригінал книги до нашого часу не дійшов, але наприкінці XVI ст. канцлер Великого князівства Литовського Лев Сапіга розпорядився виготовити копії з книг метрики, в тому числі й 20-ої книги судових справ. Видана 20-та книга судових справ містить 45 актів господарського суду, в основній своїй масі оформлених під час святомихайлівської судової сесії у Вільні впродовж осені 1547 – весни 1548 рр. Одна справа датується січнем 1549 р. Це дозволяє припустити, що частина книги (за 1548 р.) на час переписування могла бути втрачена. Крім судових справ, том включає ряд вписових документів – привілеїв на маєтності, їх потверджень, поступки, заповіту. Їх зв'язок із судовими актами не простежується, що дає підстави думати про недотримання принципу чіткого поділу книг метрики на записові й судові. Том писаний руською (староукраїнською) канцелярською мовою. На думку упорядника, книга писана (по-суті, переписана), принаймні, двома писарями. І в структурі тому, й в оформленні виразні елементи, які з'явилися під час переписування. До таких слід віднести герби Л. Сапіги й Речі Посполитої, яких в оригіналі не мало б бути. На початку тому вміщено реєстри справ книги – кириличний і транскрибований латиною. Ці реєстри укладалася пізніше переписування справ. Судячи з запису під кириличним реєстром, здійсненого інститором Великого князівства Литовського Миколаєм Пузеловським на початку XVII ст., саме цей державний чиновник контролював його укладення.

У передмові до виданого тексту книги, яка наведена трьома мовами – українською, литовською та англійською) Д. Вашук подає короткий кодикологічний аналіз книги. Дослідження видавцем філіграней демонструє етапи формування книги. Основний текст книги, який вміщує копії актів, з'явився до 1600 р. Відразу ж по завершенні копіювання текстів середини XVI ст. був укладений їх кириличний реєстр. Після 1727 р. книгу переоправили, додавши транскрибований латиною реєстр актів. Логіка цієї трансформації цілком зрозуміла. Наприкінці XVII ст. руська канцелярська мова перестала бути діловодною в великокнязівській канцелярії, тому для спрощення пошуків кириличних вписів став необхідним такий реєстр. Структуру тому оновлювали ще раз – замінили перші й останній аркуші книги, які, правдоподібно, виявилися втраченими або погано читабельними. Попри те, що філіграні вказують на виготовлення паперу цих аркушів у 1779–1780 рр., оновлення відбувалося вже після вивезення книг метрики до Санкт-Петербурга наприкінці XVIII ст. Про це свідчить той факт, що аркуш 70, доданий при згаданому оновленні, був використаний для внесення обліково-архівних записів, зокрема членів комісії Міністерства Юстиції Російської імперії (1835–1837 рр.) обер-прокурора Правлячого сенату А. Владиславлева, статського радника Г. Піріна, колезького асесора П. Бабина.

У виданні наведено зображення першої і четвертої сторінок обкладинки, що дає цікавий матеріал для істориків книги, дослідників справи інтро-

лігування в ранньомодерний період у Речі Посполитій. Оpubлікований том містить укладені упорядником хронологію вписаних до нього документів, предметний, іменний та географічний покажчики. При підготовці видання Д. Ващук орієнтувався на принципи публікації документів, прийняті литовськими археографами для серійного видання книг Литовської метрики.

Інформативна частина опублікованих документів цікава й різнобічна. Тут знаходимо дані з історії таких українських князівських і шляхетських родів, як Острозькі, Вишневецькі, Сангушки, Лозки, Стецковичі, Козинські, Борзобогаті. Є дані про господарську діяльність Православної церкви на Волині, факти щодо адміністрації українських воєводств Великого князівства Литовського.

Загалом, 20-та книга судових справ, підготовлена й видана Д. Ващуком, засвідчує зростання інтересу в українській історичній науці до участі в реалізації масштабного проекту з публікації томів Литовської метрики і вселяє надію на поступове долучення до цього проекту ширшого кола українських дослідників пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу.

Петро Кулаковський

VI Міжнародна наукова конференція "Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі"

Із 18 по 21 вересня 2019 р. уже шостий раз поспіль у Кам'янці-Подільському відбулася міжнародна наукова конференція "Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі". Організаторами цього наукового форуму виступили Інститут історії України Національної академії наук України та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. До складу учасників конференції увійшли представники Англії, Білорусі, Литви, Молдови, Польщі та України.

Конференція розпочалася з вітального слова проректора з наукової роботи університету, доктора фізико-математичних наук, професора І. Конета. Він розповів про сторінки історії навчального закладу, який минулого 2018 року відсвяткував 100-літній ювілей, а також побажав творчої наснаги усім учасникам заходу. Від імені Інституту історії України НАН України із вітальним словом виступив доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Б. Черкас. Учений акцентував увагу присутніх на значимості наукового форуму в розв'язанні цілого комплексу актуальних питань українсько-литовських відносин.

Наукова робота конференції тривала упродовж 18–19 вересня, а 20 вересня її учасники взяли участь в екскурсійній програмі та презентації наукових та науково-популярних видань, пов'язаних з історією Великого князівства Литовського. Фінальним акордом заходу стала участь у міжнародному військово-історичному фестивалі "Schola Militaria".

Відмітимо також, що перед початком конференції усі її учасники отримали видруковані тези доповідей, що дозволило більш детально ознайомитися з авторськими концепціями різних актуальних проблем та активізувало змістовні дискусії під час засідань.

Засідання конференції розпочалось із доповіді **Віталія Нагірного** (Краків, Польща). Дослідник торкнувся дискусійного в історичній науці питання щодо походу Романа Мстиславовича проти литовців у кінці XII ст. Проаналізувавши ряд писемних повідомлень, автор дійшов висновку про те, що військових експедицій князя Романа проти литовських племен у зазначений

період не було. Відповідно перші контакти із північними сусідами варто датувати початком XIII ст. У виступі **Бориса Черкаса** (Київ, Україна) були порушені питання політичної боротьби в українських князівствах на зламі XIV–XV ст. Зокрема, об'єктом уваги стала проблема втрати Любартовичами, Ольгердовичами та Коріатовичами своїх престолів у Волинському, Київському, Чернігіво-Сіверському та Подільському князівствах. **Валентин Голубєв** (Мінськ, Білорусь) присвятив свою доповідь проблемі формування Великого князівства Литовського, зокрема ролі у цьому процесі білоруського етносу. Учений стверджував, що завдяки перебуванню у Великому князівстві Литовському білоруси зуміли зберегти свою ідентичність у складі Речі Посполитої в XVII–XVIII ст.

Про відлуння гуситських воєн у Східній Європі розповідав **Андрій Федорук** (Чернівці, Україна). Дослідник акцентував увагу на військовій діяльності князя Олександра Васильовича Чорторийського, котрий у битві при гирлі річки Нарови (6 липня 1447 р.) надзвичайно вдало продемонстрував свій талант та набуті знання. Зокрема, він застосував військову тактику гуситів: поєднання везового табору з одночасним застосуванням вогнепальної зброї. Доповідь **Романа Івашка** (Львів, Україна) була присвячена військовим конфліктам у Центрально-Східній Європі у першій третині XV ст. та участі у них львівських католицьких єпископів. Він торкнувся проблеми татарських нападів, гуситські війни, агресію Тевтонського ордену, так звані Свидригайлові війни й початки Османського завоювання. **Василь Воронін** (Мінськ, Білорусь) висвітлив діяльність канцлера Альбрехта Гаштольда у 20-х роках XVI ст. та його прихильників, яка спрямовувалась на посилення державного суверенітету Великого князівства Литовського. Про засідання Вального сейму Речі Посполитої у 1572 р. розповідав **Андрій Блануца** (Київ, Україна). Зокрема, історик проаналізував інструкцію великого князя литовського і короля польського Сигізмунда II Августа обраним у повітах послам, які поїхали на сейм. **Дмитро Вашук** (Київ, Україна) проаналізував списки привілею князів Юрія та Олександра Коріатовчів місту Кам'янцю 1374 р., які зберігаються у Державному архіві Хмельницької області.

Декілька доповідей стосувалися питань археології. **Петро Болтанюк** (Кам'янець-Подільський, Україна) звернув увагу на особливості міських та замкових укріплень Кам'янця за литовської доби. На його думку, вони сформувалися на основі давньоруських укріплень кінця XIII ст., а наступні роботи проводились із використанням західноєвропейських та візантійських впливів. **Ігор Старенький та Євгеній Левінзон** (Кам'янець-Подільський, Україна) доповідали про особливості приватного житлобудівництва у Кам'янці упродовж другої половини XIII – початку XV ст. Джерельну базу дослідження склали матеріали розкопок 2018 р. на вулицях Татарська, 17/1 та П'ятницька, 12. **Оксана Вальонене** (Вільнюс, Литва) розповіла про часи виникнення Старої частини м. Вільнюс. Використовуючи різноманітні сучасні методи

датування, дослідниця дійшла висновку, що початок освоєння зазначеної території припадає на 30–40-роки XIV ст., а саме на період правління князя Гедиміна.

Питанням формування і становлення західної діалектної зони білоруської мови була присвячена доповідь **Віри Астрейки** (Мінськ, Білорусь). **Андрій Гурбик** (Київ, Україна) розглядав функціонування копного судочинства на теренах Великого князівства Литовського. Дослідник звернув увагу на його витoki та трансформацію за період від "Правди Руської" до Литовських Статутів. **Світлана Блащук** (Київ, Україна) розповідала про здобутки відомого історика права Степана Борисенка, члена Комісії для вивчення історії західноруського та українського права ВУАН (1918–1934 рр.) Важливою складовою дослідження стало опрацювання раніше невідомих рукописів ученого, який був розстріляний 14 листопада 1937 р. за сфальсифікованими обвинуваченнями у причетності до антирадянської націоналістичної організації. **Лариса Жеребцова** (Дніпро, Україна) розкрила інформаційний потенціал матеріалів фонду № 1 – Zbiór dokumentów pergaminowych – Головного Архіву давніх актів у Варшаві в контексті вивчення історії розвитку митної справи на землях Великого князівства Литовського. Дослідниця зосередилася на документах, написаних руською мовою, чітко структурувала їх та з'ясувала, що вони багато в чому доповнюють аналогічні за змістом документи з Литовської Метрики.

Власний погляд на дискусійну в історіографії проблему існування замку Ілліче в середині XV ст. запропонувала у своєму виступі **Оксана Господаренко** (Миколаїв, Україна). Зокрема, вона спробувала пояснити, чому інформація про частину зі згаданих в письмових джерелах кінця XIV – першого десятиліття XV ст. укріплених міст та фортець, серед яких й Ілліче, в 40-х рр. XV ст. зникла з документів. У виступі **Євгена Черненького** (Кишинів, Молдова) було розкрито процес становлення посольської служби Молдавського князівства: з'ясовано ключові передумови формування "дипломатичного персоналу" та на конкретних прикладах визначено коло обов'язків послів, які спеціалізувалися на відносинах із Великим князівством Литовським і Польським королівством. **Віктор Атаманенко** (Острог, Україна), визначаючи у своєму виступі джерела функціонування церковної організації в межах Київської метрополії в XVI – на початку XVII ст. з'ясував, що найбільші можливості для підтримки Церкви на загальнодержавному рівні мали представники найвпливовіших князівських родів Волині. Зокрема, дослідник детально проаналізував внесок, роль і значення для діяльності Церкви князів Острозьких. **Валентин Константинов** (Кишинів, Молдова) зосередив увагу на битві біля Оринина у 1618 р. між польськими і татарськими військами: висвітлив її оцінку представниками польської політичної еліти та простежив вплив на зміну внутрішньополітичної ситуації у Молдавському князівстві. Проаналізувавши тридцятилітню історію формування на теренах Черні-

гово-Сіверщини шляхетської корпорації, **Петро Кулаковський** (Остог, Україна) довів значну роль у цьому процесі шляхти Великого князівства Литовського. Дослідник встановив чинники порівняно швидкої адаптації останньої на нових територіях, визначив два етапи у процесі прибуття литовської знаті на територію Чернігово-Сіверщини, а також – за критерієм ролі, яку відігравав прибулець на новій території – виділив серед неї чотири окремі групи.

У виступі **Олександра Турчина** (Оксфорд, Англія) було висвітлено ключові джерела та шляхи фінансування шведського війська під час війни з Річчю Посполитою у 1655–1660 рр., а також на конкретних прикладах продемонстровано швидкість і спосіб реагування шведського казначейства на зміни стратегічної ситуації на театрі військових дій. **Ірина Кітурка** (Гродна, Білорусь) свій виступ присвятила висвітленню механізму функціонування на теренах Великого князівства Литовського у другій половині XVIII ст. митної служби. Водночас, дослідниця проаналізувала рівень розвитку торгівлі в зазначений період часу. **Олександр Довнар** (Мінськ, Білорусь) проаналізував фінансові ресурси Могильова Оршанського повіту Великого князівства Литовського у XVIII ст.: висвітлив джерела прибутків міської скарбниці, механізм їх зібрання, основні напрямки витратної частини бюджету міста та систему фінансової звітності міських органів влади. Актуальність наукового осмислення чинників і причин поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. чітко було обґрунтовано у виступі **Анатолія Філіюка** (Кам'янець-Подільський, Україна). Зокрема, історик визначив як зовнішньо-, так і внутрішньополітичні фактори остаточної руйнації річпосполитської державності.

Валерій Степанков (Кам'янець-Подільський, Україна) у своєму виступі звернув увагу на необхідність подальшого вивчення перебігу Лоевської битви 31 липня 1649 р. Аргументуючи свою позицію щодо порушеної проблеми, вчений визначив десять найголовніших на його думку питань і проблем, які відзначаються або дискусійним характером, або взагалі нез'ясовані і з'ясування яких дозволить отримати об'єктивнішу реконструкцію цієї події. У виступі **Олександра Юги** (Кам'янець-Подільський, Україна) була порушена проблема прийняття Я. Радзивіллою у 1655 р. шведської протекції. Дослідник проаналізував оцінки такого кроку великого литовського гетьмана сучасниками та спробував визначити справжні мотиви самого Я. Радзивілла. **Володимир Газін** (Кам'янець-Подільський, Україна), зосередив увагу на аналізі перспектив для козацької України реалізації умов Гадяцького договору у 1658–1659 рр. у контексті задекларованої формули – "на зразок Князівства Литовського". Зокрема, визначив очікування сторін та труднощі їх реалізації на практиці. Результати аналізу кореспонденції між гетьманом І. Самойловичем та литовськими високопосадовцями з питання підготовки кампанії 1678 р. були озвучені у виступі **Галини Яценюк** (Чернівці, Україна). Дослідниця наголосила, що інформаційний потенціал зазначеного лис-

тування важливий у контексті значно кращого розуміння стану міжнародної ситуації перед захоплення турками Чигирина.

Отже, перебіг міжнародної наукової конференції, виступи і дискусії вчених із шести країн вже вкотре підтверджують слушність й актуальність визначеної тематики наукового форуму. Робота цьогорічної конференції, як і всіх попередніх, відбувалася в атмосфері доброзичливості, конструктивності та взаємоповаги до думок та позицій її учасників з проблематики українсько-литовських відносин XIV–XVIII ст. Вкрай важливим є і те, що подібні зустрічі істориків-фахівців з різних країн взаємозбагачують методологію досліджень з визначеної проблематики, сприяють обміну джерельним матеріалом, розширюють можливості наукових публікацій в іноземних збірниках та зміцнюють комунікацію між вченими не лише з суто наукових проблем, але й різного роду питань вдосконалення освітнього процесу у закладах вищої освіти.

*Дмитро Ващук
Олександр Юга*

Наукове видання

Ukraina Lithuanica:
студії з історії
Великого князівства Литовського
Т. V

Головний редактор
Дмитро ВАЩУК

Оригінал-макет
Світлана БЛАЩУК

Тексти подаються в авторській редакції

Підписано до друку 29.11.2019 р. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Обл.-вид. арк. 15,0.
Наклад 300 прим. Зам. 10.2020 р.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.

Отримати доступ до електронних версій попередніх томів видання можна за QR-кодами:

2009. Т. I

2013. Т. II

2015. Т. III

2017. Т. IV